

Η ελληνική εθνική ταυτότητα
και το οθωμανικό παρελθόν των Κυκλάδων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1 - Εθνικισμοί και εθνικές ταυτότητες των Νέων Ευρωπαϊκών Κρατών	9
1.1 «έθνος» και «εθνική ταυτότητα»	10
1.2 εθνικισμός	12
Κεφάλαιο 2 - Κατασκευάζοντας την «ελληνική εθνική ταυτότητα»	15
2.1 Το «εθνικό παρελθόν» ανάμεσα σε «Ανατολή» και «Δύση»	19
2.2 το «εθνικό παρελθόν» και οι προβολές του	22
2.3 Αθήνα πρωτεύουσα	25
2.4 Νεότερη Ελληνική εθνική ιστοριογραφία	29
Κεφάλαιο 3 - Η διαγραφή του Οθωμανικού υλικού παρελθόντος	35
Κεφάλαιο 4 - Οθωμανικές Κυκλάδες: ένα «γεωγραφικό κενό»	41
4.1 Εισαγωγικά: μια σύντομη ματιά στην Ενετική εξουσία	42
4.2 η ανάπτυξη των πρώτων ενετικών οικισμών	44
4.3 Φεουδαρχία	46
4.4 Οθωμανική Αυτοκρατορία	49
4.5 Η κυριαρχία στο Αιγαίο	49
4.6 Οθωμανική ηγεμονία στις Κυκλάδες	53
4.7 Αχτναμές	56
4.8 δημογραφία και διοίκηση	58
4.9 θρησκευτική διάταξη και οικονομική ευημερία	60
Κεφάλαιο 5 - «Με το βλέμμα στο παρόν»: η εθνική ιστοριογραφία και οι προβολές της	65
5.1 Οθωμανική ιστοριογραφία	67
5.2 Σχολικά βιβλία	68
Επίλογος - Συμπεράσματα	75
Βιβλιογραφία	79

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία γεννήθηκε μέσα από ένα σύνολο αποριών σχετικά με την οθωμανική παρουσία στον ελληνικό αστικό χώρο και συγκεκριμένα στις Κυκλάδες: Υπήρχαν ή όχι; Ποια ήταν η παρουσία τους; Με ποιο τρόπο; πώς; Η αλήθεια είναι, πως ψάχνοντας μέσα από την ελληνική βιβλιογραφία το ζήτημα της ελληνικής οθωμανικής πόλης, και συγκεκριμένα μέσα από το βιβλίο του Δημήτρη Καρύδη, «Χωρο-Γραφία Νεωτερική ή Λόγος για τη Συγκρότηση και Εξέλιξη των Ελληνικών Πόλεων από τον 15ο στον 19ο Αιώνα», έπεσα στο εξής απόσπασμα:

«Στον ευρύ γεωγραφικό εκείνο χώρο στον οποίο ο αναγνώστης θα θεωρούσε ότι παραπέμπει ο πράγματι γενικός (υπό-)τιτλος αυτού του βιβλίου, δημιουργούνται “κενά”: απουσιάζουν για παράδειγμα οι νησιωτικοί οικισμοί του Ελληνικού Αρχιπελάγους (...) Ίσως όμως, οφείλει κανείς να παραδεχθεί ότι αυτά είναι “γεωγραφικά” κενά, πάνω στα οποία έχει, στο κάτω της γραφής, υποχρέωση η σύγχρονη ιστοριογραφία να ενσκήψει με προσοχή»

Αυτή η διατύπωση αποτέλεσε για εμένα ένα ερευνητικό εφιαλτήριο για να αναπτύξω το περιεχόμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Ένα ενδιαφέρον που καλύπτει ένα κοινωνικό, πολιτικό και αρχιτεκτονικό/πολεοδομικό φάσμα της ελληνικής ιστορίας, το οποίο αγνοφαινεται υποφωτισμένο στην ελληνική βιβλιογραφία. Διατηρώντας μια απόσταση από την κυρίαρχη αφήγηση γύρω από την οθωμανική περίοδο, προσπάθησα να αναπτύξω ένα νηφάλιο ερευνητικό κείμενο μακριά από εθνικιστικές κορώνες και ετεροβαρείς αφηγήσεις. Αξιολογώντας και επανερμηνεύοντας ερευνητικές πηγές που προέρχονται τόσο από την ελληνική όσο και από την οθωμανολογική ιστοριογραφία.

Ως εκ τούτου, επικεντρώθηκα στις Κυκλάδες, με την ίδια βιβλιογραφική ένταση, για τη χρονική περίοδο που ξεκινάει από την ύστερη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, διασχίζει την Οθωμανική και καταλήγει στη σύσταση του νέο-ελληνικού έθνους-κράτους το 1821 (15ος-19ος αιώνας). Επιπρόσθετα, αξίζει να σημειωθεί πως η εν λόγω ερευνητική διαδικασία, διήρκεσε τόσο σε βάθος χρόνου, όσο και χώρου, καθώς έλαβε χώρα από το 2020 μέχρι αισίως και σήμερα, ενώ χρειάστηκαν αρκετά ταξίδια για να πραγματοποιηθεί επιτόπια έρευνα, καθώς η βιβλιογραφία ήταν περιορισμένη.

Μέσα από αυτή ερευνητική στόχευση, θα προσπαθήσω να καλύψω κάποια από αυτά τα «γεωγραφικά κενά» της ιστοριογραφίας της οθωμανικής περιόδου στην Ελλάδα. Αρχικά, δίνοντας θεωρητική έμφαση στον Δυτικό Ευρωπαϊκό χώρο και στην ανάδυση της έννοιας του «έθνους-κράτους» ως βασική προκειμένη της νεωτερικής σκέψης. Πιο συγκεκριμένα, αναδεικνύοντας ιδεολογικά την «κατασκευή» του νεο-ελληνικού έθνους-κράτους και τους βασικούς πυλώνες που το συγκροτούν (Hobsbawm 1994). Βάζοντας αυτούς τους θεωρητικούς άξονες θα διερευνήσουμε το εθνικό «αφήγημα», που συντηρείται διαχρονικά και καθιστά, πολύ συχνά, οτιδήποτε συνδέει το ελληνικό έθνος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, σκοτεινό: μία υποφωτισμένη πλευρά του παρελθόντος, που εμφανίζεται για να θυμίσει έναν “προαιώνιο εχθρό” (Χαμηλάκης 2007). Ακόμα, θα αποτυπώσω αυτή την ιδεολογική ανάγκη, που καθιστούσε επιτακτικό το σβήσιμο του οθωμανικού πολεοδομικού παρελθόντος και θα γίνει έκδηλη στο ελληνικό αστικό τοπίο μέσα από την καταστροφή της οθωμανικής μνήμης.

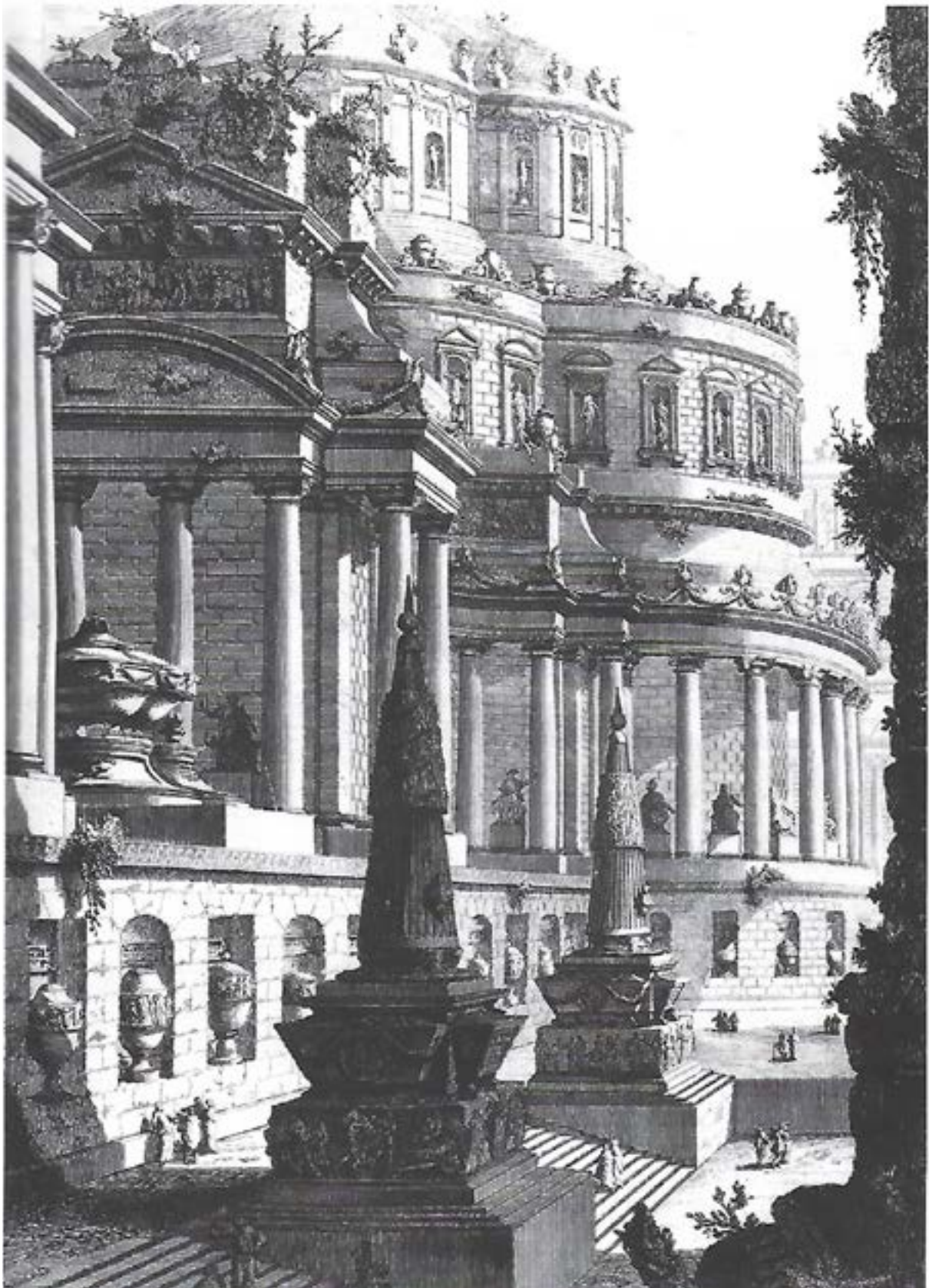
Στη συνέχεια, θα αναζητήσω τον τρόπο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης των Κυκλάδων, την περίοδο που στα νησιά κυριαρχούσαν οι Ενετοί, μέσα από το Δουκάτο του Αρχιπελάγους. Αναπτύσσοντας ένα φεουδαρχικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και διανομής του πλούτου και των αγαθών, κυριαρχούσε η θρησκευτική ταξική διαστρωμάτωση, ενώ οι δυνατότητες κοινωνικής ανέλιξης ήταν περιορισμένες και προσδιορισμένες με βάση το θρήσκευμα και την καταγωγή. Ακόμα, θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω το οικονομικό και διοικητικό μοντέλο διάρθρωσης της ενετοκρατούμενης κοινότητας, καθώς και τις πολεοδομικές προεκτάσεις αυτής της δομής. Μέσα από την κατανόηση της αυτής της περιόδου θα προσπαθήσω να εξάγω συμπεράσματα τόσο σε κοινωνικό όσο και σε χωροταξικό επίπεδο και στη συνέχεια να τα συγκρίνω με την εγκαθίδρυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που θα ακολουθήσει μετά το 1579.

Έπειτα, θα μελετήσω την οθωμανική περίοδο εξουσίας στις Κυκλάδες και το Αιγαίο. Ξεκινώντας από την περίοδο που η αυτοκρατορία βρίσκεται στην ακμή της, θα στοιχειοθετήσω και στη συνέχεια θα αξιολογήσω

τις πρώτες αγροτικές, ναυτικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις που θα πραγματοποιήσει, καθώς και τη νέα χωρική αποτύπωση που τις συνοδεύει. Στη συνέχεια, θα μελετήσω μέσα από την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία τους τρόπους οργάνωσης της οθωμανικής διοίκησης, στις Κυκλάδες. Έπειτα, θα δώσω έμφαση σε ένα διαφορετικό μοντέλο οικονομικής, διοικητικής και θρησκευτικής οργάνωσης που αναπτύχθηκε στο Αιγαίο και ενόησε σημαντικά τους κατοίκους των Κυκλάδων, αναδεικνύοντας μια κοινωνική δομή με περισσότερες ελευθερίες από τις προηγούμενες διοικήσεις. Τέλος, εστιάζοντας στο ορθόδοξο θρησκευτικό στοιχείο και την έντονη ανάπτυξή του στα νησιά των Κυκλάδων, θα αναδείξω τη θρησκευτική πολιτική της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μέσα από την χωρική απουσία της.

Ακόμα, θα αναπτύξω τις προβολές της νέο-ελληνικής ιστοριογραφίας, και τους τρόπους με τους οποίους καθορίζουν το παρόν. Σκοπός μου είναι, μέσα από αυτή τη ερευνητική αναδρομή, να εντοπίσω όλα τα «κενά», τις «σιωπές», τους «επιθετικούς προσδιορισμούς» και τις επιδιώξεις του νέο-ελληνικού έθνους-κράτους (Χαμηλάκης 2007). Φέρνοντας το παράδειγμα του βιβλίου της ιστορίας της Γ΄ Λυκείου, θα αναζητήσω πως μπορεί να η χρήση της ιστορίας να φορτιστεί ιδεολογικά, διαμορφώνοντας ένα «παιδαγωγικό» σχήμα (Χαμηλάκης 2007). Ακόμα, θα εστιάσουμε στην ιστοριογραφική αποτύπωση του χώρου των Κυκλάδων και του Αιγαίου, αναζητώντας τους τρόπους με τους οποίους προβάλλεται η περίοδος της ενετικής και της οθωμανικής κυριαρχίας, αναπτύσσοντας, παράλληλα, έναν εθνικό «μύθο». Διαχωρίζοντας, έτσι, τον τρόπο με τον οποίο «βλέμμα» της ιστορίας αμφιταλαντεύεται μεταξύ «φίλου» και «εχθρού» (Berger 2011).

Κλείνοντας, σκοπός αυτής της έρευνας, είναι να μπορέσει να υπογραμμίσει μια ιστορική αφήγηση, που ανιχνεύει ότι ενώνει τους λαούς και όχι ότι τους χωρίζει: μια πολυπολιτισμική ιστορία, που αναδεικνύει την ανάγκη για συμφιλίωση των πολιτισμών, των εθνών και των θρησκειών. Συμβάλλοντας στην ανάδειξη μιας ιστορικής γνώσης που δεν στοχεύει στη στείρα αναπαραγωγή μιας «εθνικής ταυτότητας», θολώνοντας την επιστημονική τεκμηρίωση. Συνεπώς, καθώς η ιστοριογραφία του ελληνικού έθνους-κράτους, κληροδοτείται σε ένα «μονόπλευρο κατασκευασμένο παρόν» και διαμορφώνει μια αυτόφωτη ηθική σκέψη και συμπεριφορά, επιλέγω να φωτίσω αυτή την ετεροβαρή αφήγηση· κοινή και συνεπής στην όμορη πολιτισμική συνέχεια του ελληνικού χώρου (Τουρνικιώτης 2006).

Πιναρέζι: Χαρακτικό ενός “Αρχαίου Μουσολείου”, 1743. (Πηγή D. Watkin)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εθνικισμοί και εθνικές ταυτότητες των Νέων Ευρωπαϊκών Κρατών

1.1 «έθνος» και «εθνική ταυτότητα»

Οι ιστορικές αλλαγές που συντελούνται στην Ευρώπη, κυρίως τον 18ο και 19ο αιώνα, θα αποτελέσουν τον καταλύτη για την ανάπτυξη μίας νέας δυναμικής αστικής τάξης στην Ευρώπη και, παράλληλα, της έννοιας του «έθνους-κράτους», ως κυρίαρχη κοινωνική και οικονομική, οργανωτική δομή. Προσεγγίζοντας την έννοια του «έθνους-κράτους», προκύπτει η ανάγκη να αναφέρουμε την προέλευσή της, από τη Διαφωτιστική σκέψη και τη λογική της «εκκοσμίκευσης». Αποτελεί μία νεωτερική κατασκευή, αλλά στηρίζεται στην ιδέα μίας προαιώνιας ύπαρξης του έθνους· ιδέα ρομαντικών καταβολών και μεταφυσικών προεκτάσεων (Πλάτζος 2011).

Το βασικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου «έθνους» και οτιδήποτε συνδέεται με αυτό είναι πως πρόκειται για κάτι «νέο» (Hobsbawm 1994). Παρ' όλ' αυτά, η ιδέα της «εθνικής ταυτότητας» προβάλεται σαν «φυσική», «αρχέγονη» και «διαρκής». Ωστόσο, σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές το «έθνος» δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πρωταρχική, ούτε ως αμετάβλητη κοινωνικο-πολιτική ύπαρξη. Ανήκει σε μία συγκεκριμένη και ιστορικά προσδιορισμένη ιστορική περίοδο, η οποία είναι «ιδιαίτερη και πρόσφατη» (στο ίδιο). Σύμφωνα με τον E. Hobsbawm το «έθνος» αποτελεί μία «κοινωνική οντότητα» που συνδυάζει τα στοιχεία του «κατασκευάσματος, της επινόησης και της κοινωνικής μηχανικής» (Hobsbawm 1994: 22). Ακόμα, σύμφωνα με τον E. Gellner, «τα έθνη ως φυσικός, ελέω θεού τρόπος ταξινόμησης των ανθρώπων, ως κληρονομικό... πολιτικό πεπρωμένο, είναι μύθος» (Gellner 1983:48). Με αυτόν τον τρόπο αντιλαμβανόμαστε πως το «έθνος» αποτελεί μια δομή που επινοείται και έτσι τα Δυτικά Ευρωπαϊκά κράτη «θα παράξουν το έθνος εκεί που δεν υπήρχε» (στο ίδιο). Επιπρόσθετα, μπορούμε να κατανοήσουμε την ιδεολογική κατασκευή των εθνών μέσα από τα λόγια του B. Anderson: «Το έθνος αποτελεί μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυριαρχική» (Anderson 1997: 26). Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε το «έθνος» ως μια οργανωτική αρχή, η οποία «καστασκευάζει και ανακατασκευάζει» τον εαυτό του, σύμφωνα με τις ανάγκες και επιδιώξεις του (Χαμηλάκης 2007).

Η συλλογική μνήμη «εθνικοποιείται» κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, δημιουργώντας οριοθετημένα και συνεκτικά ιδεολογικά έθνη με διακριτή μνήμη και αφήγηση, συνταγματικούς κανόνες και πολιτισμική κληρονομιά. Το «έθνος» παρέχει κυρίαρχα πρότυπα, παράγοντας μεγάλης κλίμακας γεγονότα που βαδίζουν σε μια κοινή ιστορική λογική τα τελευταία 200 χρόνια. Πάνω σε αυτό το πλαίσιο, υπογραμμίζουμε τον «κατασκευασμένο» χαρακτήρα των «εθνών» καθώς και τη σημαντικότητα της μνήμης σε αυτή τη διαδικασία (Rigney 2018). Αποκαλύπτοντας τους τρόπους με τους οποίους τα ευρωπαϊκά έθνη ορίζουν το παρελθόν τους, διαμορφώνοντας την ταυτότητα τους μέσα από τον υπερτονισμό ιστορικών γεγονότων και την υποφώτιση άλλων. Ακόμα, η συνοχή των εθνών εσωτερικά εκφράστηκε μέσα από την κατασκευή μιας κοινής μνήμης η οποία ξεπερνάει τις ταξικές διαφορές. Παράλληλα, διαμορφώνεται ένας εξωτερικός εχθρός, ικανός να ξεπεράσει τις εσωτερικές διαφορές και διαφωνίες των υπηκόων. Μια κοινή εθνική μνήμη διαμόρφωσε το πλαίσιο για τη λήθη διάφορων ιστορικών γεγονότων μέσα στην ιδεολογική επικράτεια του έθνους, προκειμένου να ενισχυθούν οι γραμμές μιας «επίσημης φαντασιακής αδελφότητας» (ο.π).

Κατά το E. Hobsbawm, το παρελθόν αποτελεί το βασικότερο συστατικό του έθνους. Προηγείται της ιδεολογίας και κατ'έπекταση την παράγει. «Και όταν δεν υπάρχει το κατάλληλο παρελθόν, μπορεί άνετα να επινοείται» (Hobsbawm 1998: 21). Μάλιστα, ο Hobsbawm υπογραμμίζει πως από την ίδια τη φύση των πραγμάτων δεν υπάρχει συνήθως κανένα συνολικά κατάλληλο παρελθόν, επειδή το φαινόμενο στο οποίο αναφέρονται αυτές οι ιδεολογίες δεν είναι αρχαίο

ή διαχρονικό, αλλά μια ιστορική καινοτομία. Συνεπώς διατυπώνεται ο ρόλος και η ευθύνη της ιστορίας ως κομβικός παράγοντας στην πολιτικο-ιδεολογική συγκρότηση ενός έθνους (Hobsbawm 1998).

Η «εθνική ταυτότητα», ως βασική προκείμενη των επιδιώξεων ενός νεωτερικού «έθνους-κράτους», αποτελεί μια διαδικασία που καθοδηγείται από τμήματα της (εντόπιας και διεθνούς) άρχουσας τάξης. Με αυτό τον τρόπο είναι «ενορχιστρωμένη, ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη» (Kaufmann 2016). Καθορίζεται από την υλική και ιδεολογική πραγματικότητα των υπηκόων και διασταυρώνεται με τις «φαντασιώσεις και τα συλλογικά οράματα τους» (Χαμηλάκης 2007). Ωστόσο, οι απολήξεις της εθνικής ταυτότητας είναι πραγματικές και υλικές και μπορούν να αντλούν τεράστια δυναμική από αυτή τη συνθήκη. Ιστορικά, εργαλεία της νεωτερικότητας σε σχέση με την «κατασκευή» της «εθνικής ταυτότητας», αποτέλεσαν τόσο οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες όσο και οι τεχνολογικές. Η αρχαιολογία, η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία συνεισέφεραν τα δέοντα στην χωρική αποκρυστάλλωση των εθνικών επιδιώξεων. Στις αρχές του 18ου αιώνα θα κτιστούν μνημεία, σχολεία, πλατείες και κτήρια που σηματοδοτούν αυτή τη νέα εποχή. Αυτή η «μεγαλομανία» θα εκφράσει αυτή τη νέα κινητικότητα της αστικής τάξης, που θα εδραιώσει την εξουσία της, ενώ παράλληλα ο έλεγχος της διοίκησης, της εκπαίδευσης, της γραφειοκρατίας και της στρατολόγησης θα γίνεται υπό την ευθύνη και την εποπτεία της. Ακόμα, όλη η τεχνογνωσία της νεωτερικής σκέψης θα ενισχύσει αυτούς τους νέους κοινωνικούς δεσμούς των υποκειμένων της. Τεχνολογικά μέσα όπως η τυπογραφία, η απογραφή, οι χάρτες και τα μουσεία θα αποτελέσουν κάποιους από τους τρόπους που παράγεται και αναπαράγεται η «εθνική ταυτότητα» (Χαμηλάκης 2012).

Μέσα από το αφήγημα της «εθνικής ταυτότητας» το έθνος γίνεται αντιληπτό σαν μία οριοθετημένη οντότητα της οποίας το όριο καθορίζει τόσο το εσωτερικό της, όσο και το εξωτερικό της, Δηλαδή, μαζί με την κατασκευή των χαρακτηριστικών που ορίζουν το «εμείς», δημιουργούνται και τα χαρακτηριστικά του «αυτού/ές» ως Έτερα αλλά ενίοτε και ως «εχθροί». Οι «εθνικοί εχθροί» προσδιορίζονται από την αντίθεση στην «ετερότητα» των ταυτοτήτων και προσδιορίζονται από την εθνικότητα, τη φυλή, το θρήσκευμα κ.α. (Σταυρίδης 2010). Μέσα από αυτές τις κατασκευασμένες διαφοροποιητικές κατηγορίες, που προσδιορίζουν καλύτερα, όχι το «ποιοι είμαστε», αλλά το «πώς θέλουμε να φαινόμαστε», κρύβονται οι βασικές αντιθέσεις που έχουν αναδειχτεί από την μαρξιστική θεωρία και αφορούν την πάλη των τάξεων (Hobsbawm 1998).

Η συγκρότηση της «εθνικής ταυτότητας», διαθέτει τα δικά της χαρακτηριστικά. Αναπτύσσει «τα δικά της τελετουργικά και ιεροτελεστίες, μέχρι και τα δικά της “λειτουργικά” κείμενα και ύμνους» (Χαμηλάκης 2012: 41). Το εθνικό φαντασιακό κατασκευάζει τη δική του αφήγηση, ή καλύτερα το δικό του «όνειρο». Όπως γράφει και ο Γ. Χαμηλάκης, «η μεταφορά αυτή μας βοηθά να αντιληφθούμε τη διαδικασία της συγκρότησης του έθνους ως ένα εγχείρημα το οποίο, όπως τα όνειρα, έχει εικονογραφική φύση και τοπογραφικό χαρακτήρα» (στο ίδιο). Η τοπογραφική παράμετρος της εθνικής ταυτότητας, αποκτά μια διττή χωρική σημασία, καθώς σκιαγραφεί τον ζωτικό χώρο ενός έθνους, δηλαδή το έδαφος που του ανήκει, και τον χώρο που θέλει να καταλάβει, μέσα από μια αλυσωτική επιθυμία. Θα μπορούσαμε ίσως να αναλογιστούμε τις ομοιότητες με την έννοια των «ετεροτοπιών» όπως περιγράφονται από τον Μ. Foucault, «χώρων μυθικής και ταυτόχρονα πραγματικής διεκδίκησης του χώρου στον οποίο ζούμε» (Foucault 2012)

Το Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών
στο εξώφυλλο για την Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής. (Πηγή D. Watkin)

Leo Von Klenze, The Acropolis at Athens 1846. (Πηγή Δ. Καρύδης)

1.2 εθνικισμός

Το όραμα του «εθνικισμού» έδωσε στα ευρωπαϊκά κράτη την απαραίτητη δυνατότητα να συγκροτήσουν την εθνική τους ιδεολογία και ταυτότητα αλλά και να την «γυειώσουν» σε συγκεκριμένους τόπους, πρακτικές και μνήμες. Σύμφωνα με τον Gellner, ο «εθνικισμός» ορίζεται «πρώτιστα ως αξίωμα που θεωρεί ότι η πολιτική και η εθνική ενότητα πρέπει να συμπίπτουν, σε μία χωρική επικράτεια» (Gellner 1984: 49).

«Είναι μια θεωρία πολιτικής νομιμοποίησης που ισχυρίζεται ότι τα εθνικά σύνορα δεν πρέπει να μην συμπίπτουν με τα πολιτικά και συγκεκριμένα και ότι τα εθνοτικά σύνορα μέσα σε ένα συγκεκριμένο κράτος δεν πρέπει να χωρίζουν τους εκτελεστές της εξουσίας από τον πληθυσμό» (Gellner 1984: 1)

Ο E. Hobsbawm θα υιοθετήσει αυτόν τον ορισμό, προσθέτοντας πως η αρχή αυτή, την οποία προστάζει ο εθνικισμός, σημαίνει ακόμη ότι το πολιτικό χρέος των μελών ενός εθνικού κράτος «υπερισχύει όλων των άλλων δημοσίων υποχρεώσεων, και σε εξαιρετικές περιπτώσεις (ενός πολέμου) όλων των άλλων υποχρεώσεων οποιουδήποτε είδους» (Hobsbawm 1994: 39).

Συνεπώς, μπορεί να γίνει κατανοητός μέσα από τη σύνδεση των «πολιτικών» και «εθνικών» στόχων ενός κράτους. Με αυτό τον τρόπο, οι εθνικές επιδιώξεις συναντούν τις πολιτικές διεκδικήσεις, διατηρώντας το status quo της νομής των εξουσιών της αστικής τάξης, καταβαρώνοντας, παράλληλα, την αριστοκρατία. Η «θέληση» ή η «κουλτούρα» δεν αποτελούν από μόνες λόγους δημιουργίας ενός «έθνους-κράτους». Ωστόσο, μέσα από το πρίσμα του ευρωπαϊκού εθνικισμού, μπορούμε να κατανοήσουμε τα έθνη ως προϊόντα κοινωνικής «θέλησης» και κοινής «κουλτούρας» (Smith 1998). Ακόμα, σύμφωνα με τον B. Anderson, ο «εθνικισμός» πρέπει να νοείται όχι ως μια «πολιτική ιδεολογία, αλλά ως ένα «πολιτισμικό σύστημα», το οποίο μοιάζει πολύ με εκείνα που αντικατέστησε (Anderson 1991).

Επιπρόσθετα, ο εθνικισμός που θα γεννηθεί εκείνη την περίοδο, θα δώσει την απαραίτητη ώθηση στο νέο «έθνος-κράτος» να μεγαλώσει τόσο την αποδοχή του, όσο και την επικράτεια του, καθώς νέα κοινωνικά στρώματα (χωρικοί κλπ.) θα ενσωματωθούν μέσα από αυτή την ιδεολογική ταύτιση. Έτσι ο «έθνος-κράτος», θα ορίσει το νέο συνεκτικό «περιεχόμενο» του και την αναβαθμισμένη «επιρροή» του.

Θεόδωρος Βρυζάκης 1855. Η έξοδος του Μεσολογγίου. (Πηγή Εθνική Πινακοθήκη)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κατασκευάζοντας την «ελληνική εθνική ταυτότητα»

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα αναζητήσω τα ίχνη που συγκροτούν την ιδεολογική κατασκευή μιας συλλογικής «ελληνικής εθνικής ταυτότητας»: «Εκείνο που είναι στο φως, εκείνου που δεν είναι πια» (Τουρνικιώτης 2006: 30). Θα σκιαγραφήσω την προσπάθεια του νεοελληνικού κράτους, να κλείσει τις τρύπες του πρόσφατου (και γνώριμου) οθωμανικού παρελθόντος, κατασκευάζοντας μία πολιτική υπόσταση, ένα συμπαγές «έθνος-κράτος», που να μοιάζει σα να προβάλλει από ένα «πανάρχαιο παρελθόν» και, ακόμα πιο σημαντικό, να κινείται προς ένα «απεριόριστο μέλλον» (Anderson 1997).

Λαμβάνοντας υπόψιν την πολιτική και ιδεολογική συγκρότηση των ευρωπαϊκών «εθνών-κρατών», θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι, για το ελληνικό κράτος, η «οθωμανική» ταυτότητα συνοψίζει όλα όσα ο Δυτικός Φιλελληνισμός, καθώς και το ελληνικό κράτος θέλει να αποφύγει. Όπως γράφει και ο E. Said, περιγράφοντας την βρετανική υπεροψία, απέναντι στις αποικίες της Μεγάλης Βρετανίας, «Οι Ανατολίτες... εμφανίζονται εν συνεχεία ως εύπιστοι, “χωρίς ενεργητικότητα και πρωτοβουλία”, σε μεγάλο βαθμό επιδιδόμενοι στη “χαμερπή κολακεία”, στις ίντριγκες, στην πανουργία... Οι Ανατολίτες είναι αθεράπευτοι ψεύτες, είναι “ληθαργικοί και καχύποπτοι”, και εξολοκλήρου αντίθετοι προς τη σαφήνεια, την ευθύτητα και την ευγένεια της αγγλοσαξονικής φυλής» (Said 1977: 54). Μέσα από αυτή την παράθεση μπορούμε να κατανοήσουμε το κλίμα της υπεροχής που καλλιεργείται ανάμεσα στην «ανατολή» και στη «δύση». Συνεπώς, όπως τονίζει και ο Η. Κολοβός, το στερεότυπο της “νεοελληνικής κακοδαιμονίας”, που για τα περισσότερα «δεινά» του νέο-ελληνικού κράτους ευθύνονται οι «Τούρκοι» (και κατά προέκταση η «Ανατολή») θα συσχετιστεί με το «οθωμανικό παρελθόν». Το ελληνικό κράτος θα προσαρτηθεί στο άρμα της Δυτικής νεωτερικότητας, παράγοντας τους αντίστοιχούς «φίλους» και «εχθρούς» (Κολοβός 2021). Έτσι, καθώς το βασικό χαρακτηριστικό μεταξύ Ευρώπης και Ανατολής ήταν η θέση ισχύος της Δύσης, η νέα «ελληνική εθνική ταυτότητα», θα κυριαρχήσει έναντι της «οθωμανικής».

Αυτή η προσέγγιση, αποκρυσταλλώνει τους χωρικούς περιορισμούς που παράγονται σε πολλαπλά επίπεδα. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από τον «περιορισμό», τον «αποκλεισμό» ή ακόμα και την «καταστροφή», το ελληνικό κράτος κεφαλαιοποιεί της αντιστάσεις στο εσωτερικό του και παράγει ή συντηρεί τον «χώρο» του (Anderson 1997). Αναπτύσσει μία «πεπερασμένη πολιτική κοινότητα», εγγενώς οριοθετημένη απέναντι στην «οθωμανική ταυτότητα», που διαμορφώνει την κυριαρχία της (στο ίδιο).

Μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου (1827), η Ελλάδα έχει εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα, ξεκινάει μία μεγάλη περίοδος οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η κατάσταση του νεαρού ελληνικού κράτους, μετά την επανάσταση του 1821 και τον διαρκή πόλεμο που ακολούθησε, είναι πολύ κακή. Η γη θα περάσει από τα χέρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στους έλληνες μεγαλογαιοκτήμονες (κοτζαμπάσηδες και οπλαρχηγοί) (Φιλιππίδης 1984). Συνεπώς, η διαφορά μεταξύ της πορείας των ευρωπαϊκών «εθνών-κρατών» (αριστοκρατία - αστική επανάσταση - αστική κυριαρχία/καπιταλισμός) και του ελληνικού, είναι εμφανής. Πάνω σε αυτό το πλαίσιο, η κατασκευή μίας συμπαγούς και ενιαίας ιδεολογίας θα αποτελέσει μία δύσκολη και συγκρουσιακή διαδικασία, καθώς καλούνται να υιοθετηθούν «εξωγενή και άγνωστα» πρότυπα, ενώ παράλληλα, να εγκαταλειφθούν άλλα γνώριμα. Όπως τονίζει και ο Δ. Φιλιππίδης (1984: 14), στο έργο του, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική:

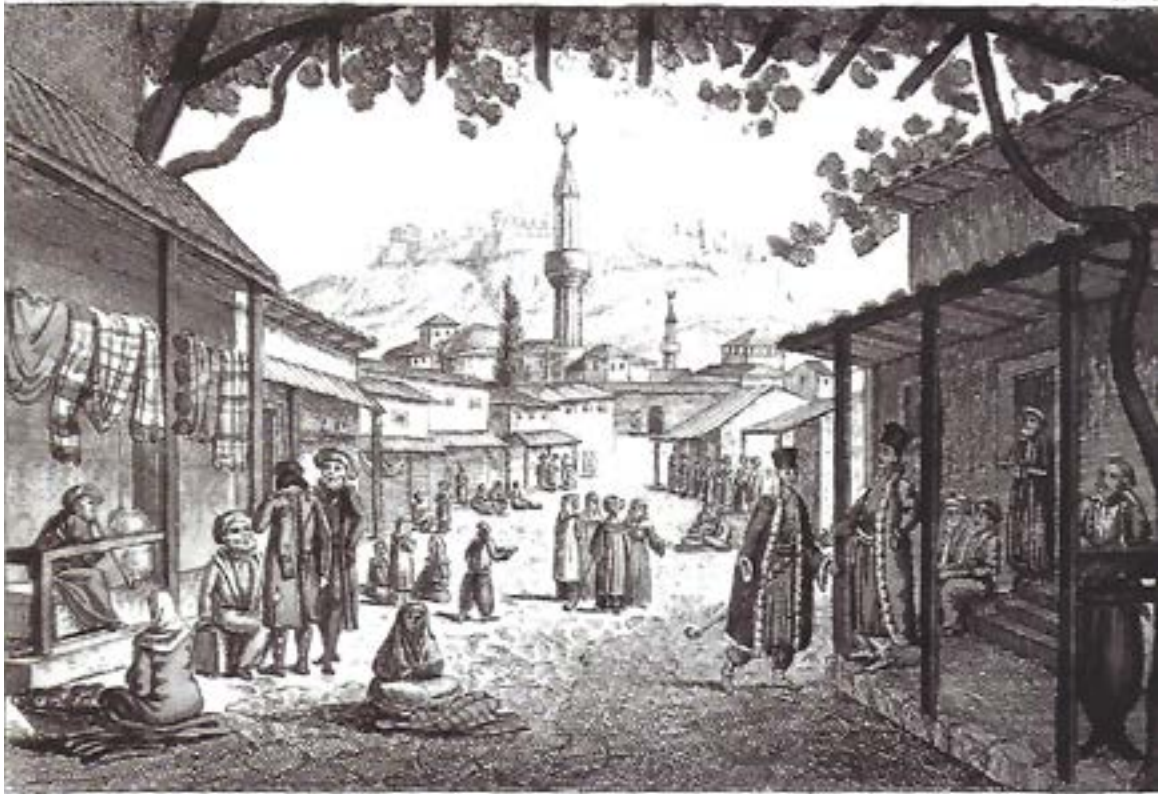
«Εδώ, είναι πιθανό να βρεθούν εξίσου τα “συγκεχυμένα περιγράμματα” και τα “αντιφατικά ή μυθικά στοιχεία” που ο Ν. Σβορώνος διαπίστωσε ότι έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική ιδέα, καθώς και μία “παράδοση”, που παίζει ένα βαρύνοντα ρόλο και προκαλεί “ξεστρατίσματα και βραδύς ρυθμούς” στην εξέλιξη της ιδεολογίας. Όπως μάλιστα, έδειξε ο Φ. Ηλιού, αυτή η “παράδοση” - με τον τρόπο που χρησιμοποιήθηκε ιδεολογικά στη σύγχρονη Ελλάδα - έπαιξε ένα ρόλο “ανασχετικό” ενάντια στις “εξωγενείς και ετερόφωτες δυνάμεις - και ξενόφερτα πνευματικά κινήματα”, τα οποία δεν ήταν τίποτε άλλο από τάσεις “ανανέωσης και εκσυγχρονισμού”»

Karl Friedrich Schinkel 1834. Σχέδια για τα βασιλικά ανάκτορα στη θέση του λόφου της Ακρόπολης. (Πηγή Δ. Καρύδης)

Το εσωτερικό της Οθωμανικής Ακρόπολης. (Πηγή Δ. Καρύδης)

Mercurio d. Atene

Οθωμανική Αθήνα 1828 (Giulio Ferrario). Η Αγορά που αποτυπώνεται στο σχέδιο είναι η σημερινή περιοχή του Μοναστηρακίου. (Πηγή Δ. Καρύδης)

Οι “σύγχρονοι Αθηναίοι”. (Πηγή Δ. Καρύδης)

2.1 Το «εθνικό παρελθόν» ανάμεσα σε «Ανατολή» και «Δύση»

Μετά την επανάσταση του 1821, για το νέο-ελληνικό κράτος, θα καταστεί σαφές πως θα προσαρτηθεί στο άρμα της «Δύσης». Αυτό σήμαινε πως τα Δυτικά «πρότυπα» έπρεπε να υιοθετηθούν και παράλληλα ο τρόπος σκέψης και η καθημερινότητα της οθωμανικής Ελλάδας έπρεπε σιγά, σιγά να μεταμορφωθεί σε κάτι που το Δυτικό «βλέμμα» ενέκρινε. Έτσι, για την κοινωνία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, που είχε μάθει σε ένα τρόπο ζωής, κατά τον οποίο επιβίωναν διαχρονικά τα φεουδαρχικά ήθη και παράλληλα η εντόπια αστική τάξη δεν είχε μεγάλη παρουσία, η μετάβαση στην νεωτερικότητα θα αποτελέσει μια δύσκολη διαδικασία. Το νεοελληνικό κράτος θα μπει στο δρόμο του εξευρωπαϊσμού και της “προόδου” και «μαζί με τα ξερά θα καούν και τα χλωρά» (Φιλιππίδης 1984: 69). Τελικά, η ελληνική ταυτότητα, προσπάθησε να εγγραφεί σε αυτή της ευρωπαϊκής, ώστε να κατοχυρώσει το κύρος της ύπαρξής της, καθώς και δυτικούς συμμάχους.

Ερευνώντας τους τρόπους με τους οποίους εγγράφεται αυτή η μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο νέο-ελληνικό κράτος, και γενικότερα μελετώντας τις κοινωνικές αλλαγές που θα επιφέρει ο Ευρωπαϊκός νεωτερισμός στην Ευρώπη, ήρθα σε επαφή με το έργο του Max Weber, γύρω από την «Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» (Weber 1980). Εκεί, επικεντρώθηκα στην έννοια της «παραδοσιοκρατίας», που περιγράφει την απόλυτη και συνειδητή προσκόλληση στην παράδοση ως αντίβαρο στην οικονομική και κοινωνική αλλαγή: «Ο πιο σημαντικός αντίπαλος με τον οποίο χρειάστηκε να παλέψει το πνεύμα του καπιταλισμού, με την έννοια ενός ξεχωριστού πρότυπου ζωής που ζητούσε ηθική επικύρωση, ήταν εκείνη η στάση και αντίδραση σε καινούριες καταστάσεις που θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε παραδοσιοκρατία» (ο.π.: 45).

Εκείνη την εποχή, μπροστά σε αυτή την αλλαγή, το κυρίαρχο θρησκευτικό δόγμα του καθολικισμού, απέρριπτε το πνεύμα την καπιταλιστικής φιλοκτησίας ως «ανήθικο» («TURPITUDO») (ο.π.: 57). Αυτή η συνθήκη, όσο ακατανόητη και μυστηριώδης φαίνεται στον προκαπιταλιστικό άνθρωπο, τόσο «ανάξια και πρόστυχη» αποτυπώνεται στη συνείδησή του (Weber 1980). Βέβαια, εκείνη την εποχή (16ος-17ος αιώνας), η προσκόλληση στα παραδοσιακά ήθη, στον παραδοσιακό τρόπο ζωής, στις παραδοσιακές σχέσεις εργασίας κλπ., συνυπολογίζεται ως το κοινωνικό και ιστορικό αντίβαρο, μίας άγρια αναδυόμενης καπιταλιστικής οικονομίας. Σε αυτή την υπόθεση, η θρησκεία και κατ’ επέκταση η καθολική εκκλησία, είχε σημαντικό ρόλο, καθώς η εμμονή σε αυτή την παραδοσιακή τάξη πραγμάτων, αποτύπωνε μία βίαιη αναδιοργάνωση της τεχνικής σύνθεσης της εργασίας της εποχής. Συνεπώς, αποκρυσταλλώνεται ένα συγκρουσιακό δίπολο: ένας κόσμος που εξασθενεί και ένα νέο μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης που αναδύεται στη θέση του.

Ακόμα, για τον B. Anderson, η ανάδυση του «εθνικισμού» στην Ευρώπη του 18ου αιώνα συνέπεσε με την παρακμή των θρησκευτικών συστημάτων σκέψης: «στην Ευρώπη, ο 18ος αιώνας σηματοδοτεί όχι μόνο την αυγή της εποχής του εθνικισμού, αλλά και τη δύση των θρησκευτικών τρόπων σκέψης» (Anderson 1991:11).

Ωστόσο, όπως τονίζει και ο Γ. Χαμηλάκης, η περίπτωση της Ελλάδας «δείχνει ότι το επιχείρημα του Anderson σχετικά με την αντικατάσταση ενός πολιτισμικού συστήματος από ένα άλλο μάλλον χρειάζεται κάποια τροποποίηση, πιθανώς επειδή ... είχε υπόψη του τη δυτική Ευρώπη. Εκείνο που συνέβη στην Ελλάδα δεν ήταν τόσο η αντικατάσταση την συμβατικής θρησκείας με την κοσμική θρησκεία του εθνικισμού, όσο μια συνθετική και συγκριτική σύμμιξη θρησκευτικών και εθνικιστικών στοιχείων» (Χαμηλάκης 2012:112)

Έτσι, η έννοια της «παραδοσιοκρατίας», εμφανίζεται και στον ελληνικό χώρο. Σε αυτή την περίπτωση, όχι σαν μία μορφή διατήρησης των προνομίων ενός κόσμου, που σιγά, σιγά σβήνει ή αντίστασης σε μία επερχόμενη και σαρωτική αλλαγή. Για το νέο-ελληνικό «έθνος-κράτος», αυτή η σύγκρουση ανάμεσα σε “παράδοση” και “πρόοδο”, δημιουργούσε περισσότερο μία σύγχυση ανάμεσα στο «τί είναι» και στο «τί θέλει να είναι». Όπως τονίζει ο Δ. Φιλιππίδης:

«Η σύγκρουση ήταν βασικά πολιτισμική. Η Ελλάδα δεν είχε λοιπόν να αντιτάξει την ξαφνική εισβολή των Γερμανών παρά ένα ξεπερασμένο, αν και σοφό, αξιολογικό σύστημα που υπενθύμιζε αυτό που περισσότερο ήθελε ο τόπος να ξεχαστεί: τις πολλαπλές και αδιόρατες συνδέσεις του Ελληνισμού και την Τουρκοκρατία. Δεν υπήρχαν περιθώρια επιλογής - η Ελλάδα έμπαινε στο δρόμο του εξευρωπαϊσμού και της προόδου. Για να το κατορθώσει έπρεπε να καούν μαζί με τα ξερά και τα χλωρά - κάτι που δεν μπορούσε να συγχωρήσει στις αρχές του 20ού αιώνα ο Περικλής Γιαννόπουλος και αργότερα ο Άρης Κωνσταντινίδης» (Φιλιππίδης 1984: 69)

Υπό αυτή την έννοια, είναι μπορεί να γίνει κατανοητή η πορεία της δημιουργίας ενός «κράτους». Σύμφωνα με τον A. Smith, στη Δύση ακολουθήθηκε ένα μοντέλο κατά το οποίο το «κράτος» οδηγεί στο «έθνος». Αντίθετα, στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας η εθνική ιδεολογία οδήγησε στην κρατική εφαρμογή (Smith 1998). Έτσι, ενώ στην δυτική Ευρώπη, η εθνική ταυτότητα αναδύθηκε από ήδη εγκαθιδρυμένα κράτη και το «έθνος» προσέφερε σε αυτά την απαραίτητη ιδεολογική νομιμοποίηση, στην Ελλάδα και στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη γενικά, η ιδέα του «έθνους» προηγήθηκε του «κράτους», με αποτέλεσμα οι απαραίτητες οργανωτικές κρατικές ζυμώσεις να ρυθμιστούν ετεροχρονισμένα (στο ίδιο).

Ακόμα, στο έργο του, ο Max Weber (1980: 128), περιγράφοντας την αντίθεση μεταξύ των εργασιακών ηθών και κατ' επέκταση της καθημερινής «κουλτούρας» που αναπτύσσεται στην «Ανατολή» και την καπιταλιστική «Δύση», γράφει:

«η εργασία είναι μία δοκιμασμένη ασκητική τεχνική, όπως ήταν πάντα στη Δυτική εκκλησία, σε ζοηρή αντίθεση όχι μόνο με τους ανατολίτικους, αλλά σχεδόν μ' όλους τους μοναστικούς κανόνες σ' ολόκληρο τον κόσμο. Ιδιαίτερα είναι πιο αποτελεσματική άμυνα ενάντια σ' όλους εκείνους τους πειρασμούς που ο πουριτανισμός συνόψιζε κάτω από το όνομα “μιαρή ζωή”, στην οποία απέδιδε μεγάλη σημασία»

Με αυτόν τον τρόπο, αντιλαμβανόμαστε πως στο ελληνικό κράτος, αναπτύσσεται μία σκέψη και συμπεριφορά, η οποία γίνεται κατανοητή, αφενός, από την ισχύ και τη μακροβιότητα της αγροτική και μικροαστικής (με την έννοια της μικρής ιδιοκτησίας) γενεαλογίας της ελληνικής κοινωνίας και, αφετέρου, από τη διαταξική κοινωνική διανομή των «πελατειακών σχέσεων», καθώς και το εύρος τους. Βασικό στοιχείο για την κατανόηση αυτής της κατάστασης, αποτελεί η κυριάρχηση χαρακτηριστικών της «προκαπιταλιστικής ηθικής» (Weber 1980). Μία σκέψη και συμπεριφορά, υπαρκτή στον Μεσαίωνα και στην αρχαία εποχή, “ανορθολογική” και “οπισθοδρομική” για τις ανάγκες της ελεύθερης καπιταλιστικής οικονομίας, που κυριαρχούσε στη δυτική Ευρώπη και στη «Δύση» γενικότερα.

Οδός Ερμού. Mary Frances Elwes 1857. (Πηγή asodio.gr)

2.2 Το «εθνικό παρελθόν» και οι προβολές του

Οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής θα προβάλλουν πάνω στο νέο-ελληνικό κράτος την Αρχαία Ελληνική ιστορία, η οποία συγκροτεί τον απαραίτητο «μύθο» που στηρίζεται η Δυτική ιδεολογία της Αναγέννησης (Χαμηλάκης 2007). Πάνω σε αυτό τον άξονα, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, μαζί με τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων, θα προσπαθήσει να ενοποιήσει την επιθυμία για «πρόοδο», συνυφασμένη με τις αξίες που εκπροσωπούνται από τον δυτικό κόσμο, μαζί με την ανάγκη για επιστροφή στην «παράδοση» της μεσαιωνικής περιόδου. Σε αυτή την προσπάθεια, θα επιστρατευτούν τα εργαλεία της αρχαιολογίας, της αρχιτεκτονικής, της πολεοδομίας και της ιστοριογραφίας. Θα αναπτυχθεί μία ιδεολογική αφήγηση που συνδέει τον βασικό άξονα της Αρχαίας Ελλάδας και της κλασικής αρχαιότητας με το σήμερα.

Κεντρικό στοιχείο της ιδεολογίας του νεοελληνικού εθνικού κράτους αποτελεί η διεκδίκηση της «αποκλειστικότητας του αρχαίου παρελθόντος» (Καρατζάς 2015). Η οικουμενικότητα της κλασικής κληρονομιάς, η οποία κατείχε κεντρική θέση στον «Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό», εξασφάλισε στρατηγικό πλεονέκτημα στους επαναστατημένους Έλληνες. Ο ελληνικός πόλεμος ανεξαρτησίας κατάφερε να εγκλωβωθεί ως «σημείο των καιρών» και να ενισχυθεί από την επικρατούσα ευρωπαϊκή ιδεολογία. Η απευθείας σύνδεση της επανάστασης με την αρχαιότητα εξυπνήτησε άλλωστε και την τροπή της Επανάστασης στην Ελλάδα. Έτσι, η εθνική «Παλιγγενεσία» θα συνδεθεί με την «κλασική αρχαιότητα» και θα διαμορφώσει έναν ισχυρό ιδεολογικό πόλο για την συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους (στο ίδιο).

Παρατηρείται, λοιπόν, μια σημαντική αλλαγή στη στάση απέναντι στις αρχαιότητες από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 19ου. Οι έλληνες και οι εξελληνισμένοι διανοούμενοι και επιστήμονες, με τις κινητήριες δυνάμεις του νέου κοσμοπολίτικου εμπορικού κεφαλαίου, και υπό τη επίδραση του δυτικού φιλελληνισμού, στράφηκαν στο «κλασικό παρελθόν» και σε μία νέα, πεφωτισμένη κοσμοθεωρία η οποία ευνοούσε την «εκκοσμικευμένη φαντασιακή κοινότητα» του «έθνους» (Χαμηλάκης 2007).

Μόλις το νέο κράτος συστήθηκε, εγκλόπωσε τις ιδέες της δυτικής νεωτερικότητας, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν ο μετασηματισμός των αρχαιοτήτων από «αντικείμενα καθημερινής ζωής», που συχνά είχαν επενδυθεί από μεταφυσικές δυνάμεις και νοήματα, σε «μνημεία». Δηλαδή, υλικά σημαίνοντα της εθνικής μνήμης και συγχρόνως σε δημιουργήματα του χρυσού αιώνα του συνόλου του ευρωπαϊκού πολιτισμού (στο ίδιο).

Αυτή η νέα κατηγορία αντικειμένου, το «αρχαιολογικό μνημείο», έπρεπε να διαχωριστεί από τον ιστό της καθημερινής ζωής, να προστατευτεί, να συγκεντρωθεί σε ειδικά ιδρύματα και να εκτεθεί σε δημόσια οπτική και κατανάλωση. Έτσι δημιουργήθηκαν τα πρώτα μουσεία που θα εξέθεταν τη νέα αξία των αρχαιοτήτων, ως άκρως σεβαστά και θαυμαζόμενα αντικείμενα, τα οποία ήταν περιζήτητα από την πολιτισμένη Ευρώπη. Ακόμα, θα αναπτυχθούν οι κύριες θεσμικές δομές και χώροι παραγωγής της αρχαιολογικής υλικής πραγματικότητας στην Ελλάδα, η Αρχαιολογική Υπηρεσία, η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρία, τα πανεπιστήμια, οι ξένες αρχαιολογικές σχολές και ινστιτούτα, και τα μουσεία και οι ιδιωτικές συλλογές. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να κατανοήσουμε τον ρόλο που έχουν διαδραματίσει τα αρχαία υλικά ίχνη και οι αρχαιολογικές πρακτικές στο πλαίσιο του «εθνικού φαντασιακού» (Χαμηλάκης 2007). Η στάση των απέναντι στις αρχαιότητες, θα καθορίσει την «εθνική μνήμη» και «φαντασία» και θα κατασκευάσει τη νέα μνημειακή «τοπογραφία του έθνους» (στο ίδιο). Όπως γράφει και ο Γ. Χαμηλάκης, αυτή η αρχαιολογική προσπάθεια θα αποτελέσει «την αφετηρία μιας εκτεταμένης προσπάθειας για την κατασκευή της αρχαιολογικής μαρτυρίας του ελληνικού εθνικού ονείρου» (στο ίδιο: 88).

Αυτός ο υλικός μετασηματισμός των αρχαίων «λειψάνων» σε «εθνικά μνημεία» και υλικά ορόσημα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, θα επιτευχθεί με τρεις διακριτές στρατηγικές κατευθύνσεις. Αρχικά, με την «αποκάθαρση του τοπίου», μέσω της αφαίρεσης όλων των κατάλοιπων που «μόλυναν» τα υλικά ίχνη της κλασικής αρχαιότητας (στο ίδιο: 113). Έπειτα, μέσω της ανοικοδόμησης και ανα-δημιουργίας συμβολικά σημαντικών μνημείων. Τέλος, μέσω της οριοθέτησης και τον χαρακτηρισμό τόπων οι οποίοι περιείχαν αρχαία λείψανα ως «αρχαιολογικούς χώρους» και την έκθεσή τους ως «μνημεία». Έτσι, η αρχαιολογική μαρτυρία, θα αποτελέσει το μέσο όπου τα «διάφορα εθνικά νήματα ενώνονται, για να παράξουν τα επιτόπου γεγονότα που αντικειμενικοποιούν το έθνος και του προσδίδουν την ισχύ του πραγματικού, του αιώνιου και του αυθεντικού» (στο ίδιο 2007: 113).

Για τους κατοίκους του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, οι κλασικές αρχαιότητες και οι ποικίλες αναπαραστάσεις και συσχετίσεις τους, ήταν η μυθολογική βάση πάνω στην οποία οικοδομούνταν το «έθνος» τους. Τόσο οι δυτικές επιρροές, όσο και οι ίδιοι οι κάτοικοι της Αθήνας, επικαλούνταν το παρελθόν για διαφορετικούς λόγους και με διαφορετικές προσδοκίες. Σύμφωνα με το αρχαιολογικό αφήγημα κατασκευής του εθνικού μύθου-ιστορίας, τα «αιρά» κλασικά μνημεία βεβηλώθηκαν και μιάθηκαν από την «ανατολίτικη βαρβαρότητα». Όμως αυτό ήταν ένα σύντομο επεισόδιο, μια «βραχεία διακοπή» της εθνικής πορείας.

Ωστόσο, αυτός ο μετασχηματισμός δεν ήταν τόσο ριζικός όσο φαίνεται. Για αρκετούς κάτοικους του νεαρού ελληνικού κράτους, ο χριστιανισμός αποτελούσε βασικό κομμάτι της προσωπικής τους ταυτότητας. Συνεπώς αυτή η αντίληψη επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο έβλεπαν τις αρχαιότητες. Έτσι, ακόμα και τα πιο νέα και μορφωμένα κομμάτια του πληθυσμού, που γοητεύονταν από τη νεωτερική σκέψη, διατήρησαν μέσω μιας διαδικασίας πολιτισμικού συγκερασμού τις προγενέστερες θρησκευτικές αντιλήψεις, μαζί με το προνεωτερικό ιδεολογικό υπόστρωμά τους (Χαμηλάκης 2007).

Παράλληλα, η νεωτερική επιβολή της «κλασικής αρχαιότητας», θα έρθει σε αντίθεση με τον εντόπιο πληθυσμό. Είναι συχνές οι αναφορές ευρωπαίων ταξιδιωτών, που επισκέπτονται την πόλη και τους κατοίκους της Αθήνας, και οι προσδοκίες τους καταβαραθρώνονται. Ακόμα, αποτελούσε πολύ συχνό φαινόμενο η αρχαιοκαπηλία εκ μέρους αρκετών ευρωπαίων «αρχαιοφίλων». Όπως τονίζει και ο Κ. Μπίρης, «Η μανία της αρπαγής, ή και απλώς της καταστροφής αρχαίων μνημείων εξεδηλώθει εκ μέρους των ευρωπαίων αρχαιοφίλων του 18ου και 19ου αιώνας και, μάλιστα, με άγρια περιστατικά βαρβαρότητας» (Μπίρης 2005: 16). Τα αρχαιολογικά ευρήματα καθήσταντο «ασφαλή» στα χέρια των ευρωπαίων, καθώς οι ντόπιοι αναπαρίσταται ως «βάρβαροι» ή «απολίτιστοι», που πρέπει να «εκπολιτίσουν». Σε αυτή την περίπτωση ο όρος «Οριενταλισμός» του E. Said ταιριάζει για να προσδιορίσουμε την διαφορά ανάμεσα στα κράτη της Ανατολής και της Δύσης (Said 1996: 56):

«Η Ανατολή είναι ανορθολογική, εξαχρειωμένη, παιδική, «διαφορετική»: έτσι η Ευρώπη είναι ορθολογική, ενάρετη, ώριμη, «κανονική». Ο κύριος τρόπος να κρατιέται ζωντανή αυτή η σχέση ήταν παντού ο τονισμός του γεγονότος ότι ο Ανατολίτης ζούσε μέσα σ' έναν διαφορετικό αλλά καθολικά οργανωμένο δικό του κόσμο, έναν κόσμο με τα ιδιαίτερα εθνικά, πολιτισμικά και επιστημολογικά του περιγράμματα και αρχές που παρουσίαζαν μια συνοχή μεταξύ τους. Όμως εκείνο που παρείχε στον κόσμο της Ανατολής την αναγνωσιμότητά του και την ταυτότητά του δεν ήταν αποτέλεσμα δικών του προσπαθειών αλλά ολόκληρη η σύνθετη σειρά γνωστικών χειρισμών μέσω των οποίων η Ανατολή προσδιοριζόταν από τη Δύση.»

Πάνω σε αυτή την αντίθεση, πολλές και σημαντικές πτυχές της προνεωτερικής καθημερινότητας των κατοίκων των πόλεων όπως η ένδυση, η κατοικία, η αναμνηγή και άλλες «ανατολίτικες» συνήθειες θα χαρακτηριστούν ως «μη σημαντικές» - όπως άλλωστε και σημαντικό κομμάτι του τότε πληθυσμού της χώρας που συχνά αναπαρίσταται στερεοτυπικά «ανατολικός» και υπόρρητα μη άξιος του αρχαίου του παρελθόντος.

Αρχαιολογική ανασκαφή του Μνημείου του Λυσικράτους τον 19ο αιώνα. (Πηγή D. Wtkin)

Οι στήλες του Ολυμπίου Διός ως καφενείο. 19ος αιώνας. (Πηγή Lifo.gr)

2.3 Αθήνα πρωτεύουσα

Πάνω στην κατασκευή του «εθνικού παρελθόντος» και της νέας αρχαιολογικής πραγματικότητας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κλήθηκε, σε βραχύ χρονικό διάστημα, να ξεχαστεί, μαζί με τον «ανατολίτικο» τρόπο ζωής, τις συνήθειες και την καθημερινότητα των κατοίκων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μετατόπισης αποτελεί η πόλη της Αθήνας και η δημιουργία της ως πρωτεύουσα του νέο-ελληνικού κράτους το 1834. Από μία πόλη, με μέτρια σημασία στην διάρθρωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Καρύδης 1993), η Αθήνα θα μετατραπεί στην πιο σημαντική πόλη του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ενδεικτικά, το 1835, ο πληθυσμός της Αθήνας, υπολογίζεται στους 7.000 κατοίκους, ενώ το 1853, θα φτάσει τους 30.590 (Φιλιππίδης 1984).

Το πρώτο πλάνο, για τη νέα πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης, θα υποβληθεί το 1833, από τους Στ. Κλεάνθη και Ε. Schaubert. Αυτοί, ακολουθώντας τα σχέδια, σύμφωνα με τις επιταγές της σύγχρονης τους πολεοδομίας, θα σχεδιάσουν μια πόλη, που είχε έκταση 2.890 στρέμματα και είχε υπολογιστεί για 40.000 κατοίκους (στο ίδιο). Βέβαια, εκείνη την περίοδο, η Αθήνα, «αποτελούσε μία κατεστραμμένη πόλη, στις ρίζες της Ακρόπολης» (στο ίδιο: 73). Αυτό σήμαινε, πως μια καινούρια πόλη, έπρεπε να κτιστεί δίπλα της. Ή καλύτερα πάνω της: ένα ευρύ δίκτυο απο στενούς παραδοσιακούς δρόμους, έπρεπε να αντικατασταθεί από τα βουλεβάρτα που πρότειναν οι Κλεάνθης και Schaubert. Έτσι, η λαβυρινθώδης δικτύωση, οι παραδοσιακοί οικισμοί και η ανατολίτικη αστική κουλτούρα των κατοίκων, έπρεπε να αντικατασταθεί και να προσαρμοστεί στο νέο πολεοδομικό σχέδιο.

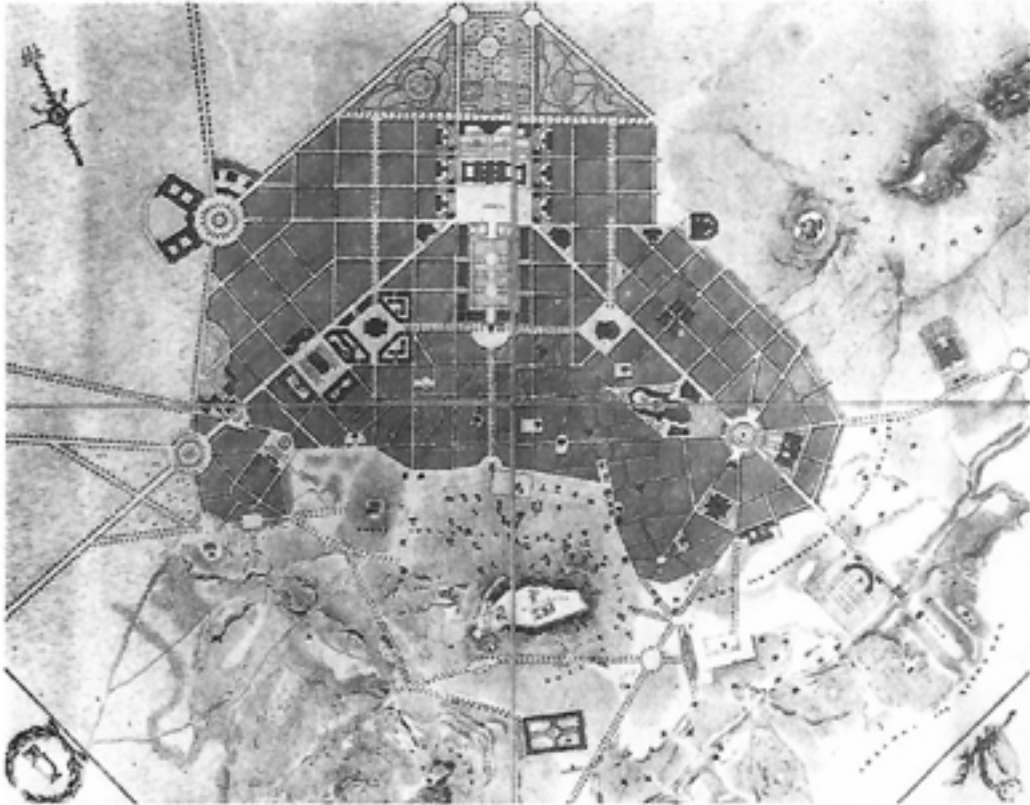
Στο έργο του καθηγητή Κ. Μπίρη (2005: 26), θα τονιστεί πως το νέο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας,

«παρεκίνησε και άλλους εύπορους από τας επαρχίας και από τας ελληνικάς παροικίας του εξωτερικού να αγοράσουν εις ευτελείς τιμάς τουρκικά κτήματα και να εγκατασταθούν μονίμως εις τας Αθήνας»

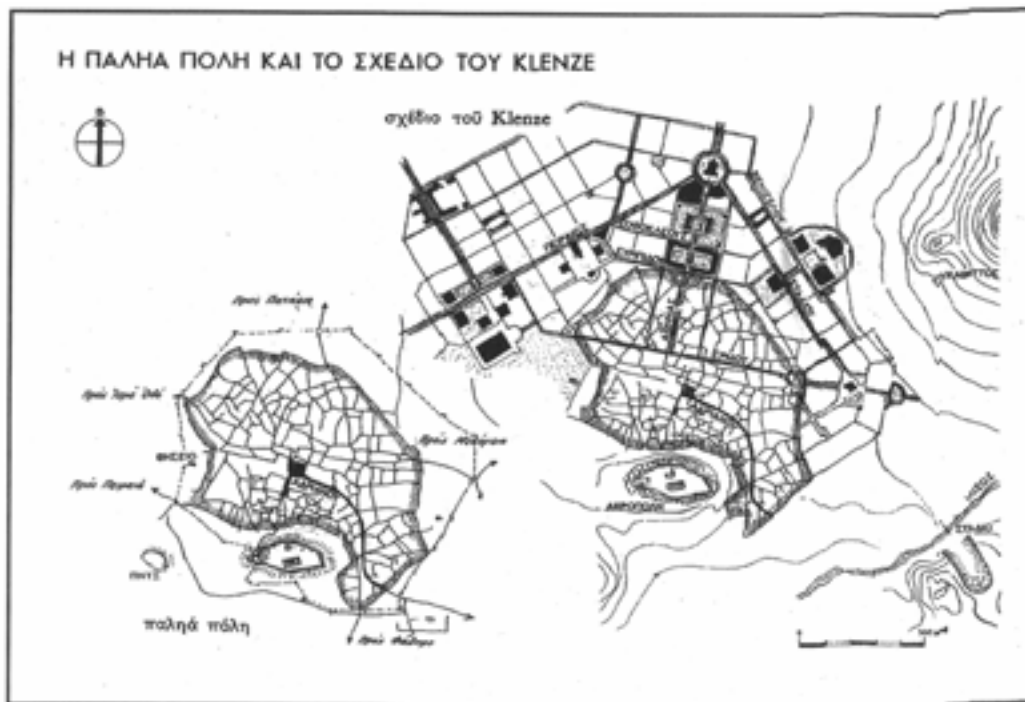
Με αυτό τον τρόπο, αντιλαμβανόμαστε αυτή την έντονη αστικοποίηση και την παράλληλη δημογραφική αλλαγή. Σε ένα ακόμα θεμελιακό έργο, για την πολεοδομική εξέλιξη της Αθήνας, ο Ι. Τραυλός (2005: 238), θα γράψει:

«οι κάτοικοι της παλαιάς πόλεως αντιλαμβάνονται τας συνέπειας του νέου σχεδίου, ότι οι πλείστοι εξ αυτών θα ευρίσκοντο και πάλιν άστεγοι ένεκα της διανοίξεως των νέων οδών και της απαλλοτριώσεως οικίων και οικοπέδων προς δημιουργίαν πέριξ της Ακροπόλεως εκτεταμένης αρχαιολογικής ζώνης, και αρχίζουν έντονον πολεμικήν κατά του σχεδίου. Εις τον αγώνα των τούτων τους ενισχύουν και οι κάτοικοι των πέριξ της παλαιάς πόλεως αγρών, θεωρούντες ότι παραβλάπτονται και τα δικά των συμφέροντα, ένεκα της μειώσεως της εκτάσεως των ιδιοκτησιών των, την οποίαν επέβαλε το νέον σχέδιον δια των προβλεπόμενων οδών μεγάλου πλάτους, κήπων, πλατειών και εκτεταμένων προς ανέγερσιν των δημόσιων κτηρίων χώρων»

Έτσι, θα δημιουργηθεί η πρώτη αστική τάξη στην Ελλάδα, εγκαθιδρύοντας μια νέα ταξικότητα στην επικράτειά της.

Το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας ως πρωτεύουσας του Ελληνικού κράτους. Κλεάνθης και Schaoubert. (Πηγή Ι. Τραυλός)

Σύγκριση οθωμανικής Αθήνας με το πολεοδομικό σχέδιο του Leo von Klenze. Πηγή: Κωνσταντίνος Δωξιάδης. (Πηγή Γ. Πρεβελάκης)

Είκ. 150. Σχέδιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως. Ἐνοριακοὶ ναοί: 8. Παναγία Κωνσταντῆ—12. Ἁγ. Νικόλαος Κοντίτου—15. Σωτεῖρα Κοττάκη—19. Παναγία Κιμινάτισσα—20. Παναγία Δουβέρτζινα—21. Ἁγ. Νικόλαος Ραγκαβᾶ—33. Ἁγ. Ἰωάννης Μαγκούτη—37. Ἁγ. Δημήτριος Κατηφόρη—40. Ἁγ. Νικόλαος Καλογριῶνη—41. Ἁγ. Ἀσώματοι Χειλᾶ—51. Παναγία Γοργοεπήκοος, Μητρόπολις—54. Παναγία Ροδακιώτισσα—55. Παναγία Ἀγγέλου—57. Καπνικαρέα—58. Παναγία Ρόμπη—60. Ἁγ. Εἰρήνη—61. Ἁγ. Γεώργιος Καρίκη—64. Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα—66. Ἁγ. Θεόδωροι—70. Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος—73. Ἁγ. Ἀθανάσιος Ψυρῆ—78. Ἁγ. Νικόλαος Βοριᾶ—79. Ἁγ. Δημήτριος Νέος—80. Ἁγ. Ἀνάργυροι Κολοκίνθη—83. Ἁγ. Ἐλεούσα—85. Ἁγ. Οἰκονόμου—86. Χριστοκοπίδης—87. Σωτεῖρα Δικαίου—94. Ἁγ. Φίλιππος—97. Ἁγ. Ἀσώματοι σκαλιῶν—98. Ἁγ. Θωμᾶς—100. Μεγάλη Παναγία—101. Ἁγ. Παντελεήμων, Καθολικόν—102. Παναγία Πελεκάρη—103. Μεγάλο Μοναστήρι.

Τουρκικὰ οἰκοδομήματα: Α. Τζαμί Παρθενῶνος—Β. Κιουτσούκ τζαμί ἢ Οὐλλᾶ μπέη—Γ. Φετιγιέ τζαμί ἢ Σταροπαζάρου—Δ. Τζαμί τῆς Κολώνας ἢ Χατζῆ Ἀλῆ—Ε. Γενί τζαμί ἢ Μπέτινας ἢ Ροδακιῶ—Ζ. Σορτᾶ τζαμί ἢ τοῦ Ἀπάνω Συντριβανοῦ—Η. Τζαμί Τζισδαράκη ἢ τοῦ Κάτω Συντριβανοῦ—Θ. Προσκύνημα Ἀραπάδων—Ι. Τεκίς Κρεμάλας—Κ. Τεκίς Χουσεῖν Ἐρέντη ἢ Καράμπιμπα—Λ. Τεκίς—Μ. Τεκίς Μπραϊμῆ (Ἐρωλόγιον Κυρρήστου)—Ν. Τεκίς—Ξ. Μενδρεσές—Ο. Χαμάμι Οὐλλᾶ μπέη—Π. Χαμάμι Ἀμπίντ ἔρέντη—Ρ. Χαμάμι Χατζῆ Ἀλῆ.

Κρήνηαι: α. Σερπεντζέ—β. Ντάπια τοῦ Νεροῦ (Κλεφύδρα)—γ. Μεγάλος προδέκτης—δ. Καράσουγιού—ε. Ὀχυροῦ Ὑπαπαντῆς—ζ. Πηγαδάκι—η. Σιναίτη—θ. Μπουμπουνίστρα—ι. Ροδακιῶ—κ. Φωτιάδη—λ. Λέκκα—μ. Καλαμιώτη—ν. Βοριᾶ—ξ. Ψυρῆ—ο. Τάκη—π. Γεράνη—ρ. Ἁγ. Τριάδος—σ. Σταροπαζάρου—τ. Βρουάκι—υ. Κάτω Συντριβανοῦ—φ. Ἀπάνω Συντριβανοῦ.

Τα κτήρια της οθωμανικής Αθήνας το 1821. (Πηγή Ι. Τραυλός)

Οθωμανική Αθήνα, Αγορά. (Πηγή Ι. Τραυλός)

Αεροφωτογραφία της Αθήνας το 1930.
 Διαφορά ανάμεσα στην οθωμανική και τη νεωτερική πόλη. (Πηγή Lifo.gr)

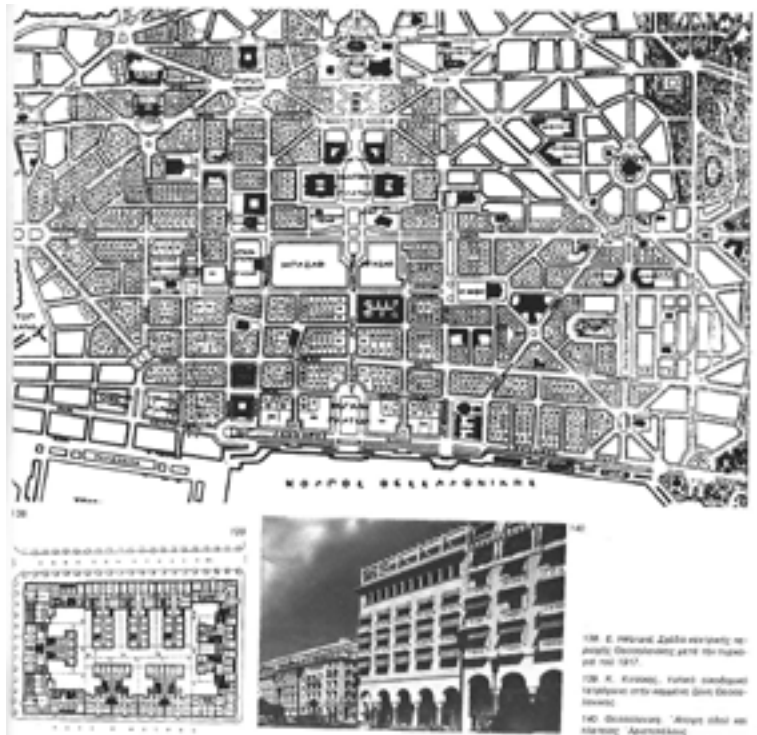
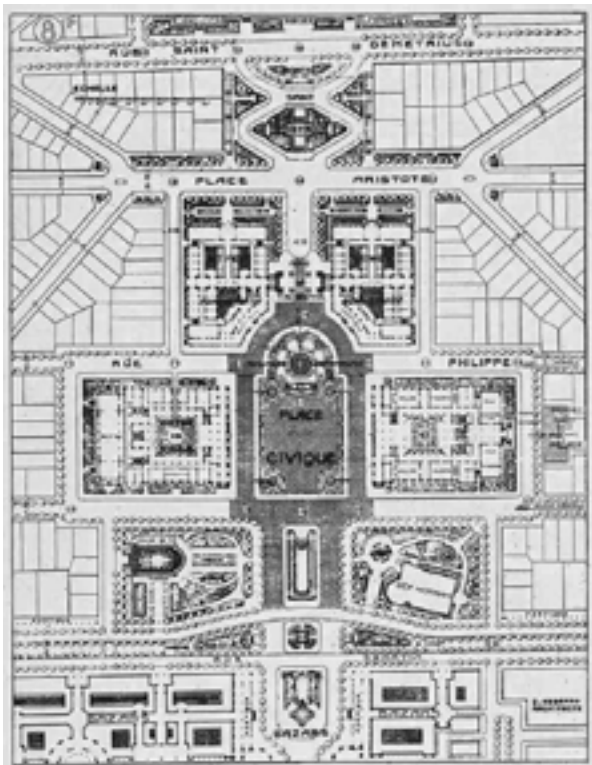
2.4 Νεότερη Ελληνική εθνική ιστοριογραφία

Όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η ανάδυση του εθνικισμού στη Δυτική Ευρώπη του 18ου αιώνα, συνέπεσε με την παρακμή των θρησκευτικών συστημάτων σκέψης, αντικαθιστώντας τα ως «πολιτισμικό σύστημα» (Anderson 1991). Ωστόσο, η περίπτωση της Ελλάδας γίνεται πιο περίπλοκη. Όπως ανέφερα και προηγουμένως, αυτό που συνέβη στην Ελλάδα δεν ακολούθησε τον δρόμο που χάραξε η δυτική καταβαράθρωση της συμβατικής θρησκείας, καθώς η αφετηρία δημιουργίας του νέο-ελληνικού κράτους ήταν διαφορετική. Η κοσμική ιδεολογία του εθνικισμού μπόλιαστηκε με έντονα θρησκευτικά στοιχεία, δημιουργώντας, μία «συγκριτική και συνθετική» σύμμιξη (Χαμηλάκης 2012). Ως αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης, η βυζαντινή κληρονομιά κατέστη αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής «εθνικής ταυτότητας» του 19ου αιώνα.

Η μονοσήμαντη έμφαση στην Αρχαία Ελλάδα και στην «κλασική αρχαιότητα», θα δημιουργήσει έριδες εντός της νέο-ελληνικής κοινωνίας. Για μεγάλο κομμάτι της, ο χριστιανισμός και κατ'επέκταση η βυζαντινή παρακαταθήκη, αποτελούσε σημαντικό κομμάτι της ταυτότητας τους. Συνεπώς, καθώς η έμφαση στην κλασική αρχαιότητα, σήμαινε την καταβαράθρωση και την καταστροφή ενός παρελθόντος, του οποίου βασικό κομμάτι ήταν το Βυζάντιο. Έτσι, τόσο τα «λαϊκά» στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, όσο και οι έλληνες διανοούμενοι της εποχής θα αντιδράσουν έντονα. Έτσι, στα τέλη του 19ου αιώνα, το Βυζάντιο θα αποτελέσει μια από τις βασικές ιδεολογικές πτυχές του νέο-ελληνικού κράτους και της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Η εγκόλπωση της βυζαντινής περιόδου συνιστά την μετάβαση από το σχήμα της «αναβίωσης» (της κλασικής αρχαιότητας) στο σχήμα της «συνέχειας». Αυτή η ποιοτική διαφορά είναι πολύ σημαντική, καθώς αρκετές περιόδους που δεν έβρισκαν την ιδεολογική κατεύθυνση που αναζητούσαν, μπορούσαν πλέον να βρουν θέση στο ιστορικό συνεχές του νεοελληνικού κράτους. Σημαίνουσα παρατήρηση σε αυτή τη διαδικασία είναι πως ο νέος ιδεολογικός πόλος εκφράζει ιδιαίτερα ένα λαϊκό αίσθημα, καθώς η βυζαντινή χριστιανική παράδοση αποτελούσε κομμάτι της λαϊκής κουλτούρας του ελληνικού λαού (Χαμηλάκης 2007). Όπως σημειώνει και ο Γ. Καρατζάς, «συνέβαλε στην εθνοποίηση της εθνικής ταυτότητας και της εθνικής ιστορίας, μεταβάλλοντας το αφηγηματικό περιεχόμενό τους. Κυρίως δε μετατόπισε το κέντρο της από την θεσμική εκφορά της (μέσω διανοουμένων), στο λαό» (Καρατζάς 2015: 28).

Ωστόσο, η ενσωμάτωση του Βυζαντίου, περιέπλεξε τη μονοσήμαντη δυαδική αντίφαση μεταξύ «Ανατολής» και «Δύσης», η οποία είχε σε μεγάλο βαθμό αποκρυσταλλωθεί στην αντίθεση μεταξύ «Βυζαντίου» και «Αρχαίας Ελλάδας». Αλλά, ο ελληνισμός, δεν ήταν ομογενοποιημένο ιδεολογικά σύμπλεγμα. Αφομοίωσε την εισαγόμενη εξιδανίκευση της κλασικής Αρχαίας Ελλάδας από τον δυτικό φιλελληνισμό και κατ'επέκταση το ιδεολόγημα της συνέχειας, αλλά παράλληλα προσαρμόστηκε (από τον εγχώριο ελληνισμό) στην πραγματική εμπειρία και έδωσε διέξοδο στην οικεία ορθόδοξη παράδοση της βυζαντινής νοοτροπίας και τις ανατολίτικες επιρροές της. Για σημαντικό μέρος των απλών ανθρώπων, ο χριστιανισμός εξακολουθούσε να αποτελεί την οργανωτική αρχή του κόσμου. Συνεπώς, θα υπάρξει μία σύνδεση ορθόδοξων θρησκευτικών στοιχείων. Έτσι, η ορθόδοξη θρησκεία -απόλυτα συνυφασμένη με το Βυζάντιο- βρήκε το χώρο της στη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας (Χαμηλάκης 2007). Αυτά τα επίπεδα, παρόλες τις αντιφάσεις τους, συγκρότησαν τις απαραίτητες νοητές ατομικές και συλλογικές ταυτίσεις και διαφορές για το ελληνικό «έθνος-κράτος».

Πολεοδομικό σχέδιο Θεσσαλονίκης Ε. Hebrard. Τα κτήρια του άξονα της πλατείας Αριστοτέλους, θα σχεδιαστούν σύμφωνα με έναν “Βυζαντινό” χαρακτήρα. (Πηγή: Δ. Φιλίππιδης)

Ο άξονας της οδού Ερμού στην παλαιά Οθωμανική πόλη της Αθήνας. (Πηγή Δ. Καρύδης)

Η νέα έμφαση στο Βυζάντιο, συμβαδίζει με μία έξαρση του θρησκευτικού πνεύματος στην Ελλάδα. Έτσι, ο όρος «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» (Φιλίππιδης 1984: 66) που θα υιοθετηθεί, εκφράζει με συνέπεια αυτή την αντίληψη. Η ενσωμάτωση της ορθοδοξίας στην κρατική ιδεολογία, καθώς και των χριστιανικών μεσαιωνικών χρόνων στο εθνικό αφήγημα, θα πάρει απτή μορφή με την «Μεγάλη Ιδέα» (την ανάκτηση των εδαφών της χριστιανικής βυζαντινής αυτοκρατορίας), η οποία θα αποτελέσει πυξίδα της εξωτερικής πολιτικής και κινητήριο δύναμη της εδαφικής επέκτασης του κράτους, η οποία θα μεγιστοποιηθεί στους Βαλκανικούς Πολέμους. Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1815-1891), ο οποίος θα αποτελέσει τον πιο σημαντικό ιδεολογικό εκπρόσωπο της αφήγησης της «ενότητας», θα γράψει:

«ο “πρώτος ελληνισμός” γέννησε το “μακεδονικό” που δημιούργησε το “χριστιανικό ελληνισμό της Ασίας”, οπότε ο “μεσαιωνικός λοιπόν ελληνισμός υπήρξε δισέγγονος του πρώτου, και η μεταξύ αυτών φυσική και ηθική σχέσις δεν δύναται να εξηγηθεί εαν δεν παρακολουθήσωμεν τας περιπέτειας του δευτέρου και του τρίτου» και συνεχίζει, «Το τρισχιλιετές ημών δράμα δεν ετήρησε την κλασική ενότητα της πράξεως και του τόπου, αλλά δια της ποικιλίας των τόπων και των πράξεων συνετέλεσε την πνευματικήν, την ηθικήν, την πολιτικήν αυτού ενότητα» (ο.π.: 67).

Η αποδοχή της «ενότητας» και της «συνέχειας» της εθνικής ιστορίας, δημιουργεί το αφηγηματικό της σχήμα. Το εθνικό αφήγημα, που θα αποκρυσταλλωθεί στα μέσα του 19ου αιώνα κυρίως από τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, δίνει έμφαση στη συνέχεια του έθνους διαμέσου των αιώνων. Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, εισήγαγε έννοιες, όπως η «εθνική ενότητα», οι οποίες έκαναν το αφηγηματικό του σχήμα ελκυστικότερο (Καρατζάς 2015). Η καθιέρωσή της όμως στην ελληνική ιστοριογραφία οφείλεται τόσο στις συνθετικές ικανότητες όσο και στο τρόπο γραφής του ίδιου του συγγραφέα. Άλλωστε, τέτοιες θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν «καταδυναστεύσει» όχι μόνο την ελληνική ιστοριογραφία, αλλά και τις «εθνικές» ιστοριογραφίες άλλων Βαλκανικών και μη κρατών, που κάποτε βρέθηκαν στη σφαίρα της οθωμανικής κυριαρχίας και επιρροής (Καρύδης 1993).

Στο θεωρητικό σχήμα του Παπαρρηγόπουλου, η γλώσσα καθορίζεται ως προσδιοριστικός παράγοντας της ταυτότητας του ελληνικού έθνους, παράγοντας έναν «ενιαίο» ιδεολογικά και εννοιολογικά «χώρο». Αυτή η αντίληψη υποδεικνύει ότι η σύλληψη του Παπαρρηγόπουλου για το έθνος δεν στηρίζεται σε φυλετικές θεωρίες αλλά σε πολιτιστικές προϋποθέσεις, οι οποίες υπάρχουν σε διαφορετικές φάσεις της ιστορίας του «ελληνισμού» και παρουσιάζονται συνεχείς σκιαγραφώντας ένα σαφές υποκείμενο (Καρατζάς 2015).

Όπως υπογραμμίζει ο Α. Λιάκος «το πρόβλημα της «συνέχειας» αποκτά κεντρική θέση στη συγκρότηση της εθνικής ιστορίας», καθώς «η μνήμη, από τη στιγμή που ενεργοποιείται ως αφήγηση, δεν μπορεί να ανεχθεί κενά» και «επομένως μια εθνική αφήγηση δεν μπορεί να υπάρξει με χρονικά ασυνεχή. Η κάλυψη των χρονικών ασυνεχιών απαιτεί διαδοχικές ενσωματώσεις του παρελθόντος», οι οποίες από την άποψη της εθνικής ιστορίας «φαίνονται ως επανεγκολπώσεις στην εθνική συνείδηση αγνοημένου ιστορικού χρόνου» (Λιάκος, 1994:174). Σε κάθε περίπτωση, η αποδοχή της και η θεσμική υιοθέτηση των ερμηνευτικών σχημάτων του Παπαρρηγόπουλου, σηματοδοτεί την επικράτηση της ιστοριογραφίας του «έθνους», έναντι της παλαιότερης παράδοσης καταγραφής του παρελθόντος, που αναφερόταν στο γένος (στο ίδιο).

Η κατανόηση της ιστορίας με βάση την διαδοχή «ελληνισμών», θα οδηγήσει την επίσημη εθνική ιστοριογραφία στην ενσωμάτωση διάφορων περιόδων οι οποίες εμφανίζονται ως «-κρατίες»: «Λατινοκρατία», «Βενετοκρατία», «Τουρκοκρατία», οι οποίες καταγράφονται γραμμικά ως ακόλουθες της βυζαντινής περιόδου. Στο πλαίσιο αυτό, η εθνική αφήγηση βασίζεται κυρίως στην «συνέχεια» της πολιτιστικής ιστορίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσω πως η επίσημη ιστοριογραφική προσέγγιση της Οθωμανικής περιόδου, θα χτιστεί πάνω στην ελληνική Επανάσταση του 1821, διαμορφώνοντας μία εθνική «εποποιία» και, παράλληλα, καταβαραθρώνοντας όλες τις, μέχρι πρότινος γνώριμες, «Ανατολίτικες» επιρροές της.

Μέσα από την ανάδειξη του Ελληνικού Διαφωτισμού, που συνδέεται με την ιστοριογραφία του ελληνικού «έθνους-κράτους», αντιαμβανόμαστε ένα ιδιαίτερο σχήμα επανερμηνείας της οθωμανικής περιόδου, προβάλλοντας τον ενεργητικό ρόλο του «ελληνισμού» και προσφέροντας χρονικότητα, συνοχή και κατεύθυνση στην ιστορική αφήγηση. Μέσα από το σχήμα του Ελληνικού Διαφωτισμού, θα εγκλωπωθεί μια νέα ιστορική περίοδος στο εθνικό συνεχές. Όπως γράφει και ο Γ. Καρατζάς, «η σημασία του (ελληνικού) Διαφωτισμού έγκειται στο γεγονός ότι φέρνει στο προσκήνιο την ίδια την διαδικασία της συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας ενώ γίνεται το μέσο ενσωμάτωσης των θεωριών συγκρότησης των εθνών στην εθνική ιστοριογραφία. Έτσι, ως ιδιαίτερη ιστορική τομή, ο ελληνικός Διαφωτισμός παράγει την αντίληψη του εθνικού συνεχούς και εθνικής συνοχής, της νεωτερικής αντίληψης του παρελθόντος και της εθνικής ιστορίας»

Παράλληλα, ο Ελληνικός Διαφωτισμός, παράγει την αντίληψη του «εθνικού συνεχούς» και της «ελληνικής συνοχής», της νεωτερικής αντίληψης του παρελθόντος και της εθνικής ιστορίας (Λιάκος 1994). Πάνω σε αυτό το πλαίσιο, η επανερμηνεία του πρόσφατου οθωμανικού παρελθόντος, θα προβάλλει ενεργά τις χρονικές και χωρικές αναγκαιότητες για το ρόλο του «ελληνισμού» στην ιστορία, προσφέροντας την απαραίτητη συνοχή στην ιστορική αφήγηση.

Αυτά τα στοιχεία, συγκροτούν μία εθνική «πραγματικότητα». Ένα «επιθυμητό παρόν». Μία συνθήκη, κατά την οποία, όλα βγάζουν ένα “νόημα” για το ελληνικό έθνος και το «τρισεχλιετές ημών δράμα» (Φιλιππίδης 1984: 67), γίνεται συνεκτικό. Με αυτό τον τρόπο «το παρελθόν κατασκευάζεται στο παρόν» (Τουρνικιώτης 2006: 25). Με αυτή την έννοια, το παρελθόν που προστατεύουμε, είναι και ήταν πάντα, και πάνω απ’ όλα, μία «φανταστική κατασκευή, ανάλογη με ένα τοτέμ, που προϋποθέτει μια λατρεία και μια αισθητική της προστασίας που να του εξασφαλίζει την αξία του παρελθόντος - την πρωτεύουσα αξία του.» (ο.π.). Συνεπώς, η αντίσταση στο “Έτερο”, συγκεκριμενοποιείται σε ένα παρελθόν που πρέπει να ξεχαστεί, γιατί δημιουργεί εμπόδια σε μία κυρίαρχη εθνική αφήγηση. Έτσι, οτιδήποτε συντηρεί αυτή την ιστορία, πρέπει να «παραχαραχθεί», προκειμένου να οικοδομηθεί μία «φανταστική κατασκευή του παρελθόντος» (ο.π.: 27).

Συνεπώς, η σύνδεση του ελληνικού έθνους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, πρέπει, πολύ συχνά, να μπει στο σκοτάδι. Να παραμείνει μία υποφωτισμένη πλευρά του παρελθόντος, που εμφανίζεται για να θυμίσει έναν «προαιώνιο εχθρό» (Χαμηλάκης 2007). Με αυτό τον τρόπο, το ελληνικό κράτος θα αξιοποιήσει τα εργαλεία της αρχαιολογίας, της ιστορίας, της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας, προκειμένου να ανταποκριθεί στο εκσυγχρονιστικό του όραμα και να υπερβεί την κλυδωνιζόμενη παραδοσιακή κοινωνική του άρθρωση.

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1815-1891)
(Πηγή wikipedia.gr)

Λουί Ντυπρέ. Η πολιορκία των Σαλώνων 1825.
(Πηγή wikipedia.gr)

Νικόλαος Γύζης. Το κρυφό σχολειό 1885.
(Πηγή wikipedia.gr)

Angelus Novus, Paul Klee (1920).
(Πηγή εκδόσεις "Λέσχη των Κατασκόπων του 21ου αιώνα")

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η διαγραφή του Οθωμανικού υλικού παρελθόντος

Ο W. Benjamin στο έργο του «Θέσεις για τη φιλοσοφία της Ιστορίας», διατυπώνει με σαφή τρόπο την εργαλειακή αξιοποίηση της ιστορίας από τη νεωτερική σκέψη που πηγάζει ο «ιστορικισμός». Όπως γράφει, «προσφέρει ένα πλήθος στοιχείων για να γεμίσει τον ομογενή και κενό χρόνο» (Benjamin 2014:10). Ο «ιστορικισμός» θα παγιωθεί στην Δυτική Ευρώπη ως φιλοσοφικό ρεύμα, δίνοντας μια «αιώνια», «αρχέγονη» και «διαρκή» εικόνα του παρελθόντος (Hobsbawm 1994). Σύμφωνα με τον Benjamin, ικανοποιείται εδραιώνοντας μια αιτιώδη συνάφεια μεταξύ διαφόρων στιγμών μέσα στην ιστορία. Αλλά κανένα γεγονός δεν γίνεται κιάλας ιστορικό, επειδή αποτελεί ένα αίτιο. Γίνεται εκ των υστέρων με τη μεσολάβηση συμβάντων που απέχουν ίσως και χιλιετίες από αυτό (Benjamin 2014).

Η ιστορία και η αρχαιολογία, λειτούργησαν ως πρακτικές παγίωσης μιας ιστορικής «συνείδησης» και αναζήτησης μιας «ταυτότητας». Το συνεχές της ιστορίας αποκρυσταλλώθηκε πάνω στα ερείπια ενός παλιού κόσμου. Όπως επισημαίνει και ο Π. Τουρνικιώτης:

«Η ατομική και κυρίως η συλλογική ταυτότητα του ανθρώπου αναγνωρίζεται μέσα από τη συγκρότηση ενός πλέγματος ταυτίσεων και διαφορών με τους προγόνους και τα έργα τους, δηλαδή μέσα από μια αναδημιουργία του παρελθόντος που στηρίζει τις συμβολικές αναφορές του παρόντος. Η συλλογική ταυτότητα μιας κοινωνίας αναγνωρίζεται από τις σημασίες που εκείνη δίνει στον κόσμο, για να τον κάνει κόσμο της, αφενός με τα λόγια, γράφοντας την ιστορία του, και αφετέρου με τα έργα, καταστρέφοντας, αλλάζοντας ή προστατεύοντας, δηλαδή κατασκευάζοντας το υλικό και ορατό παρελθόν του.» (Τουρνικιώτης 2006: 30)

Όπως αναδείξαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο η νεωτερική αρχαιολογία, αναπτύχθηκε σαν ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος τον 18ο αιώνα, από την τότε δυναμικά αναδυόμενη ευρωπαϊκή αστική τάξη, προκειμένου να εξασφαλίσει την κυριαρχία της. Είναι γνωστό, πως η ιστορία, έτσι όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, διαμορφώθηκε σε παράλληλη τροχιά με τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις της εποχής και με τις προσπάθειες αναβίωσης και κατ' επέκταση «αναστήλωσης του εθνικού παρελθόντος» (στο ίδιο). Η εθνική ιδεολογία, επηρέασε την αρχαιολογική μαρτυρία και ιδιαίτερα την «ερμηνεία» της: οι αρχαιότητες, είτε ιεροποιούνταν ως οπτικά εμβλήματα σε νέα εθνικά ιδρύματα, είτε απαλείφονταν ολοκληρωτικά αν δεν συμβάδιζαν με τις επιταγές του έθνους. Η υλικότητα των αρχαίων τοποθεσιών, κτισμάτων, λειψάνων και τέχνηρων, η ορατή, συγκεκριμένη, απτή τους φύση και η ενσώματη παρουσία του ήταν εκείνες που μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν την «αντικειμενική» πραγματικότητα του έθνους (Χαμηλάκης 2007). Τα μνημεία, που υποδηλώνουν μεταφορικά το έθνος, «θα αποκατασταθούν στο πρωτινό μεγαλείο τους από τους Έλληνες, έπειτα από την εθνική παλιγγενεσία και αφύπνηση» (ο.π.). Έτσι η διάσωση, η διατήρηση και η ανάδειξη και, αντίστοιχα, η εξάλειψη και η καταστροφή, αποτέλεσαν μία «εθνική ευθύνη».

Στην περίπτωση του ελληνικού κράτους, αυτή η συνθήκη ήταν πολύ έντονη. Στην Αθήνα των αρχών του 19ου αιώνα, κατεδαφίστηκαν πάρα πολλά τζαμιά, καθώς και κτήρια που φιλοξενούσαν λειτουργίες της οθωμανικής κοινωνίας. Ακόμα, γκρεμίστηκαν αρκετές βυζαντινές και μεσαιωνικές εκκλησίες, καθώς το υπέδαφος έκρυβε αρχαιολογικά ευρήματα της αρχαιοελληνικής εποχής. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να σημειώσουμε, πως εκείνη την περίοδο, η ελληνική ιστοριογραφία και αρχαιολογία, στρέφονταν ενάντια σε οποιοδήποτε μνημείο της βυζαντινής περιόδου, καθώς τη συνέδεε με τον κόσμο της Ανατολής (ο.π.). Βέβαια, στα τέλη του 19ου αιώνα, όπως επισήμανα και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αυτή η αφήγηση αποκαταστάθηκε και ο ιστορικός ρόλος του Βυζαντίου, συνέπεσε με μία θρησκευτική έξαρση του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» (Φιλιππίδης 1984: 66). Το ίδιο έγινε και στις υπόλοιπες πρώην οθωμανικές πόλεις που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος, ύστερα από την προσάρτησή τους.

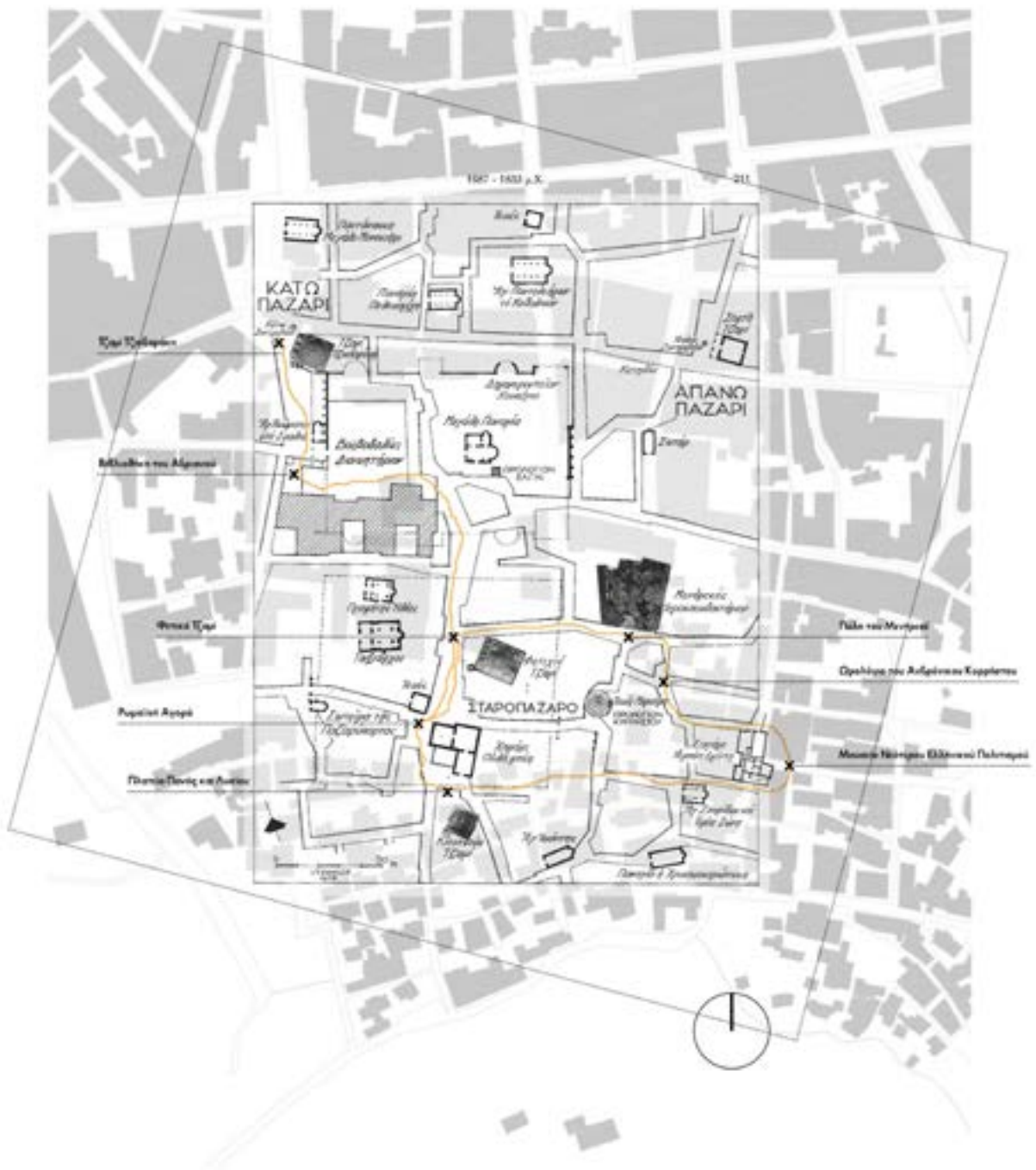
Μετά την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους, η ελληνική πόλη υιοθέτησε ένα πολεοδομικό μοντέλο, που υιοθετούσε τα νεοκλασικά και αποικιακά πρότυπα. «Ο εκσυγχρονισμός, θεμελιώθηκε πάνω στα ερείπια της ιστορικής παράδοσης και με καθολική επιθυμία για διαγραφή των ιχνών ενός παρελθόντος που είχε διαρκέσει πέντε αιώνες. Η δημιουργία μιας νέας εθνικής ταυτότητας σήμαινε τον τονισμό όλων των διαχωριστικών στοιχείων μεταξύ ανθρώπων που είχαν ζήσει ο ένας δίπλα στον άλλο για αιώνες και

την ελαχιστοποίηση των κοινών παραδόσεων και των τοπικών ιδιαιτεροτήτων» (Yerolympos 1993: 235).

Στην ελληνική επικράτεια, ο σχεδιασμός των πόλεων, είχε ως σκοπό να εφευρεθεί η επαφή με το «παρελθόν» και το δυτικό πολιτισμό και να πραγματοποιηθεί η σύνδεση με τους «προγόνους» της κλασικής αρχαιότητας κυρίως και δευτερευόντως με του Βυζαντίου και ταυτόχρονα με τη Δύση. Έτσι, αυτή η ιδεολογική ανάγκη, καθιστούσε επιτακτικό το σβήσιμο του οθωμανικού πολεοδομικού παρελθόντος. Αυτή η πολεοδομική εξέλιξη θα γίνει έκδηλη στο αστικό τοπίο και θα επιβεβαιωθεί στην περίπτωση της πόλης της Αθήνας, ως πρωτεύουσας, καθώς και των υπόλοιπων μεγάλων πόλεων, που θα κατεδαφίσουν αρκετά κτήρια που στέγαζαν τις ανάγκες της οθωμανικής καθημερινότητας (θρησκευτικά, διοικητικά, κοινωνικά κλπ). Ακόμα, αυτή η «λήθη» σχετικά με το πρόσφατο οθωμανικό παρελθόν των πόλεων δεν θα είναι μόνο υλική, αλλά και συμβολική και πνευματική, καθώς το πρότυπο της «Ανατολής» θα αρχίσει να καταβαρυνώνεται ως «οπισθοδρομικό» (Said 1978). Με βάση αυτή την πνευματική «αποστροφή» προς το οθωμανικό παρελθόν της Ελλάδας, μπορούμε να τονίσουμε πως το κομμάτι της ελληνικής βιβλιογραφίας πάνω στην οθωμανική περίοδο είναι λιγότερο ανεπτυγμένο σε σύγκριση με άλλες ιστορικές περιόδους. Ειδικά το χωρικό κομμάτι των Κυκλάδων είναι βιβλιογραφικά περιορισμένο. Όπως επισημαίνει και ο Δ. Καρύδης: «Τέτοιες προκαταλήψεις έχουν καταδυναστεύσει όχι μόνο την Ελληνική, αλλά και τις «εθνικές» ιστοριογραφίες των άλλων Βαλκανικών (και μη) κρατών, που κάποτε βρέθηκαν στη σφαίρα της Οθωμανικής κυριαρχίας και επιρροής» (Καρύδης 1993:13). Μέσα από αυτή την πνευματική προκατάληψη, η αναζήτηση μιας «εθνικής ταυτότητας» βασισμένη στα στοιχεία ενός μονόπλευρα κτισμένου περιβάλλοντος, οδηγεί σε μία εθνικιστική προσέγγιση που στερείται των απαραίτητων τεκμηρίων (στο ίδιο).

Έτσι, η «λήθη» σχετικά με το οθωμανικό παρελθόν των πόλεων και η εξάλειψη των θραυσμάτων του παρελθόντος, που ξεφεύγουν και δεν αναπαράγουν μία δυαδική πολεμική σύγκρουση μεταξύ «Ανατολής» και «Δύσης», ταυτίζεται και με την ιστορική εξάλειψη της αστικής «μνήμης». Οι ελληνικές πόλεις θα απολέσουν την «οθωμανική» τους ταυτότητα και παράλληλα θα παραχθεί μια σύγκρουση ανάμεσα στον «Ανατολικό» και τον «Δυτικό» τρόπο ζωής. Γιατί, για να επιλεγεί ένα πρότυπο ζωής, κοινό σε ολόκληρες ομάδες ατόμων και τόσο καλά προσαρμοσμένος στις ιδιομορφίες του ελληνικού κράτους, βασική προϋπόθεση του είναι να επικρατήσει πάνω στο «Άλλο», που συγκροτεί το οθωμανικό παρελθόν που πρέπει να ξεχαστεί (Weber 1980). Δηλαδή, το νεο-ελληνικό κράτος, για να αποκτήσει βαθιά κοινωνική αποδοχή και νομιμοποίηση έπρεπε να αποκλείσει την οθωμανική αστική ταυτότητα.

Για αιώνες ολόκληρους, οι πόλεις και τα νησιά της σημερινής ελληνικής επικράτειας, φιλοξενούσαν τις διαφορετικές θρησκευτικές ταυτότητες των υποκειμένων τους. Αυτή η συνεπής πολιτισμική συνύπαρξη, εκφραζόταν μέσα από το αναφαίρετο δικαίωμα της κατασκευής και διατήρησης χώρων για τις ανάγκες κάθε θρησκευτικής κοινότητας. Χώρων συλλογικής και ταυτόχρονα προσωπικής μνήμης της πόλης. Έτσι, η εξάλειψη και η καταστροφή της οθωμανικής πόλης, αποτέλεσε «εθνική ευθύνη». Όχι απλά, σαν μία αντίδραση στο «Διαφορετικό», αλλά σαν μια αντίσταση σε ότι το ελληνικό κράτος «δεν θέλει να είναι». Γι' αυτό το λόγο θα αναπτύξει τους μηχανισμούς, με τους οποίους θα ρυθμίζει τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς εντός του, ενώ παράλληλα, θα συγκροτήσει το λεξιλόγιό του: τη γλώσσα του, το έδαφος του, τους νόμους του, την ιστορία του και φυσικά τη θρησκεία του, «ως ισχυρός παράγων για την εθνική συνοχή» (Ραφαηλίδης 2018: 66).

Χάρτης 1. Τα “ερείπια” της οθωμανικής Αθήνας.
(Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

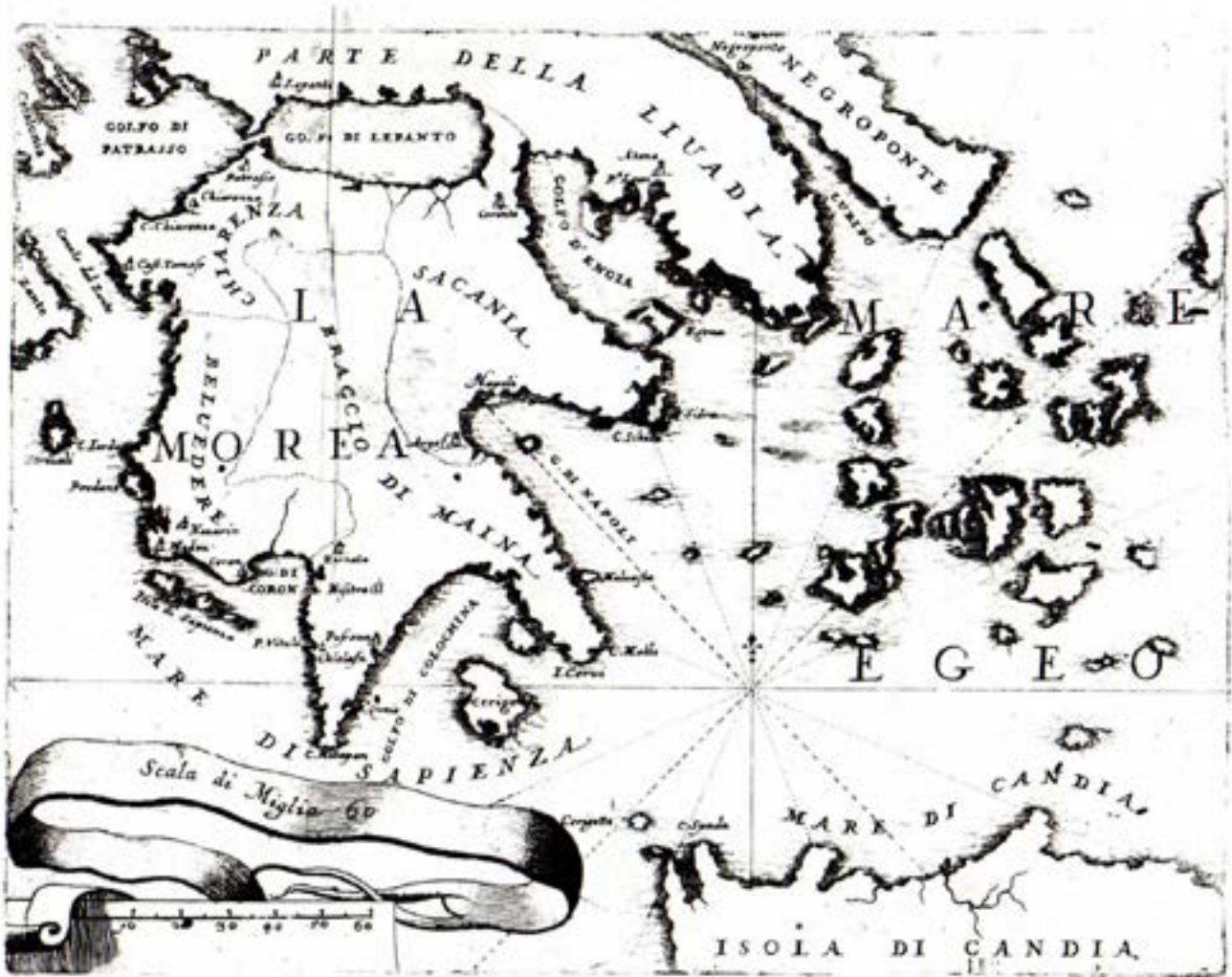
Είσοδος Μεντρεσέ.
Οθωμανικό ιεροσπουδαστήριο απέναντι από το Ωρολόγιο του Κυρρήστου (Αέρηδες).
(Πηγή Ι. Τραυλός)

Ο Μεντρεσές σήμερα (Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

Θεσσαλονίκη. Η παλιά οθωμανική πόλη και το νέο σχέδιο του E. Hebrard. (Πηγή Α. Γερολύμπου)

Χάρτης Αιγαίου Ιηουσιτών (Πηγή Γ. Μαραγκός)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Οθωμανικές Κυκλάδες: ένα «γεωγραφικό κενό»

4.1 εισαγωγικά: μια σύντομη ματιά στην Ενετική εξουσία

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα την οθωμανική κυριαρχία στις Κυκλάδες, θα πρέπει να αναλύσουμε το σύμπλεγμα εξουσιών που είχε εγκαθιδρυθεί από τους Βενετούς στην διάρκεια της ηγεμονίας τους (1204-1566). Με αυτόν τον τρόπο, θα έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το ιδιαίτερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο που εφαρμόστηκε την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα νησιά των Κυκλάδων, καθώς και ένα νηφάλιο μέτρο σύγκρισης, αποφορτισμένο από μία κυρίαρχη «εθνική αφήγηση».

Το 1201 θα πραγματοποιηθεί από τους Σταυροφόρους η 'Δ Σταυροφορία (1201-1204). Σκοπός της εκστρατείας ήταν η κατάληψη της Ιερουσαλήμ μέσω μιας εισβολής στην Αίγυπτο και την Αλεξάνδρεια. Βέβαια, οι γεωπολιτικοί συσχετισμοί της εποχής βρίσκονταν σε μια ιστορική καμπή και οι συσχετισμοί των δυνάμεων μεταξύ «Ανατολής» και «Δύσης» είχαν διαμορφωθεί έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1204 και κατ' επέκταση η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (Treadgold 2008).

Πάνω σε αυτό το νέο γεωπολιτικό μοίρασμα, το 1204 θα καταληφθούν τα νησιά των Κυκλάδων από τη Λατινική Αυτοκρατορία και θα περάσουν στα χέρια των Βενετών, που αποτελούσαν την κυρίαρχη ναυτική δύναμη της εποχής. Με αυτό τον τρόπο, θα αποκτήσουν βάσεις στο Αιγαίο, την Κρήτη, την Κύπρο και σε στρατηγικά λιμάνια της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας.

Στις Κυκλάδες θα ιδρυθεί το Δουκάτο της Νάξου ή Δουκάτο του Αρχιπελάγους, με έδρα τη Νάξο και θα περιλαμβάνει τα νησιά της Πάρου, Αντιπάρου, Κιμώλου, Μήλου, Αμοργού, Ίου, Κύθνου, Σίκινου, Σίφνου και Σύρου. Η πρώτη κυριαρχική διοίκηση θα γίνει από τον οίκο των Σανούδων με καταγωγή από τη Βενετία. Θα κατακτηθούν συνολικά 17 νησιά, συναντώντας ελάχιστη αντίσταση, παρά μόνο στη Νάξο. Το 1207, θα καταληφθεί το κάστρο του Απαλίου, μετατρέποντας τη Νάξο σε πρωτεύουσα της νέας δυναστείας. Χωροθετώντας την κεντρική εξουσία του Δουκάτου στη Νάξο, ο οίκος των Σανούδων θα παραχωρήσει τη διοίκηση των υπόλοιπων νησιών στους στρατηγούς του ως «τιμάρια», εγκαθιδρύοντας ένα κοινωνικό σύστημα που διατηρούσε στοιχεία από τη Βυζαντινή περίοδο, αλλά ενσωματώνονταν περισσότερο στη φεουδαρχία της Δυτικής Ευρώπης. Παράλληλα, ο Μάρκος Σανούδος, ο πρώτος άρχοντας του Δουκάτου, θα χριστεί από τον Λατίνο Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης με τον τίτλο του Δούκα (Καλπουρτζή 1004).

Η νέα Ενετική διάρθρωση εξουσιών στις Κυκλάδες και ευρύτερα στο κεντρικό Αιγαίο είχε ως εξής: Η Άνδρος θα παραχωρηθεί στον Μαρίνο Δάνδολο, η Ανάφη στον Λεονάρντο Φώσκολο, η Σαντορίνη στον Τζάκομο Βαρότζι και η Αστυπάλαια στον Ενετό Κουιρίνι. Οι αδελφοί Αντρέα και Τζερεμία Γκύζη θα πάρουν την Τίνο και τη Μύκονο, αλλά αργότερα θα επεκτείνουν την εξουσία τους και στη Σκόπελο, τη Σκύρο, τη Σκιάθο, την Σέριφο και την Κέα. Ωστόσο, μόνο η Πάτμος κατάφερε να μείνει ανεξάρτητη, λόγω της θρησκευτικής σημασίας που είχε. Παράλληλα, όλες οι επιμέρους διοικήσεις θα παραμείνουν υποτελείς στο Δουκάτο της Νάξου και τον οίκο των Σανούδων, οι οποίοι με τη σειρά τους προωθούσαν και προστάτευαν τα συμφέροντα της Βενετίας.

Με αυτόν τον τρόπο, θα εγκαθιδρυθεί η Ενετική εξουσία στις Κυκλάδες και ευρύτερα στο χώρο του Αιγαίου. Οι Βενετοί άρχοντες θα ενισχύσουν ακόμα περισσότερο τη γεωγραφική θέση τους, παίρνοντας τα προνόμια του ναυτικού και εμπορικού ελέγχου της Μεσογείου. Ο έλεγχος των λιμανιών θα αποτελέσει έναν πάρα πολύ σημαντικό παράγοντα για την εξέλιξη και την προώθηση του εμπορίου τόσο προς τη «Δύση», όσο και προς την «Ανατολή». Ωστόσο, η Λατινική εξουσία στις Κυκλάδες εμφανίζεται συχνά ως μια σειρά συχνών σφετερισμών, ειδυλλίων, κληρονομικών διεκδικήσεων και ραδιουργιών σε στενή ταυτόχρονα σύνδεση με την πειρατεία, καθώς και τα συμφέροντα διαφόρων ανταγωνιστών (Καλπουρτζή 1994).

Δουκάτο του Αρχιπελάγους

Νάξος, Πάρος, Αντίπαρος, Μήλος, Κίμωλος, Σίρ, Σενταριά, Σύρος, Τήνος, Φολέγανδρος, Σίκινος, Αμοργός, Κόθινος
(Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

Χάρτης Ενετικής εξουσίας στις Κυκλάδες. (Πηγή wikipedia.gr)

4.2 Η ανάπτυξη των πρώτων Ενετικών οικισμών

Τα νησιά των Κυκλάδων θα αποτελέσουν για όλη την ιστορική περίοδο της Ενετικής εξουσίας (και στη συνέχεια και της Οθωμανικής) ηγεμονικό κόμβο των θαλάσσιων δρόμων ανάμεσα στην «Ανατολή» και τη «Δύση». Οι μικρές αποστάσεις ανάμεσα στα νησιά, τα θαλάσσια περάσματα που τα χωρίζουν μεταξύ τους, οι μικρές σε διάρκεια πλεύσεις, η αλυσιδωτή επαφή που υπάρχει από νησί σε νησί αποτελούν γεωγραφικά και στρατηγικά χαρακτηριστικά που λειτουργούν ιδιαίτερα ευνοϊκά για τη συγκρότηση ενός εκτεταμένου δικτύου οικισμών με πολύ ισχυρούς δεσμούς και επικοινωνία.

Τα λιμάνια των νησιών θα αποτελέσουν τα σημεία επικοινωνίας για τη ναυτική και εμπορική ευημερία τους. Από τον 14ο μέχρι τον 19ο αιώνα, θα αναπτυχθεί ένα σύνολο οικισμών προσανατολισμένο στη θαλάσσια επικοινωνία και την αναπτυσσόμενη ναυτική κίνηση. Τα πολλαπλά οφέλη για τους Λατίνους άρχοντες της περιόδου, θα αποτελέσουν τη γενεσιουργό αιτία της παραμονής και κυριαρχίας τους και κατ' επέκταση τη συγκρότηση των οικισμών τους. Αποδιοργανώνοντας και, πολλές φορές, ανακατασκευάζοντας το παλιό βυζαντινό οικιστικό δίκτυο, θα δημιουργήσουν νέα οχυρά και πλήρη φρουριακά συγκροτήματα (κάστρα), που θα αποτελέσουν και τους πόλους ενός ισχυρού οικιστικού συμπλέγματος, που επρόκειτο να διανύσει 5 αιώνες παρουσίας στο Αιγαίο Πέλαγος (Μπελαβίλας 1992).

Ο προσανατολισμός όλων των οικισμών προς την κλειστή θάλασσα των Κυκλάδων, ορίστηκε από τις ιδιαιτερότητες και τα οφέλη της. Η δυνατότητα οπτικής επικοινωνίας μεταξύ των εσωτερικών ακτών των νησιών, η διέλευση των μεγάλων ναυτικών δρόμων, αλλά και η χρήση της για τις μικρότερες διανοησιωτικές διαδρομές, αποτέλεσαν σημαντικό κριτήριο στην επιλογή των τοποθεσιών των οικισμών. Το παράκτιο οικιστικό συγκρότημα των Ενετών, κάλυπτε το σύνολο των νησιών των Κυκλάδων. Ένα σύνολο από οικισμούς που στήθηκε σε γεινίαση με τη θάλασσα και τα πολλαπλά οφέλη της (Μπελαβίλας 1992). Ο πρώτος οικισμός σε χρονολογική σειρά, θα αναπτυχθεί περίπου από τις αρχές του 13ου αιώνα στη χώρα της Νάξου και θα αποτελέσει την πρωτεύουσα του Δουκάτου. Μέχρι το 1445, που θα ολοκληρωθεί ο τελευταίος οικισμός στο Κάστρου της Αντιπάρου, θα κτισθούν και θα κατοικηθούν όλοι οι οικισμοί των υπόλοιπων νησιών.

Η εγγύτητα της θαλάσσιας απόστασης, καθώς και η κεντρική γεωγραφική θέση των νησιών, αποτέλεσαν έναν από τους πρώτους και κυριαρχικούς στόχους της λατινικής εξουσίας. Ακόμα, ο γεωργικός και ορυκτός πλούτος τους, αποτέλεσε μια σημαντική πηγή ενδιαφέροντος για την ανάπτυξη του εμπορίου και της φεουδαρχικής οικονομίας. Ακόμα, διέθεταν αρκετές ακτές, καθώς και αγκυροβόλια για τις ναυτικές δυνάμεις που κινούνταν στη θαλάσσια περιφέρειά τους, ενώ διαχρονικά θα αποτελέσουν ναύσταθμο της Ενετικής και έπειτα της Τουρκικής κυριαρχίας στο Αιγαίο πέλαγος. Οι θαλάσσιες επικοινωνίες, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της κυκλαδίτικης κοινωνίας. Έτσι, μέσα στα χρόνια της λατινικής εξουσίας, θα αναπτυχθεί ένα πλήρες και ιεραρχικά οργανωμένο οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο που αποκρυστάλλωνε τη νέα ενετική φεουδαρχική κοινότητα και προφύλασσε τα συμφέροντά της.

Χάρτης Αιγαίου Ιηουσιτών. (Πηγή Γ. Μαραγκός)

Benedetto Bordone Πάρος-Αντίπαρος 1547. (Πηγή wikipedia.gr)

Cristoforo Buondelmonti. Χάρτης Νάξου και Πάρου (1420). (Πηγή wikipedia.gr)

4.3 Φεουδαρχία

Οι Ενετοί, θα αναπτύξουν ένα σύστημα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης του Δουκάτου, που κατά κύριο λόγο εμπνέεται από τη φεουδαρχία της Δυτικής Ευρώπης. Ωστόσο διατηρούσε κάποια στοιχεία από τη Βυζαντινή περίοδο, καθώς αρκετοί κάτοικοι διατηρούσαν κυρίαρχη την ορθόδοξη θρησκευτική ταυτότητα. Οι Λατίνοι ηγεμόνες δεν θα υιοθετήσουν την ανεξιθρησκία στα νησιά που θα καταλάβουν, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αρκετές έριδες και συγκρούσεις ανάμεσα στους κατοίκους του Δουκάτου. Κυριαρχούσε η θρησκευτική ταξική διαστρωμάτωση, ενώ οι δυνατότητες κοινωνικής ανέλιξης ήταν περιορισμένες και προσδιορισμένες με βάση το θρήσκευμα και την καταγωγή.

Η απόφαση της Βενετίας να μην επιληφθεί άμεσα τη διοίκηση του Δουκάτου, αλλά να την παραχωρήσει σε ευγενείς υπηκόους της, θα οδηγήσει σε ένα σύνολο κοινωνικών προβλημάτων και ανισοτήτων. Από την εποχή του Μάρκου Σανούδου, χρονολογείται η εγκαθίδρυση φεουδαλικών θεσμών στο Δουκάτο. Τα κυριότερα σημεία της νέας χωροταξικής μορφής που απέκτησε αυτό το γαιοκτητικό σύστημα στη Νάξο και κατ' επέκταση στα υπόλοιπα κυκλαδίτικα νησιά, μπορούν να συνοψιστούν στα εξής (Καλπουρτζή 1994):

-Κάθε παραχώρηση γης προερχόταν από τον Δούκα. Ο Σανούδος μοίρασε τη Νάξο σε τόσα φέουδα όσα και τα τότε χωριά της και τα παραχώρησε στους ευγενείς της ακολουθίας του. Κατά ορισμένους, μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν και μερικοί Έλληνες.

-Ο κάθε φεουδάρχης ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει στον Δούκα επικυριαρχικό τέλος. Στο διάστημα της Λατινοκρατίας οι φεουδάρχες ήταν οι μόνοι ελεύθεροι κάτοικοι των νησιών. Οι επόμενες κοινωνικές βαθμίδες περιλάμβαναν τους απελευθέρους, τους Γασμούλους και τους δούλους ή Βιλλάνους.

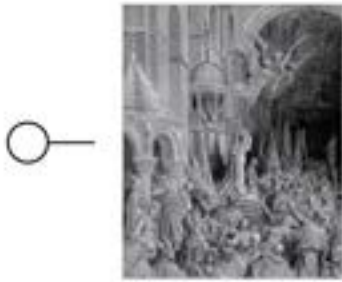
-Τα φέουδα ονομάζονταν «Τόπου» ή «Πάσκουλα».

-Η γη διακρίνονταν σε «ελεύθερη», «μισιακή» και «εντριμένη». Στην πρώτη περίπτωση, ο ιδιοκτήτης της γης εξασφάλιζε την καλλιέργεια της είτε με παρόικους, είτε με ελεύθερους χωρικούς. Στο σύστημα που ονομαζόταν «μισιάρικο» και εφαρμοζόταν κυρίως σε χέρσες γαίες που επρόκειτο να καλλιεργηθούν για πρώτη φορά, ο κύριος της γης δικαιούταν τη μισή από την ετήσια σοδειά. Η «εντριτεία» που παρά την ονομασία της δεν αντιστοιχούσε πάντα στο 1/3 των προϊόντων, προσομοίαζε στο «μισιάρικο» με τη διαφορά πως ο κάτοχος του τόπου διατηρούσε το δικαίωμα της βοσκής των ποιμνίων μετά τη συγκομιδή.

Επιπρόσθετα, εκτός από τους φεουδάρχες, πλήρωναν και οι καλλιεργητές ένα τίμημα σε αυτόν που παραχωρεί τη γη, το λεγόμενο «μπατίκι» (Καλπουρτζή 1994).

Α Σταυροφορία - 1204

ΟΙΚΟΣ SANOYDO

[1207-1227]

MARCO I SANOYDO

[1227-1262]

ANGELO SANOYDO

[1262-1303]

MARCO II SANOYDO

[1303-1323]

GUGLIELMO I SANOYDO

[1323-1341]

NICCOL II SANOYDO

[1323-1341]

NICCOL II SANOYDO

[1341-1361]

GIOVANI I SANOYDO

[1361-1371]

FIORENZA SANOYDO

[1364-1371]

NICCOLO SANOYDO

[1371-1383]

NICCOLO III DALLE CARCERI

ΟΙΚΟΣ CRISPI

κοριτσάκι στο Δουκάτο του Αρχιεπισκόπου

παραχώρηση τίτρου στην ΜΑΡΙΑ SANOYDO

CRUSINO I SOMMARIPA *

[1383-1426]

[1426-1462]

ΟΙΚΟΣ SOMMARIPA

* CRUSINO I SOMMARIPA

[1426-1462]

NICCOLO I SOMMARIPA

[1462-1505]

FRANCESCO I SOMMARIPA

[1505-1517]

FIORENZA SOMMARIPA

[1517-1518]

JOSEPH NAJI

[1566-1579]

CECILIA VENIER

[1530-1537]

NICCOLO VENIER

[1518-1530]

JUAN FRANCESCO VENIER

[1517-1518]

ΟΙΚΟΣ VENIER

Οθωμανική Αυτοκρατορία

Διάγραμμα Ενετικής εξουσίας στις Κυκλάδες και στο νησί της Πάρου. (Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

4.4 Οθωμανική Αυτοκρατορία

Στοιχειοθετώντας τη βιβλιογραφική έρευνά μας, μπορώ να πω πως η ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με την Οθωμανική περίοδο στον ελληνικό αστικό χώρο είναι περιορισμένη, αν και πρόσφατα η κριτική ενασχόληση με την περίοδο αυτή έχει αυξηθεί. Ιδίως στην ευρύτερη περιοχή των Κυκλάδων τα συγγραφικά τεκμήρια είναι ελάχιστα. Όπως αναλύσαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η ελληνική ιστοριογραφία διατήρησε υποφωτισμένη αυτή την πλευρά της ιστορίας του ελληνικού έθνους, κατασκευάζοντας και συντηρώντας το εθνικό «αφήγημά» του.

Συνεπώς, εμπλουτίσαμε το ερευνητικό ενδιαφέρον με επιτόπια έρευνα. Μέσα από το ταξίδι μας στα κυκλαδίτικα νησιά, ανακαλύψαμε γρήγορα την χωρική απουσία του οθωμανικού στοιχείου, καθώς δεν υπήρξε κανένα τεκμήριο αρχιτεκτονικής, διοικητικής ή θρησκευτικής παρέμβασης (τζαμί, διοικητικό κέντρο, λουτρό κλπ), όπως αναπτύχθηκε στην υπόλοιπη οθωμανική Ελλάδα. Ωστόσο, η διοικητική αλλαγή από την περίοδο της Ενετικής εξουσίας θα είναι μεγάλη, καθώς θα δοθούν αρκετές οικονομικές, κοινωνικές και θρησκευτικές ελευθερίες στους κατοίκους των νησιών, οδηγώντας σε μια ακμή. Έτσι, μέσα από αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσω να αναδείξω την οθωμανική παρουσία στις Κυκλάδες, μέσα από την χωρική «απουσία» της.

Όπως τονίζει και ο Η. Κολοβός, «Η αχανής προ-νεωτερική οθωμανική αυτοκρατορία, είχε συγκροτηθεί με άξονα μία ευρύτατη ακολουθία συμβολογιακών σχέσεων με τις κοινωνίες που προσκύνησαν τους σουλτάνους. Ξεκινώντας από τις κατακτήσεις των πρώτων αιώνων μέχρι και την κατάκτηση της Κρήτης τον 17ο. Η αποκρυστάλλωση και ανάπτυξη των τοπικών εξουσιών στη διάρκεια του 18ου αιώνα, μουσουλμανικών αλλά και χριστιανικών, οδήγησε τις συμβολογιακές σχέσεις του αυτοκρατορικού κέντρου με τις επαρχίες, στα απώτατα ιστορικά τους όρια» (Κολοβός 2021)

4.5 Η κυριαρχία στο Αιγαίο

Έπειτα από μια μακρά περίοδο παρακμής της Βενετικής εξουσίας στις Κυκλάδες, στο Δουκάτο του Αρχιπελάγους θα διαμορφωθεί μια κατάσταση ανασφάλειας που πυροδοτούνταν μέσα από αριστοκρατικές ίντριγκες, δολοφονίες, φυλακίσεις, εξορίσεις και δολοπλοκίες για τη διαδοχή της εξουσίας. Εκείνη την εποχή, την εξουσία θα αναλάβει ο Φραγκίσκος Α Κρίσπος από τον οίκο των Κρίσπων. Διατηρώντας στενές σχέσεις με τη Βενετία, θα ανακηρυχθεί σε Δούκα, έπειτα από τη δολοφονία του τελευταίου απόγονου του οίκου των Σανούδων και θα κυριαρχήσει το Δουκάτο μέχρι το 1397, όπου η εξουσία θα διαιρεθεί στα υπόλοιπα νησιά. Μέχρι την κυριαρχία των Οθωμανών στις Κυκλάδες, τα νησιά θα κυριαρχηθούν διεσπασμένα από διάφορους ηγεμονικούς ενετικούς οίκους.

Ήδη από τις αρχές του 15ου αιώνα αρχίζει να γίνεται αισθητός ο Οθωμανικός κίνδυνος, ο οποίος θα επηρεάσει άμεσα την τύχη του Δουκάτου. Οι δύο πρώτοι τούρκο-βενετικοί πόλεμοι δεν έθιξαν άμεσα το καθεστώς των νησιών. Ωστόσο, οι πρώτες επεμβάσεις των Οθωμανών στις Κυκλάδες εντάσσονται στα πλαίσια του Γ΄ Τουρκο-Βενετικού Πολέμου (1537-1541). Κατά την εποχή αυτή συμπίπτουν τρεις αρνητικές πτυχές για την τύχη του Δουκάτου, που θα επιφέρουν προοπτικά και την κατάλυση της Λατινοκρατίας. Στο θρόνο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανεβαίνει ο Σουλεϊμάν (1520-1566) ο οποίος θα την οδηγήσει στο ύψιστο σημείο της ακμής της. Την ίδια στιγμή ο Βενετικός στόλος έχει αρχίσει να χάνει την υπεροχή του, ενώ, τέλος, το ίδιο το Δουκάτο αντιμετώπιζε εσωτερικά δυναστικά προβλήματα. Όπως γράφει και ο Ι. Χασιώτης:

«Τα νησιά του Αρχιπελάγους δεν παρουσίαζαν για την Οθωμανική Αυτοκρατορία οικονομικό ενδιαφέρον ανάλογο με εκείνο των μεγάλων πεδιάδων για τις οποίες κυρίως ενδιαφέρθηκε. Ωστόσο δεν θα μπορούσε για πολύ να ανεχθεί την παρουσία των Βενετών σε αυτά για μία σειρά λόγους: από το ένα μέρος έπρεπε

να αποκαταστήσει τη γεωγραφική και πολιτική ενότητα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας της οποίας ήθελε να εμφανίζεται συνεχιστής. Εκτός αυτού η παρουσία των Βενετών στα νησιά δημιουργούσε και πρακτικά προβλήματα: σταθμοί ανεφοδιασμού των εχθρών της αυτοκρατορίας κουρσάρων και σταυροφόρων, αγορές όπου ρευστοποιούνταν τα προϊόντα των διαρπαγών από Τουρκικά λιμάνια ή καράβια κι ακόμη ορμητήρια πειρατών και κέντρα περισυλλογής φυγάδων και αιχμαλώτων από τα Τουρκοκρατούμενα μέρη, τα νησιά του Αιγαίου οπωσδήποτε συνιστούσαν προκλητικές προεκτάσεις της εχθρικής χριστιανικής δύναμης» (Χασιώτης 1974:258)

Εκείνη την εποχή, ο γεωπολιτικός ρόλος των Κυκλάδων θα αναβαθμιστεί, καθώς η τουρκική κατάκτηση της Ρόδου (1522) θα τονίσει τη σημασία που είχε να ελευθερωθεί η θάλασσα επικοινωνία με την πρόσφατα κατακτημένη Αίγυπτο. Κατά την περίοδο του Σουλεϊμάν τού «Μεγαλοπρεπή», από το 1520 έως το 1566, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέσα από μία σειρά στρατιωτικές νίκες κατά των Δυτικών, ανατρέπει οριστικά τον πολιτικό χάρτη που είχε διαμορφωθεί από τον καιρό των Σταυροφόρων στην Ανατολική Μεσόγειο (Μπελαβίλας 1992).

Ο Σουλεϊμάν, θα αποφασίσει να διευθετήσει τους λογαριασμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τους Βενετούς, αφήνοντας υπεύθυνο του στόλου του στο Αιγαίο τον αρχιναύαρχο Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα. Αρχικά, θα καταληφθεί η Αίγινα και στη συνέχεια θα στραφεί εναντίον των Κυκλάδων. Το 1537 θα γίνει η πολιορκία του Κάστρου του Κεφάλου στην Πάρο από τον Οθωμανικό στόλο. Ο Μπαρμπαρόσα, αφού κατακτήσει με ευκολία τα μικρότερα κυκλαδίτικα νησιά, θα παρουσιαστεί στην Πάρο και θα διατάξει την παράδοσή της. Μέσα σε δύο μέρες θα καταλάβει το Κάστρο και θα εγκαταστήσει τη νέα οθωμανική εξουσία στο νησί.

Όπως τονίζει και ο Ν. Μπελαβίλας, ο έλεγχος του θαλάσσιου δικτύου των Κυκλάδων, ταυτίζεται με την ισχυρή κυριαρχία στο Αρχιπέλαγος: «Η θάλασσα των Κυκλάδων αποτελούσε για αυτούς, το πεδίο του ναυτικού μονοπωλίου, και οι οικισμοί των ακτών τους θαλάσσιους σταθμούς και τις έδρες των αρχόντων» (Μπελαβίλας 1997: 289). Συνεπώς, η κυριαρχία των βασικών σημείων του δικτύου οδηγεί σαν ντόμινο τον καθολικό έλεγχό του. Μετά την κατάληψη της Πάρου, η χωρική θέση του Κάστρου του Κεφάλου και η εγγύτητα της δυτικής ακτογραμμής της Νάξου, θα βοηθήσει σημαντικά στην οργάνωση και τον έλεγχο της επίθεσης στην Χώρα της Νάξου, πρωτεύουσας του Δουκάτου, και στη συνέχεια στην κατάλυση της ενετικής εξουσίας από τις Κυκλάδες και την οθωμανική κυριαρχία των νησιών του Αιγαίου.

Ωστόσο, η παρουσία των Βενετών στις Κυκλάδες, καθώς και η ρευστότητα αυτής της δυναμικής διαμορφώνεται ανάλογα με τους εκάστοτε γεωπολιτικούς συσχετισμούς του Αιγαίου. Σύμφωνα, πάλι, με τον Μπελαβίλα (Μπελαβίλας 1992: 78):

«Από την άλωση τού ιδιαίτερα σημαντικού για τον έλεγχο τού Αιγαίου, οχυρού της Χαλκίδας το 1470 από τούς Οθωμανούς, μέχρι και την παράδοση τού Χάνδακα από τον Μογosiνι το 1669, το Αιγαίο βρέθηκε μέσα σε έναν διαρκή πόλεμο που σαν επίκεντρο είχε τα ναυτικά οχυρά και σταθμούς. Οι στρατιωτικές νίκες των Τούρκων δεν σήμαιναν όμως και το διώξιμο των Δυτικών εμπόρων από το Αρχιπέλαγος. Τα χριστιανικά κράτη κατόρθωσαν μέσα από την πολεμική αντιπαράθεση όλων αυτών των αιώνων να διατηρήσουν σχέσεις τέτοιες με τους Οθωμανούς, που τους επέτρεπαν να εξασφαλίζουν μέσα από κάθε συνθήκη ειρήνης που παρεμβάλλονταν ανάμεσα σε δύο πολέμους εμπορικά προνόμια. Το μεγάλο παζάρι της Ανατολής, πηγή πρώτων υλών και καταναλωτική αγορά συγχρόνως για τους Δυτικούς, τους έκανε να μην αφήσουν ποτέ τους δρόμους που οδηγούσαν εκεί».

Οι όροι του Σουλεϊμάν, σε γενικές γραμμές, συνίστατο στην αναγνώριση της Οθωμανικής επικυριαρχίας και την καταβολή ετήσιου φόρου 5.000 δουκάτων. Η Βενετία θα αναγνωρίσει την απώλεια των νησιών των Κυκλάδων με τη συνθήκη του 1540. Ωστόσο, η κατάληψη των νησιών, αρχικά δε θα φέρει σημαντικές αλλαγές στο παλιό φεουδαρχικό καθεστώς που κλυδωνίζεται αλλά εξακολουθεί να υφίσταται. Οι δούκες παραμένουν στα νησιά εισπράττοντας φόρους, ενώ η οθωμανική διοίκηση γίνεται εξ' αποστάσεως. Βέβαια, όπως είναι αναμενόμενο, η νέα οθωμανική κατάκτηση θα αποτελέσει την αρχή μιας προοδευτικής

αποδυνάμωσης της εξουσίας των Βενετών, καθώς εκτός από το χαράτσι που έπρεπε να πληρώνουν οι δούκες, θεσπίστηκε η δυνατότητα προσφυγής των υποτελών στις οθωμανικές αρχές.

Μετά τον θάνατο του Σουλεϊμάν και τη διαδοχή του από τον Σελίμ, η Οθωμανική διοίκηση θα επιταχύνει τις διαδικασίες εκδίωξης των Βενετών από τις εναπομείνουσες περιοχές εξουσίας τους στο Αρχιπέλαγος. Ως ένα βαθμό, η απόφαση του νέου Σουλτάνου ενισχύθηκε και από την αίτηση των ίδιων των κατοίκων των Κυκλάδων, οι οποίοι είχαν αιτηθεί να αλλάξει η βενετική ηγεσία (Βακαλόπουλος 1968). Έτσι, τα νησιά θα παραχωρηθούν στον ευνοούμενο του Σελίμ, Ισπανό Εβραίο τραπεζίτη Ιωσήφ Νάζη, ως «σαντζάκι». Ωστόσο, η κατάσταση στο Αιγαίο θα παραμείνει ανώμαλη μέχρι το 1573, που υπεγράφη η βενετοτουρκική συνθήκη ειρήνης και τα νησιά των Κυκλάδων παραχωρηθούν ολοκληρωτικά στην Οθωμανική εξουσία (στο ίδιο).

Τέλος, Το πέρασμα από τον 15ο στον 16ο αιώνα βρίσκει το Αιγαίο να περνάει την πιο σκληρή περίοδο της εποχής της Ενετικής και της Οθωμανικής εξουσίας. Η μετάβαση των εξουσιών μεταξύ Ενετών και Οθωμανών θα δημιουργήσει μια ασφυκτική συνθήκη για τους κατοίκους του Αιγαίου. Νησιά όπως η Κύθνος, η Μύκονος, η Σάμος, η Ικαρία, η Φολέγανδρος, τα Ψαρά και ο Αη Στρατής έχουν ερημώσει ολοκληρωτικά, ενώ άλλα στα Δωδεκάνησα και τις Κυκλάδες ζουν υπό το καθεστώς των συνεχών λεηλασιών και επιδρομών (Μπελαβίλας 1997).

Χάρτης χριστιανικῶν ναῶν τὴν περίοδο τῆς οθωμανικῆς κυριαρχίας στὴν Πάρο καὶ τὴν Αντίπαρο. (Πηγὴ Ν. Αλιπράντης)

Οι κρίνες τοῦ Μαυρογέννη. Πάρος 1777. (Πηγὴ Ο. Σακελλαρίου)

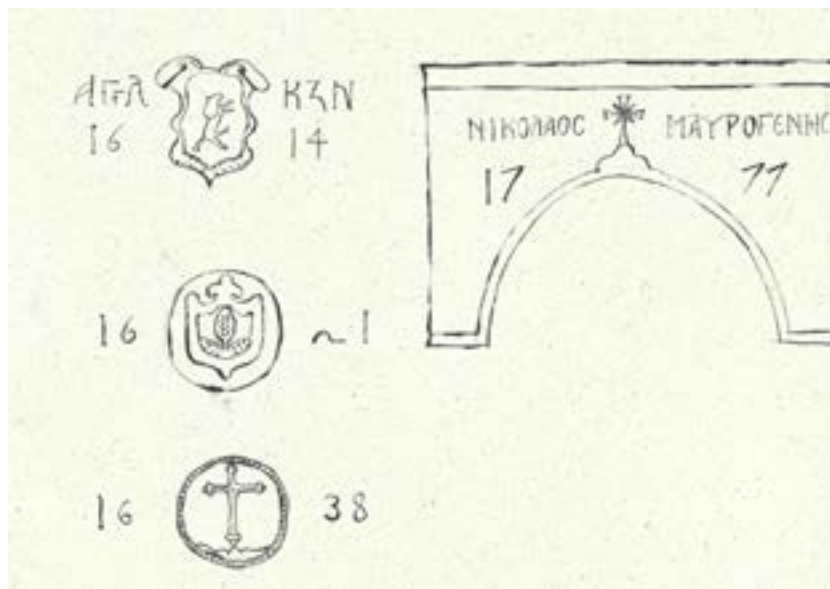
4.6 Οθωμανική ηγεμονία στις Κυκλάδες

Μέσα από την κυρίαρχη ελληνική ιστοριογραφία, μπορούμε να αντιληφθούμε την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ελλάδα ως «βίαιη», «σκοτεινή», «αδίστακτη» και οτιδήποτε άλλο πολώνει αρνητικά, σκιαγραφώντας έναν «εχθρό». Η ιστορία και η αρχαιολογία της οθωμανικής περιόδου δεν έχει λάβει την δέουσα σημασία, κυρίως για τις ιδεολογικές κατευθύνσεις του νέο-ελληνικού «έθνους-κράτους» (Vionis 2012). Ωστόσο, το αφήγημα αποδομείται, όταν από-νοηματοδοτείται ο ιστορικός χρόνος και τα γεγονότα παρουσιάζονται στην πραγματική τους βάση.

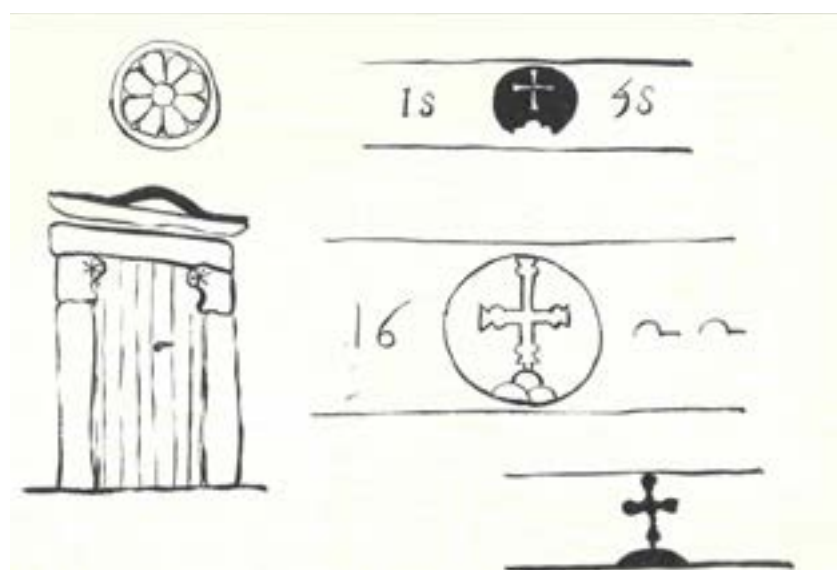
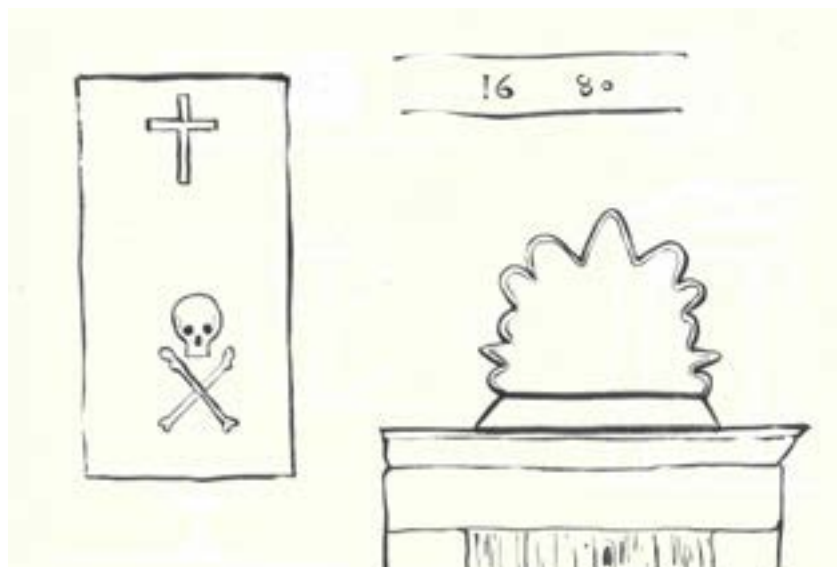
Όπως ανέπτυξα και στα προηγούμενα κεφάλαια, η νεοελληνική ιστοριογραφία αντιμετωπίζει την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ως «ενιαία» και «αδιαφοροποίητη», χωρίς ιστορικές τομές. Ωστόσο, από την άλλη μεριά η οθωμανολογική ιστορική προσέγγιση επισημαίνει έναν μεγάλο μετασχηματισμό που συντελείται ήδη από τον 17ο αιώνα και οδηγεί σε έναν εκσυγχρονισμό της οθωμανικής διοίκησης (Κολοβός 2021). Παράλληλα με τον μετασχηματισμό της πολιτικής εξουσίας και της μεταβίβασης ισχύος από τον Σουλτάνο στους πολιτικούς οίκους των Βεζίρηδων και των Πασάδων, αναδεικνύεται στη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα η πολιτική εξουσία των «επαρχιών». Αυτή η κίνηση, που μπορεί να χαρακτηριστεί και ως πρόιμη νεωτερική, είχε ως στόχο αφενός μια πιο αποτελεσματική διακυβέρνηση και αφετέρου τον εκσυγχρονισμό της οθωμανικής διοίκησης. Οι πόλοι εξουσιών εκεί, ήταν τοπικές δυναστείες προυχόντων, που θα πρέπει ορθότερα να ονομαστούν «τοπικοί ηγεμόνες» (στο ίδιο).

Μέσα από την εγκαθίδρυση του Οθωμανικού καθεστώτος στο Αιγαίο και την εξομάλυνση των νησιών μετά τις πολεμικές συγκρούσεις, θα ακολουθήσει μια περίοδος ανάκαμψης και ισορροπίας. Σύμφωνα με το Ν. Μπελαβίλα, «από τις αρχές του 18ου αιώνα εμφανίζεται η οικιστική άνθηση τού παράλιου δίκτυου στο Αιγαίο. Αναπτύσσονται νέοι οικισμοί δίπλα στην Θάλασσα στον Αγιο Νικόλα της Τήνου, το Βουρκάρι της Τζιάς, την Πόθια της Καλύμνου, το Τηγάρι της Σάμου. Παλαιότεροι παράλιοι οικισμοί όπως η Χώρα της Μυκόνου περνούν σε νέα φάση «ανάπτυξης» ενώ η Κιάφα της Ύδρας και το Καστέλλι των Σπετσών επεκτείνονται προς τα λιμάνια τους» (Μπελαβίλας 1992: 78).

Κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας της, η οθωμανική διοίκηση θα αναπτύξει μια νέα οικονομική, κοινωνική και θρησκευτική συνθήκη, αναπτύσσοντας νέους και πιο ευνοϊκούς όρους για την καθημερινότητα και την εργασία των κατοίκων των νησιών. Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις θα εφαρμοστούν για να τροποποιήσουν τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που διατηρούνταν από το φεουδαρχικό καθεστώς που είχαν επιβάλει οι Βενετοί. Ακόμα, θα αποτελέσει μια εκσυγχρονιστική αρχή δίνοντας νέες οικονομικές δυνατότητες και θρησκευτικές ελευθερίες. Άλλωστε, οι κάτοικοι είχαν πλέον τη δυνατότητα να εκφράζουν τα παράπονά τους κατευθείαν στον Σουλτάνο, στέλνοντας εκπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, ένα χρόνο μετά την οριστική κατάλυση της Ενετικής εξουσίας στο Αιγαίο, θα εκδοθεί μία νέα προνομιακή μεταρρύθμιση, κατόπιν αιτήματος των κατοίκων. Αυτή η συνθήκη, θα εκφραστεί επίσημα μέσω του «Αχτναμέ» (επίσημη οθωμανική συνθήκη) που θα εκδώσει ο Σουλτάνος Μουράτ Γ' «υπέρ των νήσων Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου και Σύρου» και θα εφαρμοστεί το 1580, αποτελώντας ένα σημαίνον σημείο στην εξέλιξη και την ιστορία της Κυκλαδικής κοινωνίας.

Σκίτσα που αποτυπώνουν τις ημερομηνίες, τους οίκους εξουσίας και τον θρησκευτικό προσανατολισμό των Κυκλάδων την οθωμανική περίοδο εξουσίας. (Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

Επιγραφές, διακοσμητικά στοιχεία και έργα που μαρτυρούν την ενετική παρουσία στις Κυκλάδες κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. (Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

4.7 Αχτναμές

Σύμφωνα με τον «Αχτναμέ», τα νησιά ορίζονταν ως «σαντζάκι», δηλαδή ως διοικητική περιφέρεια, υπό την εξουσία του Καπουδάν Πασά και διοικούνταν από έναν Σαντζάκ Μπέη και από έναν Καδή (δικαστής). Συγχρόνως, παραχωρούνταν μια σειρά διοικητικά, οικονομικά, θρησκευτικά και νομικά προνόμια, τα οποία προβλέπονταν για τον χριστιανικό πληθυσμό των νησιών. Πιο συγκεκριμένα, η νέα νομοθεσία προέβλεπε τη θρησκευτική ελευθερία των κατοίκων και την «ελευθέρα να έχουν τες εκκλησίες των... Και όταν θέλουν να φτιάσουν τους χαλασμένους τόπου των εκκλησιών των, να μην είναι από κανέναν εμποδισμένοι» (Γκίνης, Πασχάλης, Μελάς, Ζερλέντης 1966). Έτσι, θα κτιστούν αρκετές νέες εκκλησίες και θα αναπαλαιωθούν παλιές, δίνοντας τη δυνατότητα στο χριστιανισμό να αναπτυχθεί έντονα στην περιοχή. Ακόμα, κατοχυρώνονταν το δικαίωμα της ανεξιθρησκείας, ενώ δίνονταν η ελευθερία γάμου μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Στη συνέχεια, κατοχυρώνονταν νομικά προνόμια όπως αυτό της διαθήκης, ενώ ένα από τα πιο σημαντικά ήταν η προστασία των νησιών από το «Παιδωμάζωμα» και την οθωμανική στρατολόγηση των «Γενίτσαρων» (Vionis 2012). Έπειτα, τα «κουμέρκια», δηλαδή οι τελωνιακοί φόροι που εισέπραττε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μηδενίζονταν για προϊόντα όπως το μετάξι, το κρασί, οι ζωοτροφές και άλλα τοπικά είδη που παρήγαγαν οι κάτοικοι. Αυτή η συνθήκη θα αποτελέσει την αρχή της διοικητικής αυτονομίας των νησιών και του χριστιανικού πληθυσμού τους. Κλείνοντας, όλες οι νέες ελευθερίες κατοχυρώνονταν νομικά υπό την οθωμανική διοίκηση και την «ευγενική δικαιοσύνη» της. Ο Κάδης, είχε την ευθύνη να εξετάζει κάθε υπόθεση δίνοντας τη δυνατότητα καταγγελιών απευθείας στο Σουλτάνο και εξασφαλίζοντας αυστηρές κυρώσεις για τους παραβάτες.

Το πρώτο χρονικό διάστημα εφαρμογής του «Αχτναμέ», τα νησιά παραχωρούνταν προς εκμετάλλευση ως σύνολο σε εκμισθωτές φόρων, οι οποίοι στη συνέχεια αναδείχθηκαν στους πραγματικούς διοικητές τους. Η καταγωγή τους συνήθως ήταν τουρκική ή ελληνική. Ο θεσμός αυτός θα διατηρηθεί μέχρι το 1621, οπότε τα νησιά αρχίζουν να μνημονεύονται μεμονωμένα και να μισθώνονται κατ'αποκοπή σε διάφορους Τούρκους Μπέηδες (Καλπουρτζή 1994). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το καθεστώς γαιοκτησίας δεν αλλάζει ριζικά, αφού ο Μπέης έφερε συγχρόνως τον τίτλο του δούκα (Slot 1982), ο προνομιακός Αχτναμές του 1580 σε συνδυασμό με τις γενικότερες μεταβολές του αρχόμενου 17ου αιώνα φαίνεται πως άλλαξαν ριζικά το ιστορικό σκηνικό.

Όπως σημειώνει ο Α. Βακαλόπουλος, οι κάτοικοι των Κυκλάδων, όπως και οι κάτοικοι των περιοχών της υπόλοιπης ηπειρωτικής Ελλάδας, αρχίζουν να επωφελούνται από την αυξανόμενη εμπορική επικοινωνία μεταξύ «Ανατολής» και «Δύσης». Παρά το γεγονός ότι εκείνη την εποχή το εμπόριο των Κυκλάδων δεν ήταν τόσο σημαντικό, η ανάγκη των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να διαθέσουν τα προϊόντα τους, τους έσπρωξε προς τη θάλασσα (Βακαλόπουλος 1974). Έτσι από το 1600 και μετά αρχίζουν να παρατηρούνται σημάδια οικονομικής ανόδου σε αρκετά νησιά. Κύριοι φορείς των νέων εμπορικών συναλλαγών είναι οι εναπομείναντες Λατίνοι ή εξελληνισμένοι πρώην φεουδάρχες, οι οποίοι προσπαθούν να ανταλλάξουν τα προηγούμενα προνόμιά τους με εμπορικά οφέλη. Ωστόσο, η άνοδος του εμπορίου και μαζί της ναυτιλίας θα διευρύνουν τη βάση αυτής της κλειστής κοινότητας ωφελομένων. Έτσι, θα αρχίσουν να εισέρχονται νέα άτομα καθώς και κοινωνικές ομάδες αγροτών που μέχρι πρότινος ήταν αποκλεισμένες (στο ίδιο).

Η πτώση του Χάνδακα και η κυριαρχία της Κρήτης το 1669, θα αποτελέσει το ύψιστο σημείο της οθωμανικής ακμής. Ακόμα, όπως σημειώνει και ο Α. Vionis, οι κάτοικοι των νησιών δεν θα αντισταθούν στην οθωμανική κυριαρχία, ενώ μια μεγάλη περίοδος πολέμων και ανασφάλειας τελειώνει για τις Κυκλάδες, όταν ενσωματώνονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 17ου αιώνα (Vionis 2012). Για τον επόμενο αιώνα σημαντικός παράγοντας στην ενίσχυση της αυτοδιοίκησης των νησιών θα αποτελέσει η προώθηση του θεσμού των «Δραγομάνων» (Διπλωμάτες) του στόλου, ιδιαίτερα από τη στιγμή που ανατίθεται σε Έλληνες Φαναριώτες (Καλπουρτζή 1994). Οι νησιώτες ήταν υπεύθυνοι για την οικονομική διαχείριση των κερδών τους, χωρίς την άμεση επέμβαση του Σουλτάνου. Στο διάστημα από το τέλος του 17ου αιώνα μέχρι την ελληνική επανάσταση του 1821, τα νησιά θα γνωρίσουν σημαντική οικονομική πρόοδο, φτάνοντας στο τέλος της οθωμανικής ηγεμονίας σε ένα καθεστώς ημιαυτονομίας. Κλείνοντας,

η ανάπτυξη της αυτονομίας και της κοινοτικής αυτοδιοίκησης στις Κυκλάδες, θα πρέπει να συνδεθεί άμεσα και την οθωμανική κοινοτική διάρθρωση και συγκεκριμένα με τον «Αχτναμέ» του 1580, ο οποίος ανανεώθηκε με σημαντικές προσθήκες το 1629 και το 1640 (Vionis 2012).

Ενετικό κάστρο Σερίφου.
Άγιος Κωνσταντίνος.
(Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

Πάρος. Εκκλησία Αγίας Παρασκευής.
16ος αιώνας. (Πηγή Ο. Σακελλαρίου)

4.8 δημογραφία και διοίκηση

Πριν την διαμόρφωση της οθωμανικής διοίκησης, η κοινωνική διάρθρωση των Ενετικών Κυκλάδων, διαμορφωνόταν με βάση το «θήσκευμα», την «καταγωγή» και την «τάξη» (Καλπουρτζή 1994). Επομένως, βρίσκουμε από την πρώτη κι' όλας εποχή, τα σπέρματα αυτής της διαιρεμένης κοινότητας της οποίας τα τμήματα χωρίζονταν μεταξύ τους με μια τριπλή διαχωριστική γραμμή: γλωσσική, θρησκευτική και οικονομική. Αντιλαμβανόμενη αυτή συνθήκη, η οθωμανική εξουσία θα διαμορφώσει ένα κοινωνικό πλαίσιο όσμωσης και κοινοτικών ελευθεριών.

Η αυστηρή ταξική διαίρεση και οι Δυτικοί τρόποι οργάνωσης των κοινοτήτων του Δουκάτου των Βενετών θα αλλάξει ριζικά. Οι Λατίνοι Δούκες (Latin Dukes), οι οποίοι βρίσκονταν στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας και προέρχονταν από βενετικής καταγωγής αριστοκρατικές οικογένειες, θα αρχίσουν σταδιακά να εξελληνίζονται μετά τον 16ο αιώνα, λόγω των οικονομικών, κοινωνικών και θρησκευτικών προνομίων που κατείχε η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα. Στη συνέχεια, οι Τσιταδίνι (Cittadini), που ήταν ευγενείς Λατινικής καταγωγής, καθολικού θρησκευματος και αποτελούσαν το στενό κύκλο του Δούκα και οι Γασμούλι (Gas-mouli), οι οποίοι αποτελούνταν από άτομα που προέρχονταν από μεικτούς γάμους Ενετών και Ελλήνων, θα ακολουθήσουν την ίδια κατεύθυνση. Τέλος, οι Πάροικοι (Villani) που βρίσκονταν στον πάτο της κοινωνικής πυραμίδας και αποτελούσαν εξαρτημένους αγρότες ελληνικής καταγωγής, θα ενσωματωθούν στη νέα εμπορική και ναυτική δυναμική των νησιών, αλλάζοντας κοινωνική τάξη (Vionis 2012).

Ακόμα, ο αριθμός των μουσουλμάνων υπηκόων στα νησιά των Κυκλάδων μέχρι το τέλος του 17ου αιώνα, ήταν αρκετά περιορισμένος (στο ίδιο). Σύμφωνα με πηγές Ιησουιτών μοναχών που χρονολογούνται από τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 18ου, στη Νάξο έμεναν περίπου 70 Τούρκοι, οι οποίοι είχαν παντρευτεί χριστιανές ορθόδοξες γυναίκες. Μάλιστα, οι ίδιες πηγές αναφέρουν πως «Στη Νάξο και στη Σαντορίνη πριν κάποια χρόνια υπήρχαν Τούρκοι. Σήμερα δεν υπάρχει κανένας» (Μαραγκός 2012). Έπειτα, σύμφωνα με τον Γάλλο βοτανολόγο Ζοζέφ Πιττόν ντε Τουρνεφόρ, που είχε επισκευτεί τις Κυκλάδες εκείνη την περίοδο, ο συνολικός αριθμός των μουσουλάνων σε όλα τα νησιά δεν πρέπει να ήταν παραπάνω από 100 άτομα και μάλιστα ήταν κοινωνικά απομονωμένοι (Vionis 2012). Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, μέχρι το 1821 δεν υπήρχαν καθόλου Τούρκοι στη Νάξο.

Κάτω από την εξουσία του Σουλτάνου τοποθετούνταν ο Καπουδάν Πασάς, που ήταν υπεύθυνος για οθωμανικό στόλο και τις κτήσεις του στη θάλασσα. Ωστόσο, στις Κυκλάδες τοποθετούνταν ως αντιπρόσωπός του ο Βοεβόδας ή Αγάς, ο οποίος ήταν ο τοπικός κυβερνήτης και υπεύθυνος για την συλλογή φόρων και την εποπτεία των νησιών. Η εκλογή του γινόταν από τις ελληνικές κοινότητες των νησιών και τις περισσότερες φορές ήταν Έλληνας. Είναι αξιοσημείωτο ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, οι κοινότητες κάτω από την εξουσία του Καπουδάν Πασά και κατ' επέκταση του τοπικού Αγά, είχαν τόσα προνόμια που ενίσχυαν την αυτονομία τους και την απουσία κάποιας οθωμανικής διοικητικής επέμβασης (Vionis 2012). Ιδιαίτερα από τον 17ο αιώνα και μετά, εφαρμόστηκαν νέα διατάγματα που ανέπτυσαν περισσότερο την τοπική αυτοδιοίκηση και τη δυνατότητα εκλογής Ελλήνων αντιπροσώπων, αντικαθιστώντας σε μεγάλο βαθμό την εξουσία του Σουλτάνου. Αυτό το νέο κοινωνικό σύστημα ονομάστηκε «Κοινότητες» και έδινε τη δυνατότητα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι για πρώτη φορά στην ιστορία της διοικητικής οργάνωσης των Κυκλάδων σε Έλληνες. Οι εκλογές γίνονταν κάθε χρόνο και την τοπική θέση εξουσίας λάμβαναν οι Προεστοί ή Δημογέροντες ή Κοτζαμπάσηδες, που είχαν αρμοδιότητα τη συλλογή φόρων και διαφόρων πληρωμών από κάθε νοικοκυριό. Αυτή η κοινωνική ιεραρχία παρέμεινε ανεπηρέαστη σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, μέχρι την ελληνική επανάσταση του 1821 (στο ίδιο).

Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Σουλτάνος

{Μουράτ Γ (1546-1595)}

Καπουδάν Πασάς

{Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα (1478-1546)}

Δραγουμάνος

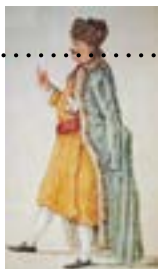
Βοεβόδας

Καδής

Δημογέροντες

4.9 θρησκευτική διάταξη και οικονομική ευημερία

Η πολεοδομική και χωροταξική διάρθρωση και κατ' επέκταση, η διοικητική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε όλη την επικράτεια της, είχε μια αυστηρή ιεραρχική ανάπτυξη, περιλαμβάνοντας όλες τις, απαραίτητες για τη λειτουργία της, βαθμίδες αξιωματούχων - κρατικών υπαλλήλων (Καρύδης 1993). Ωστόσο, όπως είδαμε και παραπάνω, η κεντρική διοίκηση στις Κυκλάδες ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Έτσι, η κοινωνική διάρθρωση των νησιών, βασιζόταν στον κοινοτικό θεσμό των «millet», δηλαδή οργανωμένα σύνολα ανθρώπων, προσδιορισμένα με βάση το θρήσκευμά τους, που συγκροτούνταν σε ομάδες και είχαν κοινές επιδιώξεις (στο ίδιο). Στην περίπτωση των νησιών των Κυκλάδων, τα θρησκευτικά millet ήταν ορθόδοξα και καθολικά. Έτσι, η μουσουλμανική φιλοσοφία της θρησκευτικής συνύπαρξης και ο έμμεσος χαρακτήρας της οθωμανικής νομοθετικής εξουσίας, έδωσαν αίσθημα ασφάλειας και άφησαν περιθώρια αυτονομίας στις χριστιανικές κοινότητες που ζούσαν εντός της. Σε αυτή την βάση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα εξασφάλιζε και την εσωτερική συγκρότησή τους.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε, πως οι θρησκευτικές καταγραφές καθώς και οι εκκλησίες που κτίστηκαν, αναπαλαιώθηκαν ή ανακαινίστηκαν εκείνη την περίοδο, αποτελούν μια από τις πιο αξιόπιστες ερευνητικές πηγές, δεδομένης την έλλειψης βιβλιογραφικών αναφορών. Η θρησκευτική άνθιση στις Κυκλάδες, συνομιλεί με μια κοινωνική άνθιση εκείνης της περιόδου. Παίρνοντας το παράδειγμα της Πάρου, την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας θα κτιστούν τα περισσότερα ορθόδοξα μοναστήρια και εκκλησίες, ενώ παράλληλα θα ενισχύσουν τη λειτουργία τους παλαιότερες βυζαντινές μονές. Μέχρι το 1670, η Πάρος θα έχει τον μεγαλύτερο πληθυσμό στις Κυκλάδες, ενώ εκείνη την περίοδο ο συνολικός πληθυσμός των νησιών θα αυξηθεί κατακόρυφα. Παράλληλα, θα σημειωθεί οικονομική άνθιση, η οποία αποτυπώνεται και στο κτισμένο περιβάλλον των νησιών: πέρα από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, οι οικισμοί επεκτάθηκαν και σημείωσαν μεγάλη αύξηση από τα τέλη του 17ου μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα (Vionis 2012).

Πολύ σημαντική αλλαγή τόσο διοικητικά, όσο και κοινωνικά στην καθημερινότητα των κατοίκων των Κυκλάδων, θα αποτελέσει η ανασύσταση των ορθόδοξων χριστιανικών επισκοπών από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στις αρχές του 17ου αιώνα, οι οποίες είχαν καταργηθεί από τους Βενετούς. Εκείνη την εποχή θα σταλούν σε όλα τα νησιά πατριαρχικοί έξαρχοι για να αναπτύξουν ευρύτερα την ορθόδοξη επιρροή. Η οθωμανική εξουσία δεν είχε κανένα συμφέρον να ευνοήσει τους αριθμητικά μειονεκτούντες καθολικούς, ενώ αντίθετα, χρησιμοποίησαν την ορθοδοξία ως μηχανισμό διοικητικής οργάνωσης των υποτελών τους (Καλπουρτζή 1994).

Ακόμα, εκείνη την εποχή θα σημειωθεί σημαντική αύξηση της γεωργικής παραγωγής, η οποία ξεπερνούσε πολλαπλά τις ανάγκες των κατοίκων κάθε νησιού, με αποτέλεσμα να ευνοηθεί η εμπορική δυναμική καθώς και οι εξαγωγικές δυνατότητες των Κυκλάδων. Μάλιστα, εκείνη την εποχή, καθώς η γεωργική ανάπτυξη ήταν μεγάλη, θα αρχίσουν να αναπτύσσονται κτίσματα και εκτός των παραδοσιακών οικισμών, οι λεγόμενες «κατοικιές», που φιλοξενούσαν κατά κύριο λόγο αγροτικές λειτουργίες. Έτσι, κατά το τέλος του 18ου αιώνα, οι κάτοικοι θα αρχίσουν να μετακινούνται στην επικράτεια των νησιών, αναπτύσσοντας νέους οικισμούς, εκτός από τα παραδοσιακά όρια των Κάστρων. Επιπρόσθετα, αυτή την περίοδο, θα αναπτυχθούν και οι πρώτοι ανεμόμυλοι καθώς και περιστρώνες, ενισχύοντας σημαντικά το κτισμένο περιβάλλον, καθώς και τις νέες αγροτικές δυνατότητες των νησιών (Χαριτωνίδου 2001). Έτσι, τα κυκλαδίτικα γεωργικά προϊόντα θα ταξιδέψουν σε πολλούς και μακρινούς πολιτισμούς από την Ανατολή και τη Δύση. Επίσης, τα εμπορεύματα που ταξίδευαν από τη δυτική Ευρώπη και τη Μεσόγειο προς τη βόρεια Ελλάδα, την Κωνσταντινούπολη και γενικότερα την Ανατολή, μπορούσαν να βρουν ασφαλές πέρασμα στις Κυκλάδες και ακόμα να προσαράξουν στα λιμάνια τους (Μπελαβίλας 1992). Επιπρόσθετα, αυτές οι ευνοϊκές συνθήκες μετακίνησης ενίσχυσαν σημαντικά τις χαρτογραφικές και επιστημονικές ταξιδιωτικές δραστηριότητες από δυτικούς περιηγητές και ερευνητές.

Σύμφωνα με τον J. Davis, η κυκλαδίτικη οικονομία, το εμπόριο και η ναυτιλία αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό, παράγοντας αρκετά πλεονάσματα, την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας. Ακόμα, οι δυνατότητες

No. 14

Partie du registre établi par le *tahrir* à Naxos en 1670 avec mention de certaines possessions de quelques grands propriétaires latins (on y distingue entre autres les noms de Filippo Grimaldi, Zozzi Barozzi, Nicola Sommaripa, Crusino Cocconello fils de Tzambati, Niccolò Sanudo et Giacomo Crispo).

Istanbul, BA, tt. 800, p. 7.

Οθωμανικό βιβλιάριο φορολόγησης προϊόντων. Tahrir Defter 1670 (Πηγή Β. Slot)

εμπλοκής σε αυτές τις εμπορικές σχέσεις αμβλύθηκαν, με αποτέλεσμα κατώτερα στρώματα να αναπτύσσονται οικονομικά. Υπάρχουν ενδείξεις, πως σε λίγες περιπτώσεις είχαν εμπλοκή στο εμπόριο των γεωργικών αγαθών Έλληνες ή ελληνοποιημένοι (Βενετοί) αριστοκράτες. Τις περισσότερες φορές, τα μεσαία στρώματα εμπλέκονταν στις παραπάνω εμπορικές δραστηριότητες, αναπτύσσοντας μικρές επιχειρήσεις, εκμεταλλεύοντας τα καΐκια τους. Ακόμα, φαίνεται πως ο φόρος του λιμανιού σε πολλά νησιά, όπως η Κέα, η Κύθνος και η Σίφνος δεν υπήρχε. Ωστόσο, το εισόδημα από αυτές τις εμπορικές δραστηριότητες φορολογούνταν, ενώ παράλληλα οι φόροι αξιοποιούνταν για την ενίσχυση των κοινοτήτων, την κατασκευή έργων υποδομής, την ανάπτυξη δομών γραφειοκρατίας, καθώς και την επένδυση σε νέους πόρους και προϊόντα (Davis 1991).

Κλείνοντας, γύρω από την οθωμανική κυριαρχία στα νησιά των Κυκλάδων μπορούμε να συνοψίσουμε τα εξής: αρχικά, από τις αρχές του 17ου αιώνα μέχρι το τέλος του 18ου, σημειώθηκε μια μεγάλη οικονομική ανάπτυξη για τους κατοίκους των νησιών. Σε αυτή την ανανεωμένη οικονομική δραστηριότητα, είχαν τη δυνατότητα να επωφεληθούν κοινωνικές κατηγορίες ατόμων, που μέχρι πρότινος είχαν αρκετά περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες. Ακόμα, η τοπική διοίκηση των νησιών ενισχύθηκε σημαντικά, με αποτέλεσμα να εξασφαλίσει ένα καθεστώς ημι-αυτονομίας, με πολλαπλά οικονομικά, διοικητικά και κοινωνικά οφέλη. Η εκτεταμένη γεωργική ανάπτυξη, έδωσε τη δυνατότητα πλεονασμάτων τόσο σε επίπεδο κερδών, όσο και σε επίπεδο προϊόντων. Με αυτό τον τρόπο, ενισχύθηκε σημαντικά η εμπορική δραστηριότητα και η ναυτική δυναμική των κατοίκων. Ακόμα, ενισχύθηκε σημαντικά το αστικό περιβάλλον των νησιών, καθώς αναπτύχθηκαν νέοι οικισμοί και επεκτάθηκαν οι παλιοί. Παράλληλα ενισχύθηκε σημαντικά ο αριθμός των κατοίκων κάθε νησιού. Επίσης, κατοχυρώθηκε το δικαίωμα να αναπτυχθεί ελεύθερα η θρησκευτική πίστη των υπηκόων, δίνοντας παράλληλα τη δυνατότητα να κτιστούν νέες χριστιανικές εκκλησίες και μοναστήρια. Επιπρόσθετα, οι Κυκλαδίτες είχαν τη δυνατότητα να επωφελούνται από αυτές τις νέες δραστηριότητες, χωρίς να δίνουν αναφορά στο Σουλτάνο, εκλέγοντας ελεύθερα τους αντιπροσώπους τους και εξασφαλίζοντας την διοικητική και οικονομική αυτάρκειά τους. Τέλος, η οθωμανική διοίκηση εξασφάλιζε την ευημερία των νησιών, καθώς και τα προνόμια που απορρέουν από αυτή, μέσω της διοικητικής και χωρικής της «απουσίας» της, καθώς η εμπλοκή της ήταν πολύ περιορισμένη.

Περνώντας στο επόμενο κεφάλαιο, θα πρέπει να εισάγω κάποια ερωτήματα, που προκύπτουν από την παραπάνω βιβλιογραφική έρευνα για τη συγκρότηση της ελληνικής «εθνικής» ταυτότητας και του οθωμανικού «εχθρού»: πως προβάλλεται σήμερα αυτή η ιστορία και πως διαμορφώνει τις σύγχρονες αφηγήσεις περί «εθνικών» ταυτοτήτων; Θα προσπαθήσω να εξετάσω τα παραπάνω ερωτήματα, μέσω της «επίσημης» ιστορίας, που καταγράφεται στα σχολικά βιβλία και συγκεκριμένα μέσα από το σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας της ΊΓ Λυκείου, ενώ παράλληλα θα σκιαγραφήσω κάποια ιστορικά «κενά» και «σιωπές», επικεντρώνοντας στην οθωμανολογική ιστορική προσέγγιση. Τέλος, πρέπει να αναφέρω πως αυτή η αναλυτική προσπάθεια θα είναι μικρής κλίμακας. Ωστόσο, θα μπορούσε να επεκταθεί περισσότερο στο μέλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

«Με το βλέμμα στο παρόν»: η εθνική ιστοριογραφία και οι προβολές της

«Το θρήσκευμα, η φυλή, η γλώσσα δεν δύνανται να θεωρηθούν ως βέβαιοι ενδείξεις εθνικότητας. Ο μοναδικός αλάνθαστος παράγων είναι η εθνική συνείδησις, δηλαδή η εσκεμμένη θέλησις των ατόμων όπως καθορίσουν την τύχην των και αποφασίσουν εις ποιαν εθνικήν οικογένειαν επιθυμούν να ανήκουν»

Ελευθέριος Βενιζέλος

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα αναζητήσω τις προβολές νέο-ελληνικής ιστοριογραφίας στο παρόν. Πως θεμελιώνεται και αναπτύσσεται ένα εθνικό φαντασιακό, που κοιτάει στην ιστορία και το παρελθόν (Anderson 1991). Ακόμα, θα ψάξω τις ιστορικές αφηγήσεις γύρω από την οθωμανική κυριαρχία στις Κυκλάδες και ευρύτερα στο Αιγαίο. Σκοπός αυτού του μέρους της έρευνας είναι να θέσω κάποια ευρύτερα ερωτήματα σχετικά με τις «σιωπές», τα «κενά» και τους «επιθετικούς προσδιορισμούς» της ελληνικής ιστοριογραφίας.

Η κατασκευή ενός συμπαγούς εθνικού αφηγήματος, αποτελεί μια πράξη ζωτική για την ίδια την ύπαρξη ενός έθνους. Όπως επισήμανα και στα δύο πρώτα κεφάλαια της έρευνας, η «επινόηση» της εθνικής ταυτότητας αποτελεί βασική προκείμενη των επιδιώξεων ενός νεωτερικού «έθνους-κράτους» (Hobsbawm 1994). Ως αυτονόητο καθεστώς αλήθειας, το εθνικό αφήγημα αναπαράγεται με διάφορους θεσμούς (μεταξύ των οποίων και η σχολική εκπαίδευση) και δημόσιες τελετουργίες, ανατροφοδοτώντας τον εθνοκεντρισμό και διασφαλίζοντας έτσι την πολιτιστική ομοιογένεια του «έθνους-κράτους» (Καρατζάς 2015). Συνεπώς ο τρόπος με τον οποίο «βλέπουμε» το έθνος και την ιστορία του, και η σχέση μεταξύ του τι βλέπουμε και τι γνωρίζουμε δεν είναι ποτέ σαφώς προσδιορισμένη (Berger 2011).

Για την κατανόηση της προσέγγισης της «συνέχειας» και της «ομογενοποίησης» του ελληνικού «έθνους-κράτους», θα ανατρέξω πάλι στην έννοια του εθνικισμού ως «πολιτισμικό σύστημα», ως μια ιδεολογία που καθορίζει και διέπει την «υλική» και «κοινωνική» ύπαρξη των ανθρώπων, τη «φαντασία» τους, ακόμα και τα συλλογικά οράματά τους (Χαμηλάκης 2007). Μέσα από αυτό το πρίσμα γίνεται κατανοητή η αμφιθυμία, η ανθεκτικότητα και η δυναμική της ιστοριογραφίας (στο ίδιο).

5.1 Οθωμανική ιστοριογραφία

Όπως ανέδειξα στο δεύτερο κεφάλαιο, η νέο-ελληνική ιστοριογραφία αντιμετώπισε, πολύ συχνά, την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ως μια «αδιαφοροποίητη» περίοδο με «ανιστορικά» χαρακτηριστικά (Κολοβός 2021). Περισσότερο ως μια περίοδο πολιτισμικής βαρβαρότητας και κυριαρχίας ενός αλλόθρησκου ξένου. Ωστόσο η οθωμανολογική ιστοριογραφία, από την άλλη πλευρά, έχει τα τελευταία χρόνια επισημάνει έναν μεγάλο μετασχηματισμό στην οθωμανική αυτοκρατορία που εκκινεί από τον 17ο αιώνα και οδηγεί σε έναν εκσυγχρονισμό της οθωμανικής διοίκησης, που μπορεί να θεωρηθεί ίσως και πρώιμος νεωτερικός (στο ίδιο).

Μια πρώτη αποτύπωση αυτής της πραγματικότητας για το χωρικό πλαίσιο των Κυκλάδων, είναι η έλλειψη ελληνικής ιστοριογραφίας που να αναπτύσσει την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, σε ένα πλαίσιο πλήρους καταγραφής των ιστορικών – κοινωνικών συνθηκών της εποχής. Όπως ήδη έχει αναφέρει ο Δ. Καρύδης, αυτή η ενδοσκόπηση αποτελεί ένα «γεωγραφικό κενό» (Καρύδης 1993). Ωστόσο, εκείνες οι φράσεις γράφονται το μακρινό, πλέον, 1993. Δυστυχώς, μέχρι σήμερα αυτή η καταγραφή παραμένει μικρή, ενώ τα αρχειακά τεκμήρια παραμένουν άγνωστα. Παράλληλα, οι βιβλιογραφικές αναφορές είναι κυρίως ξενόγλωσσες και οι ελληνικές μεταφράσεις τους, δεν υπάρχουν. Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να σημειώσω πως ένα από τα ελάχιστα αξιόπιστα δημογραφικά υλικά για τις Κυκλάδες εκείνης της περιόδου, αποτελεί το οθωμανικό βιβλιάριο φορολόγησης προϊόντων (Tahrir Defter) του 1610, που αναφέρεται στο έργο του Β. Slot (1982). Ωστόσο, πρέπει να αναφέρουμε πως τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια κριτική βιβλιογραφική κίνηση για αυτή την περίοδο, στην οποία αναδεικνύονται σημαντικές και υποφωτισμένες πτυχές της οθωμανικής ιστορίας.

Εντούτοις, οι αναφορές στην περίοδο της ενετικής κυριαρχίας είναι πολλές. Μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση της ενετικής περιόδου προβάλλεται ένα «Δυτικό πρότυπο» που ταιριάζει περισσότερο με το προφίλ της ελληνικής «εθνικής ταυτότητας». Ωστόσο, μπορεί να παραγνωρίζεται πως η ενετική εξουσία αποτέλεσε μια «ξένη κυριαρχική δύναμη». Όπως έχω ήδη αναφέρει, ο «εθνικισμός» παράγεται εκεί που διασταυρώνονται οι πολιτικοί στόχοι με τις εθνικές επιδιώξεις (Gellner 1983). Συνεπώς, η στροφή προς τους Ενετούς (και την «καλή εικόνα» τους) αναπαράγει το «Δυτικό βλέμμα», ενώ η οθωμανική περίοδος συμπυκνώνει την «Ανατολή» και τους «κινδύνους» της. Με αυτόν τον τρόπο, επιβεβαιώνεται και ο ισχυρισμός του Said πως η ουσιαστική σχέση ανάμεσα στην «Ανατολή» και τη «Δύση», σε πολιτικό, πολιτισμικό, ακόμα και θρησκευτικό επίπεδο γίνεται αντιληπτή ως μια σχέση ανάμεσα σε έναν «ισχυρό» και έναν «αδύναμο» (Said 1978).

Αντίθετα, υπάρχουν αρκετές βιβλιογραφικές αναφορές για την οθωμανική περίοδο στο Αιγαίο, οι οποίες την αναδεικνύουν ως «σκοτεινή», «βίαιη», κλπ. Συνήθως αυτές οι αναφορές γίνονται όταν προβάλλεται μια εθνική «επιδίωξη»: προκειμένου να επιβεβαιωθεί η «εποποιία» του έθνους, σκιαγραφείται ο «εχθρός» του. Πάνω σε αυτόν τον άξονα «καλού-κακού» θα στοιχειοθετηθούν αρκετοί «μύθοι» της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Για τον Α. Smith, τόσο η ιστορία, όσο και η «αναπαράσταση» της ιστορίας στο σήμερα αποτελούν βασικά στοιχεία της οικοδόμησης της εθνικής ταυτότητας (Rigney 2018). Οι εθνικοί «μύθοι» είναι βαθιά ριζωμένες αφηγήσεις ταυτότητας, οι οποίες μπορούν να επανενεργοποιηθούν ξανά και ξανά στην ερμηνεία νέων καταστάσεων. Συνδέονται με «διαχρονικές αλήθειες» και επειδή η αλήθεια τους είναι αδιαμφισβήτητη, έχουν μια τεράστια δύναμη να κινητοποιούν το συναίσθημα και την αίσθηση μιας αμετάβλητης ταυτότητας. Δεν αλλάζουν εύκολα, τόσο επειδή είναι κεντρικά σημεία της εθνικής ταυτότητας όσο και επειδή είναι συχνά πλατιά διαδεδομένα, καθώς έχουν τις ρίζες τους σε βάθος χρόνου (στο ίδιο). Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του «κρυφού σχολιού», που διατηρεί την απήχησή του ακόμη και στις μέρες μας, παρότι έχει καταρριφθεί και επίσημα. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η ιστοριογραφία της οθωμανικής περιόδου στις Κυκλάδες έχει παράξει έναν αντίστοιχο εθνικό «μύθο».

5.2 Σχολικά βιβλία

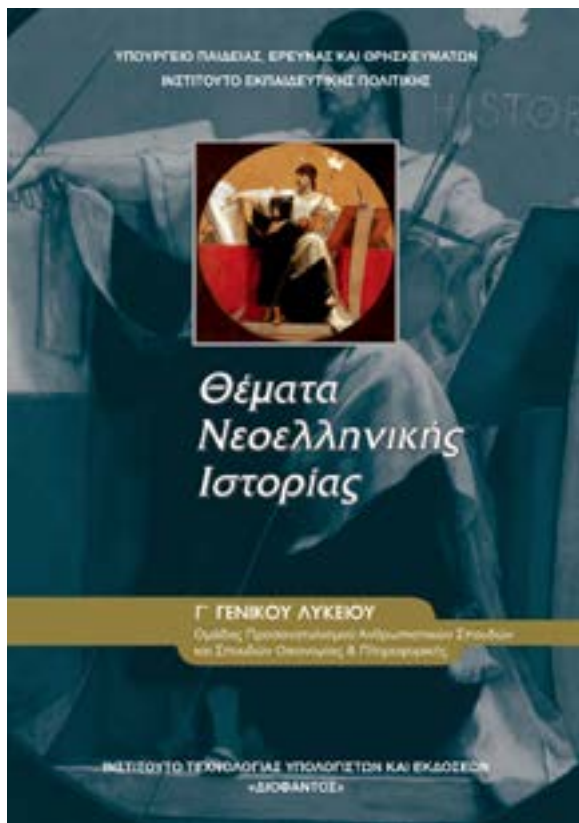
Στην περίπτωση του ελληνικού κράτους, αυτή η διαδικασία υπήρξε συνεχής και συνεπής ως προς τις απαιτήσεις της παραγωγής «εθνικής συνείδησης και ελληνικής ταυτότητας», όπως δηλώνει το βιβλίο ιστορίας της Γ΄ Λυκείου (Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ΄ Λυκείου). Η παραγωγή αυτού του «φανταστικού χώρου» (Anderson 1997), θα πραγματοποιηθεί, μέσα από την εκτενή προσπάθεια δόμησης μιας «εθνικής ελληνικής ταυτότητας». Παράλληλα καταστρατηγούνται οι μεθοδεύσεις που στηρίζουν αυτή την ιδεολογική «κατασκευή», ενώ χωροθετείται η έκταση του ελληνικού «έθνους-κράτους» πολιτικά, στρατιωτικά και διανοητικά (Hobsbawm 1994).

Μέσα από τα σχολικά βιβλία και εγχειρίδια, πραγματοποιείται η «εθνική παιδαγωγία», καθώς έχουν τον πιο σημαντικό παιδαγωγικό ρόλο (Χαμηλάκης 2007). Τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας (όπως και τα μουσεία) μπορούν να θεωρηθούν ως «χάρτες, οι οποίοι προϋποθέτουν ένα ταξίδι που έγινε κατά το παρελθόν (το ταξίδι της εθνικής ιστορίας) και συγχρόνως ενεργοποιούν και χαράσσουν τη ρότα για ένα σύγχρονο ταξίδι (την αναπαράσταση της εθνικής ιστορίας)» (Χαμηλάκης 2007: 72). Για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας θα πάρουμε ως παράδειγμα το σχολικό βιβλίο ιστορίας της Γ΄ Λυκείου, «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», το οποίο καταπιάνεται με την ιστορία του νέο-ελληνικού «έθνους».

Μέσα από την εξιστόρηση των γεγονότων που οδήγησαν στην εξέλιξη του νέο-ελληνικού κράτους από το βιβλίο ιστορίας της Γ΄ Λυκείου, μπορούμε να διακρίνουμε μέσα από το κεντρικό κείμενο, την ιστορική «συνέχεια» των εθνικών αφηγήσεων. Μέσα από την απουσία πληθώρας γεγονότων ή ακόμα και την αποσιώπηση της “άλλης” πλευράς και των αντίπαλων επιχειρημάτων, η εθνική ιστορία γίνεται ακόμα πιο συνεκτική και παγιώνεται στο χρόνο και τον χώρο. Ακόμα, μέσα από τις πηγές και τα “πλάγια γράμματα” του βιβλίου, μπορούμε να διακρίνουμε που η εθνική αφήγηση οξύνεται και γίνεται πιο κατηγορηματική. Για παράδειγμα, στο κεφάλαιο 4, που αναφέρει τα «Εθνικά Κινήματα στη Νοτιανατολική Ευρώπη», το βιβλίο στα πλάγια γράμματα του κειμένου, θα αντιγράψει τον ορισμό που δίνει το «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας», του Γ. Μπαμπινιώτη, όπου στο λήμμα «Βλάχοι» γράφει:

«Οι έλληνες στην καταγωγή και τη συνείδηση, Βλάχοι (γνωστοί και ως Κουτσόβλαχοι και Αρωμούνοι...) είναι δίγλωσσοι Έλληνες ποιμένες και κτηνοτρόφοι, που παράλληλα προς τα ελληνικά μιλούν μια λατινογενή διάλεκτο, τα βλάχικα ή αρωμουνικά. Η γλωσσική συγγένεια (όχι εθνολογική!) με τους Ρουμάνους οφείνεται στο ότι τόσο τα Αρωμουνικά όσο και τα Ρουμάνικα ανάγονται σε κοινή γλωσσική πηγή»

Βέβαια, για το ζήτημα της καταγωγής των Βλάχων, το βιβλίο δεν αναφέρει πουθενά πως η διεκδίκηση της καταγωγής τους αποτελεί σημαντικό πεδίο διαμάχης μεταξύ του Ελληνικού και του Ρουμάνικου κράτους.

Το εξώφυλλο του σχολικού βιβλίου Ιστορίας της 'Γ Λυκείου. (Πηγή google.com)

Χάρτης Βυζαντίου 1205. Με μπλε χρώμα φαίνονται οι περιοχές των Βλάχων. (Πηγή wikipedia.gr)

Ακόμα, για το «Βουλγαρικό Ζήτημα», πριν το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) το βιβλίο μεταφέρει τα γεγονότα, αποσιωπώντας την βουλγαρική πλευρά, χρωματίζοντας ιδιαίτερα την αφήγηση του ελληνικού «εθνικισμού». Αντιγράφοντας από το βιβλίο, «οι Βούλγαροι διεκδικούσαν τις μητροπόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης, τις ιστορικές ελληνικές χώρες», ενώ σημειώνει πως «ο ανταγωνισμός των Βουλγάρων με τους Έλληνες εκδηλώθηκε με την προσπάθεια των Βουλγάρων να ελέγξουν, με φιλικά προσκείμενους προς αυτούς ιερείς και δασκάλους, τις εκκλησίες, τα σχολεία, τα χωριά και τις πόλεις της Μακεδονίας». Σημειώνουμε πως εκείνη την εποχή, στην επικράτεια της Μακεδονίας κατοικούσαν Έλληνες, Σλάβοι, Βούλγαροι, Τούρκοι, Αλβανοί, Εβραίοι και οι περιοχές ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, διατηρώντας μια πολυπολιτισμική συνύπαρξη. Προφανώς, οι εκατέρωθεν προσπάθειες, Ελλάδας – Βουλγαρίας, να ελέγξουν την περιοχή, εξοπλίζοντας αντάρτικες ομάδες, διέσπασαν αυτή την πολυπολιτισμική συνύπαρξη, δίνοντας άπλετο χώρο στις πολεμικές διαθέσεις κάθε έθνους, πυροδοτώντας τον «Μακεδονικό Αγώνα».

Όπως φαίνεται και στο χάρτη που παραθέτει το βιβλίο, ανάμεσα στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και το Βουλγαρικό υπάρχει μια λωρίδα γης που παραμένει στην κατοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτή η περιοχή συνορεύει τόσο με την Ελλάδα όσο και με τη Βουλγαρία. Μάλιστα, οι εθνικές αφηγήσεις και των δύο χωρών για τη μεγιστοποίηση των εθνικών εδαφών τους, η Μεγάλη Ιδέα του ελληνικού κράτους και η Μεγάλη Βουλγαρία, συμπεριλαμβάνουν μεγάλες εκτάσεις γης αυτής της Οθωμανικής “χερσονήσου”, οι οποίες συχνά ταυτίζονται. Ως εκ τούτου, κάθε χώρα θα αναζητήσει, θα ορίσει και θα κατασκευάσει την αντίστοιχη ιδεολογία για τις αμφιλεγόμενες περιοχές, διαμορφώνοντας την εθνική της ταυτότητα και τους αντίστοιχους αντιπάλους. Παράλληλα, μέσα από αυτή την, πολύ συχνά, βίαιη διαδικασία, οι κάτοικοι των περιοχών θα γίνουν θύματα ενός σκληρού πολέμου, θα χάσουν την κοινωνική αυτονομία τους και θα αλλοιώσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα.

Στο κεφάλαιο των Βαλκανικών Πολέμων, αυτή η αφήγηση αλλάζει, καθώς στον ‘Α Βαλκανικό Πόλεμο, η Βουλγαρία θα γίνει σύμμαχος του ελληνικού κράτους. Όπως φαίνεται και από τη λιθογραφία της εποχής, την οποία εκθέτει και το βιβλίο, οι άλλοτε άσπονδοι εχθροί γίνονται σύμμαχοι. Η Ελλάδα συμμαχεί με τη Βουλγαρία, την Σερβία και το Μαυροβούνιο εναντίον ενός κοινού εχθρού, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αυτό το σημείο, το βιβλίο ακολουθεί και εκθέτει την ιδεολογική πολιτική του ελληνικού κράτους για τις ανάγκες και τις επιδιώξεις του στη διάρκεια του πολέμου, καθώς και τις γεωπολιτικές βλέψεις του μετά το πέρας των εχθροπραξιών. Έτσι η ελληνική πολεμική προπαγάνδα θα μετατρέψει το Βουλγαρικό κράτος σε “φίλο”, σε μια «κοινή» πορεία εναντίον της παρακμάζουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε την γεωπολιτική “ρευστότητα” των κρατικών επιδιώξεων, η οποία γίνεται ακόμα πιο έκδηλη όταν πρόκειται για μια εθνική και γεωστρατηγική αναβάθμιση. Επιπρόσθετα, μπορούμε να δούμε ξανά την αλλαγή των στρατηγικών στόχων, όταν στον ‘Β Βαλκανικό Πόλεμο η Βουλγαρία ξανά γίνεται εχθρός και η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα συμμαχήσει εναντίον της. Το βιβλίο θα καταγράψει επιδερμικά αυτή την κατάσταση, αποσιωπώντας ουσιαστικά τα γεγονότα και τις επιδιώξεις που αλλοιώνουν τον ιστορικό «μύθο» του ελληνικού κράτους και των πάγιων αντιπάλων του.

Ακόμα, στην ιστορική αφήγηση των μακεδονικών πόλεων, το βιβλίο παρουσιάζει μια καθολική «ελληνικότητα». Οι πόλεις αναφέρονται ως «ιστορικά ελληνικές», χωρίς να παρουσιάζεται η πολυπολιτισμική τους βάση. Η συνύπαρξη, δηλαδή, αρκετών εθνικών και θρησκευτικών ομάδων (Έλληνες, Βούλγαροι, Τούρκοι, Αλβανοί κλπ). Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης είναι αρκετά ενδεικτικό για το βιβλίο: η εικονογράφηση, το κεντρικό κείμενο, τα πλάγια γράμματα και η συνολική εικόνα παρουσιάζουν μια πόλη διστορικά «ελληνική και ορθόδοξη». Αποσιωπείται έντονα το γεγονός της ειρηνικής πολυπολιτισμικής συνύπαρξης Εβραίων, Τούρκων, Ελλήνων, Αρμενίων, Βούλβρων και μάλιστα όταν η ελληνική πληθυσμιακή ομάδα είναι τρίτη σε μέγεθος μετά την Εβραϊκή και την Τουρκική (Καλογήρου 1988). Για αιώνες ολόκληρους, η πόλη της Θεσσαλονίκης φιλοξενούσε τις διαφορετικές θρησκευτικές ταυτότητες των υποκειμένων της, διατηρώντας την αυτονομία και της αρμονική συμβίωσή τους, μέχρι τον «εξελληνισμό» της μετά το 1912 και την παράδοση της στο ελληνικό κράτος. Μέσα από την απουσία αυτής της πραγματικότητας, το βιβλίο αναφέρει την παράδοση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους σαν ένα φυσικό και επόμενο γεγονός, που σαν «ώριμο φρούτο» έπεσε στα χέρια των Ελλήνων. Μάλιστα, αναφέρει πως η πόλη παραδόθηκε στον

Παύλος Μελάς (1870-1904).
(Πηγή google.com)

Ένοπλη αντάρτικη ομάδα Ελλήνων «Μακεδονομάχων».
(Πηγή google.com)

Χάρτης που παραθέτει το βιβλίο. Με λαχανί χρώμα φαίνονται οι περιοχές που διεκδικούσαν το ελληνικό και το βουλγαρικό κράτος.

Με τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878) η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέστη μία οξεία κρίση: ο Ρουμελία, η Σερβία και το Μακεδονία αναγνωρίστηκαν ως ανεξάρτητα κράτη, η Βουλγαρία έγινε ανεξάρτητο κράτος μετά από προηγούμενη αυστρουγγρική διοίκηση, η Βουλγαρία αυτοανακήρυξε και η Ανατολική Ρουμελία γίνεται αυτόνομη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Μοναχία παραμένει στην Τουρκία.

ελληνικό στρατό λόγω της ταχύτητας του, οποίος πρόφτασε τον «εν σπουδή» βουλγαρικό και κατέκτησε την πόλη. Προφανώς δεν αναφέρει πουθενά τους γεωπολιτικούς χειρισμούς που χρειάζονται, τη βία και τα κόστη μιας τόσο μεγάλης γεωστρατηγικής αναβάθμισης. Από τις εικόνες που παρουσιάζονται στο βιβλίο, βλέπουμε μια πόλη που απλά αλλάζει χέρια, ύστερα από “ψύχραιμους” χειρισμούς “γενναίων αντρών”, αντίθετα από την ωμή πραγματικότητα και τη βία που πυροδότησε μια σειρά πολεμικών γεγονότων.

Κλείνοντας το κεφάλαιο, το βιβλίο στις ερωτήσεις που απευθύνει προς τους μαθητές γράφει, «να αναφέρετε τα εδαφικά κέρδη της Ελλάδας από τους Βαλκανικούς Πολέμους». Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, στο κεφάλαιο των Βαλκανικών Πολέμων έχουν αποσιωπηθεί πλήρως τα γεγονότα και οι τακτικές του ελληνικού κράτους, προκειμένου να προσαρτηθεί περιοχές και να συμμαχήσει με «προαιώνιους εχθρούς», διακόπτοντας ουσιαστικά το εθνικό αφήγημα. Αντίθετα, δεν παραλείπει καθόλου να ενημερώσει για την χωρική επέκταση του ελληνικού κυριαρχικού χώρου, τονίζοντας πως «η Ελλάδα διπλασίασε σχεδόν τα εδάφη και τον πληθυσμό της». Τα εύλογα ερωτήματα που γεννιούνται για αυτή την αριθμητική διατύπωση είναι αρκετά (Πώς έγινε; Γιατί; Με τι κόστος;), αλλά το βιβλίο επιλέγει να απευθύνει μια ερώτηση προς τους μαθητές, που αποκρύπτει πολύ σημαντικές απορίες, αλλά ακόμα και σήμερα μπορεί να τονώνει το «ηθικό» τους.

Επιπρόσθετα, σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε πως αρκετές λιθογραφίες και πίνακες που παρουσιάζονται στο βιβλίο, βαφτίζονται «λαϊκοί». Δηλαδή, εκφράζουν τη λαϊκή γνώμη και υποστήριξη για τα ζητήματα που σχολιάζουν. Ωστόσο, σχεδόν όλοι οι πίνακες, οι λιθογραφίες και τα χαρακτηριστικά είναι ενυπόγραφα και δημοσιευμένα σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής. Συνεπώς, δεν εκφράζουν καθολικά την άποψη του λαού της εποχής πάνω στα ζητήματα που εκτίθενται.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, το βιβλίο καταγράφει τα γεγονότα όσο πιο συνοπτικά γίνεται, καθώς πρόκειται για την πιο μελανή παρένθεση του ελληνικού εθνικού «αφηγήματος»: η Μικρασιατική Εκστρατεία και η επακόλουθη Μικρασιατική Καταστροφή. Στην περιγραφή των γεγονότων η απουσία πληροφοριών και δεδομένων είναι έντονη. Σαφής περιγραφές για την Μικρασιατική Εκστρατεία δεν υπάρχουν, παρά μόνο οι αναφορές στις κυριότερες μάχες στην τουρκική επικράτεια. Οι πολεμικές πράξεις του ιμπεριαλιστικού ελληνικού κράτους και οι καταγεγραμμένες βιαιοπραγίες του ελληνικού στρατού εναντίον Τούρκων αμάχων, δεν αναφέρονται πουθενά. Ωστόσο, γίνεται εκτενής αναφορά στα γεγονότα που ακολούθησαν τη Μικρασιατική Εκστρατεία και την ήττα του ελληνικού στρατού. Η Μικρασιατική Καταστροφή θα περιγραφεί λεπτομερώς, καταγράφοντας τις βιαιοπραγίες του τουρκικού στρατού και το τεράστιο προσφυγικό κύμα που ακολούθησε. Επιπρόσθετα, η «ανταλλαγή των πληθυσμών» θα περιγραφεί μονόπλευρα, αποσιωπώντας τους πρόσφυγες από τη μεριά της Τουρκίας, ενώ ο ρόλος και η ευθύνη του ελληνικού κράτους απουσιάζουν από την ανάγνωση.

Χάρτης που παραθέτει το βιβλίο. “Η Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους”

Λαϊκή Λιθογραφία της εποχής. Τα έθνη της Βαλκανικής, Βούλγαροι, Έλληνες, Σέρβοι και Μαυροβούνιοι, εναντίον κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, σημειώνοντας σημαντικές νίκες. Συλλογή Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.

“Λαϊκή” Λιθογραφία που παραθέτει το βιβλίο. Ελλάδα, Βουλγαρία, Μαυροβούνιο και Σερβία. “Τα Βαλκάνια κατά του Τυράννου”.

Χάρτης στην οποία φαίνεται επί πορείας της τουρκικής στρατιάς που μετακινείται βορειοανατολικά, μετά τη συνθηγή των ελληνικών στρατών, και οι κινήσεις της τουρκικής επίθεσης και της υποχώρησης του ελληνικού στρατού.

Χάρτης που παραθέτει το βιβλίο για τη Μικρασιατική Εκστρατία. Αποτελεί τη μόνη εικόνα που παραθέτει το βιβλίο για την πολεμική επιχείρηση του ελληνικού στρατού στην Τουρκία.

“Λαϊκή” Λιθογραφία που παραθέτει το βιβλίο. “Η Παράδοση της Θεσσαλονίκης στον Ελληνικό Στρατό”

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος στο ελληνικό στρατηγείο στο Χατζή-Μπειλίκι, μετά τη σύναψη ανακωχής με τη Βουλγαρία και πριν από τη μετάβαση του Έλληνα πρωθυπουργού στο Βουκουρέστι. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Φωτογραφία που παραθέτει το βιβλίο. Ο Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος στο Χατζή-Μπειλίκι.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

«Γκέλ καρντάς γκέλ!
εγώ ειμ' ο Κιόρογλου
γιός του τυφλού»*

«Κιόρογλου» είναι το όνομα του μεγαλύτερου ήρωα της τουρκικής «εποποιίας». Σημαίνει, «γιος του τυφλού» και σε ένα δεύτερο επίπεδο, «γιος του άπιστου»: του άπιστου χριστιανού, που παντρεύτηκε μια μουσουλμάνα. Στην αντίστοιχη «εποποιία» του ελληνικού «έθνους-κράτους», ο ανάλογος και ταυτόσημος ήρωας είναι ο Διγενής Ακρίτας. Και αυτός, γιος ενός άπιστου μουσουλμάνου, που παντρεύτηκε μια χριστιανή. Και οι δύο ήρωες, φέρουν με περηφάνια τα προσωνύμια της διπλής θρησκευτικής ταυτότητας. Φαίνεται, λοιπόν, πως, σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, οι δύο ήρωες είναι το ίδιο πρόσωπο. Ο Κιόρογλου, αποτελεί τη μετεξέλιξη του Διγενή Ακρίτα.

Σε μία περίοδο, που η αντίσταση στην ετερότητα είναι τόσο έντονη και η μισαλλοδοξία φλερτάρει με τις εθνικιστικές εξάρσεις, επιλέγουμε να κλείσουμε αυτή την έρευνα, με μια παραπομπή στη λαϊκή παράδοση, που διατρέχει το Βυζάντιο, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ταξιδεύει ως τις μέρες μας. Μια παράδοση, που ανιχνεύει ότι ενώνει τους λαούς και όχι ότι τους χωρίζει: μια ιστορική πραγματικότητα, που αναδεικνύει την πολιτισμική συνέχεια της ελληνικής κληρονομιάς.

Στη διάρκεια των 200 χρόνων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η λεγόμενη νεοελληνική “κακοδαιμονία” έχει συχνά αποδοθεί σε όσα κληρονομήσαμε από τους οθωμανούς: “Για τα προβλήματά μας φταίνε οι Τούρκοι”. Η μελέτη της οθωμανικής ιστορίας, καθώς και η «κατασκευή» της «ελληνικής εθνικής ταυτότητας», όπως προσπάθησα να την παρουσιάσω, ίσως να μπορέσει να αναθεωρήσει αυτό το απλουστευτικό και διχοτομικό σχήμα. Να αναδείξει το ελληνικό κράτος μέσα από την ιστορική πραγματικότητα του, αξιολογώντας και επανερμηνεύοντας, τόσο την ελληνική, όσο και την οθωμανική ιστοριογραφία.

Η παρούσα διπλωματική αποτελεί μια προσπάθεια να κατανοήσουμε περισσότερο την ιστορική περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας στον ελληνικό χώρο: μια υποφωτισμένη πλευρά της ελληνικής εθνικής ιστορίας. Ακόμα, αποτελεί μια συμβολή στην όλο και μεγαλύτερη κίνηση κριτικής σκέψης και βιβλιογραφίας πάνω στον άξονα της επαναξιολόγησης της οθωμανικής κληρονομιάς, της κατανόησης της «ελληνικής εθνικής ταυτότητας», καθώς και της αποδόμησης του «αφηγήματος» που κατασκευάζεται γύρω της.

Οι Κυκλάδες, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διατήρησαν μια κατάσταση διοικητικής «ημι-αυτονομίας». Η παρούσα διπλωματική εργασία προσπαθεί να φωτίσει, μακριά από εθνικιστικές προκαταλήψεις, τις συνθήκες αυτού του επιτεύγματος, καθώς παράλληλα αποδομεί τα σενάρια περί ανελευθερίας και διοικητικής καταπίεσης. Μπορούμε να συμπεράνουμε, πως σε σημαντικό χρονικό κομμάτι της οθωμανικής περιόδου, οι Κυκλάδες βρίσκονταν σε μια οικονομική ακμή, αναπτύσσοντας τομείς όπως το εμπόριο, η ναυτιλία, η αγροτική παραγωγή κλπ. Παράλληλα οι θρησκευτικές ελευθερίες όχι μόνο δεν περιορίζονταν, αλλά αναπτύχθηκαν έντονα, ειδικά συγκρίνοντας την περίοδο της ενετικής κυριαρχίας.

Συμπερασματικά, αντιλαμβανόμαστε πως η περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας στις Κυκλάδες έχει καλλιεργηθεί ως ακόμα ένας «μύθος». Παίρνοντας ως δεδομένα ελλιπή στοιχεία καθώς και ανεπιβεβαίωτες πηγές, αποτελεί μια βαθιά ριζωμένη αντίληψη της πραγματικότητας που βασίζεται στην αφήγηση ενός εθνικού «φαντασιακού» που καρφώνει το «βλέμμα» του στη «Δύση». Διατηρώντας σημαντική δυναμική στην συναισθηματική παρακίνηση, καθώς η «αλήθεια» της αμετάβλητης «εθνικής ταυτότητας» είναι αδιαμφισβήτητη.

Κλείνοντας, καθώς για το ελληνικό κράτος το «παρόν» αποτελεί μια «κατασκευασμένη μορφή του παρελθόντος» (Τουρνικιώτης 2006), καλούμαστε να επισημάνουμε την ανάγκη να φωτιστεί αυτή η μετέωρη πραγματικότητα για την οθωμανική κληρονομιά της Ελλάδας. Με αυτή την προσπάθεια, θέλω να συμβάλω στην αξιοποίηση και αξιολόγηση τόσο της οθωμανικής ιστορίας, όσο και της υλικής παρακαταθήκης της.

Τέλος, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, αρκετά μνημεία ή κτήρια της οθωμανικής περιόδου παραμένουν ερείπια, ενώ αρχαιικά στοιχεία και κείμενα παραμένουν σχεδόν άγνωστα. Αυτή η διπλωματική εργασία αποτελεί μια συνεισφορά στην ανάπτυξη αυτού του του πνευματικού κεφαλαίου.

*Οι στίχοι προέρχονται από το τραγούδι «Ο γιός του τυφλού», του συγκροτήματος των Χειμερινών Κολυμβητών. Αντιγράφοντας από την παρουσίαση του δίσκου (Η Μαστοράντζα του Ερντεμπίλ): «μια περιήγηση στο γεωγραφικό χώρο, που αποτελεί την κληρονομιά του Βυζαντίου και κατόπιν της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από την Αχρίδα μέχρι τη Βαγδάτη και τον Καύκασο, μέχρι τις εσχατίες της Ανατολής, ανιχνεύοντας ότι ενώνει τους λαούς και όχι ότι τους χωρίζει».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, B. (1997). *Φαντασιακές Κοινότητες*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Benjamin W. (2014). *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας. Λέσχη Κατασκόπων του 21ου αιώνα*: Αθήνα.
- Berger, J. (2011). *Η Εικόνα και το Βλέμμα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bologna, S. (2014). Η Φυλή των Τυφλοπόντικων. Στο, *Autonomia. Απόψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*, σ. 75-120. Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21ου αιώνα.
- Davis, J. (1991). Contributions to a Mediterranean Rural Archaeology: Historical Case Studies from the Ottoman Cyclades. *Journal of Mediterranean Archaeology* 4, pp. 131-215.
- Foucault, M. (2012). *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*. Αθήνα: ΠΛΕΘΡΟΝ.
- Fraze, C. (1988). *The island princes of Greece: the Dukes of Archipelago*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hobsbawm, E. (1994). *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Hobsbawm, E. (1998). *Για την Ιστορία*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Hoepfner, C. and Schmidt H. (1978). Μεσαιωνικοί οικισμοί κυκλάδων νήσων Αντιπάρου και Κιμώλου. Μτφρ. Ε.Ν. Δαλαμπίρα. Στο: *Κιμωλιακά. Τόμος Ή. Βιβλιοθήκη Αφεντάκειου Κληροδοτήματος*, Αθήναι. Σελ. 3-45.
- Kaufmann E. (2016). Complexity and nationalism. Στο *Nations and Nationalism* (23), σελ. 6-25. *Journal of the Association for the study of Ethnicity and Nationalism*.
- Miller, W. (1960). *Η ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα*. Μτφρ. Άγγελος Φουριώτης. Αθήνα: Ηροδοτος.
- Moudopoulos, F. (2020). The ruins of others: cases from the ottoman heritage of Konitsa (NW Greece). Στο *Journal of Modern Greek Studies* (38): 371-397.
- Rigney A. (2018). Remembrance as remaking: memories of the nation revisited. Στο *Nations and Nationalism* (24), Σελ. 240-257. *Journal of the Association for the study of Ethnicity and Nationalism*.
- Said E. (1996). *Orientalism*. Μτφρ Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Νεφέλη.
- Smith, A. (1998). *Nationalism and Modernism*. New York: Routledge
- Treadgold, W. (2008). *Βυζάντιο: Επίτομη Ιστορία*. Αθήνα: ΘΥΡΑΘΕΝ.
- Vionis, A. (2012). *A Crusader, Ottoman and early modern Aegean archaeology: built environment and domestic material culture in the Medieval and Post-Medieval Cyclades, Greece (13th – 20th centuries AD)*. Leiden: Leiden University.

- Vrieslander, K. (1997). Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα. Αθήνα: Ακρίτας.
- Weber, M. (1980). Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού. Μτφρ. Δ. Κούρτοβικ. Αθήνα: Κάλβος.
- Watkin, D. (2009). Ιστορία της Δυτικής αρχιτεκτονικής. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Yerolympos, A. (1993). A new city for a new state. City planning and the formation of national identity in the Balkans (1820s-1920s). *Planning Perspectives*, 8: 233-257.
- Αλιπράντης, Ν. (1970). Μεταβυζαντινά μνημεία της Πάρου. Πάρος: ΕΕΚΜ.
- Αλιπράντης, Ν. (2017). Η Ιερά μονή του Αγίου Αντωνίου Μαρπήσσης Πάρου και το Κάστρο του Κεφάλου. Αθήνα: Έκδοση Ιστορικού Μουσείου Αγ. Αντωνίου Μαρπήσσης Πάρου.
- Βακαλόπουλος, Α. (1968). Ιστορία του νέου ελληνισμού. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Βασιλειάδης, Δ. (1979). Θεώρηση της Αιγαιοπελαγίτικης Αρχιτεκτονικής υπό ανήσυχη οπτική γωνία. Αθήνα: Κέδρος.
- Βρεττός, Τ. (2015). Τ(ρ)όποι Λατρείας. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.
- Γεωργούσης, Χ. (1998). Κυκλάδες. Πάρος-Αντίπαρος. Αθήνα: Εκδόσεις Φιλιππότη.
- Γκίνης, Δ. και Πασχάλης, Δ. και Μελάς, Ι. και Ζερλέντης, Π. (1966). Αχτναμές σ. Μουράτ Γ', υπέρ των νήσων Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου και Σύρου. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Καλπουρτζή, Ε. (1994). Η συγγένεια ως αντικείμενο στρατηγικής. Αναφορά στο παράδειγμα της Νάξου κατά τον 17ο αιώνα. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Καρατζάς, Γ. (2015). Ιστορία και Χώρος: ο ρόλος της ανάδειξης και της διαχείρισης ιστορικών μνημείων και τοποθεσιών στην συγκρότηση και αναπαράσταση του εθνικού παρελθόντος. Διάδοση αφηγημάτων, ανασκαφική έρευνα, συντήρηση και αποκατάσταση μνημείων τον 20ο αιώνα. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Καρύδης, Δ. (1993). Χωρο-Γραφία Νεωτερική ή Λόγος για τη Συγκρότηση και Εξέλιξη των Ελληνικών Πόλεων από τον 15ο στον 19ο Αιώνα. Αθήνα: Συμμετρία.
- Κασταντάς Ε. (1998). Λεύκες Πάρου, πεντέμισι αιώνες ιστορία. Αθήνα: Προοδευτικός Σύλλογος Λευκιανών Αθήνας.
- Κολοβός, Η. (2006). Ανδριακά Χρόνια, τεύχος 39-2006, «Η νησιωτική κοινωνία της Άνδρου, στο οθωμανικό πλαίσιο – πρώτη προσέγγιση με βάση τα οθωμανικά έγγραφα της Καϊρείου βιβλιοθήκης (1579-1821)». Άνδρος: Καίριος Βιβλιοθήκη.
- Κολοβός, Η. (2017). Όπου ην Κήπος. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κολοβός, Η (2021). Το οθωμανικό παρελθόν και το στερεότυπο της "νεοελληνικής κακοδαιμονίας". Ομιλία στην επιστημονική συνάντηση με θέμα «200 Χρόνια Ελληνικής Οικονομίας: Μεταξύ Κράτους και Αγοράς». Διοργάνωση: Ιστορικά Αρχεία της Alpha Bank και της Τράπεζας της Ελλάδος.
- Κωνσταντινίδης, Α. (1979). Αρχιτεκτονική και Παράδοση. Στο ΔΣΑ 4: 12-16.

- Κωνσταντινίδης, Α. (2011). Δυο «χωριά» από τη Μύκονο. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κωνσταντινίδης, Α. (2011). Για την Αρχιτεκτονική. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Λαμπρινός, Ε. Κ. (2015). Οι Cittadini στη Βενετική Κρήτη. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Λιάκος, Α. (1994). Προς επισκευήν ολομέλειας και ενότητας: η δόμηση του εθνικού χρόνου. Στο Τ. Σκλαβενίτης (Επιμ.), Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά (σσ. 171-199). Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Λούπου-Ρόκου, Α. (1999). Αιγαίο: Κάστρα και Καστέλλια. Αθήνα: ΑΔΑΜ.
- Μαραγκός, Γ. (2002). Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα μέσα από ανέκδοτα έγγραφα Ιησουιτών του 17ου και 18ου αιώνα. Μτφρ. Γ. Μαραγκός. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΕΟ.
- Μαρμαράς Ε. και Παναγιωτοπούλου Ι. (1996). Ο νεοκλασικισμός στην αρχιτεκτονική της Πάρου. Επετηρίς της Εταιρίας Κυκλαδικών Μελετών 15, 6. 90.
- Ματάλας, Π. (2003). ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ: οι περιπέτειες μιας σχέσης. Ηράκλειο: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ.
- Μπελαβίλας, Ν. (1992). Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας. Μετασηματισμοί στον χώρο του ναυτικού και οικιστικού δικτύου των νησιών, κατά την περίοδο της πειρατικής ναυτιλίας, 1420-1815. Αθήνα. ΕΜΠ.
- Μπελαβίλας, Ν. (1997). Λιμάνια και Οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της Πειρατείας, 15ος-19ος αιώνας. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μπίρης, Κ. (2005). ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ. Από του 19ου εις τον 20ον αιώνα. Αθήνα: ΜΕΛΙΣΣΑ.
- Μπροντέλ, Φ. (1990). Η Μεσόγειος. Ο χώρος και η Ιστορία. Μτφρ. Ε. Αβδέλα, Ρ. Μπενβενίστε. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μωραΐτης, Κ. (2012). ΠΩΣ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΤΑΙ ΧΩΡΙΚΑ ΤΟ ΗΘΟΣ; «...ORDINE GEOMETRIKO DEMONSTRATO». Στο Κ. Τουκαλά, Ν. Ι. Τερζόγλου, Χ. Παντελίδου (επιμ.), Τομές ήθους και χώρου, σ. 63-102. Θεσσαλονίκη: επίκεντρο.
- Πετρόπουλος, Η. (2011). Ρεμπετολογία. Αθήνα: Κέδρος.
- Πετρόπουλος, Η. (2011). Ρεμπέτικα Τραγούδια. Αθήνα: Κέδρος.
- Πίττας, Γ (1999). Πάρος: Οδοιπορικό στον τόπο και στο χρόνο. Αθήνα: Γ. Πίττας.
- Πλάντζος, Δ. (2011). Κλασικιστές δίχως έθνος. Στο The Athens Review of books 21: 27-30.
- Πρεβελάκης, Γ. (2016). Ποιοι είμαστε. Γεωπολιτική της Ελληνικής ταυτότητας. Αθήνα: economia.
- Ραφαηλίδης, Β. (2018). Ιστορία (κωμικοτραγική) του νεοελληνικού κρατους 1830-1974. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Ραφαηλίδης, Β. (1992). Στοιχειώδης Αισθητική. Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ.

- Σταυρίδης, Σ. (2010). Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τουρνικιώτης, Π. (2006). Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή. Αθήνα: Futura.
- Τραυλός, Ι. (2005). Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών. Αθήνα: ΚΑΠΟΝ.
- Φιλιππίδης, Δ. (1984). Νεοελληνική Αρχιτεκτονική. Αθήνα: Μέλισσα.
- Φιλιππίδης, Δ. (1982). Πάρος. Αθήνα: Μέλισσα.
- Χαμηλάκης, Γ. (2012). Το έθνος και τα ερείπιά του. Αθήνα: Εκδόσεις του 21ου.
- Χαριτωνίδου, Α. (2001). Τήνος. Αθήνα: Μέλισσα
- Χασιώτης, Ι. Χ. (1974). Ο πρώτος Βενετο-Τουρκικός πόλεμος και οι μεταπολεμικές κρίσεις. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι. Αθήνα, σελ. 258-267.

